

Yngvil Grøvdal

Mellom frihet og beskyttelse?

Vold og seksuelle overgrep mot mennesker
med psykisk utviklingshemming – en kunnskapsoversikt

Nasjonalt kunnskapssenter
om vold og traumatisk stress a/s

Mellom frihet og beskyttelse?

Vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming – en kunnskapsoversikt

Yngvil Grøvdal

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) er et selskap under Unirand AS som er heleid av Universitetet i Oslo. NKVTS består av tidligere Psykososialt senter for flyktninger, Kompetansesenter for voldsofferarbeid, Nasjonalt ressurscenter for seksuelt misbrukte barn og deler av Kontoret for katastrofepsykiatri.

Formålet med senteret er:

Å utvikle, vedlikeholde og spre kompetanse og kunnskap som kan bidra til:

- Å redusere helsemessige og sosiale konsekvenser av vold og traumatisk stress
- Å forebygge vold og traumatisk stress

Senterets oppgaver er forskning, utviklingsarbeid, undervisning, formidling og veiledning.

Bak opprettelsen av senteret står:

Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Justis- og politidepartementet, Forsvarsdepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

ISBN 978-82-8133-068-3 (PDF)

ISSN 0809-9103

Henvendelse vedrørende publikasjonen rettes til Nasjonal kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Kontaktinformasjon på www.nkvts.no

Forord

Foreliggende kunnskapsoversikt er skrevet på oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. Den er blant annet en respons på krav fra ulike samfunnsaktører om å synliggjøre, og å skaffe mer kunnskap om, vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.

Jeg vil benytte anledningen til å takke medlemmene av prosjektgruppa for det såkalte SUMO-prosjektet. Det dreier seg om Peter Zachariassen, Wenche Fjeld, Hilde Kristiansen og Annie Mathiesen. De sørget for at jeg ble invitert til et seminar der vi fikk anledning til å arbeide med problemstillinger knyttet til vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Det var lærerikt og interessant. Wenche Fjeld har også kommet med nyttige litteraturtips underveis i mitt eget arbeid. En særlig takk går til Peter Zachariassen for den interessante kunnskapsutvekslingen vi hadde i innspurten av hans arbeid med gruppas rapport om etablering av rutiner for forebygging, varsling og oppfølging ved overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.

Oslo, mars 2013

Yngvil Grøvdal

Innhold

Forord	3
Innhold	4
Sammendrag	6
Summary	15
1 Innledning	24
2 NKVTS oppdrag	28
3 Metoder og begreper	29
3.1 Utfordringer i begrepsbruken	30
3.2 Vår begrepsbruk	31
4 Vold og overgrep mot personer med psykisk utviklingshemming	43
4.1 Omfang	43
4.1.1 Hvor mye vold? Internasjonale studier	45
4.1.2 Hvor mye vold? Skandinaviske studier	53
4.1.3 Oppsummering	55
5 Kjennetegn ved volden og de seksuelle overgrepene	58
5.1 Vold og overgrep mot barn med psykisk utviklingshemming	58
5.1.1 Hvem begår vold mot barn og unge med psykisk utviklingshemming – og hvor?	59
5.1.2 Koplingen mellom alder og utsatthet for vold og seksuelle overgrep for barn med psykisk utviklingshemming	62
5.1.3 Kjønnsretningen på vold og seksuelle overgrep når det gjelder barna	62
5.1.4 Voldens alvorlighet	63
5.2 Vold og seksuelle overgrep mot voksne med psykisk utviklingshemming	64
5.2.1 Hva slags relasjoner – og på hvilke arenaer?	65
5.2.2 Voldens kjønnsretning	67
5.2.3 Ulike alvorlighetsgrader av vold i nære relasjoner	68
5.2.4 Kort oppsummering	69
6 Risikofaktorer – sårbarhet for vold og seksuelle overgrep	71
6.1 Grad av utviklingshemming	71

6.2	Atferd hos den utsatte	72
6.3	Sosioøkonomisk utsatthet	73
6.4	Livsstil	74
6.5	Kjønn og makt	74
7	Tilgang til ulike former for intervensjoner	78
7.1	Rettslige intervensjoner og rettssikkerhet	79
8	Veien videre? Sammenfatning og diskusjon	82
8.1	”Snubletråder” i arbeidet med å redusere forekomsten av vold og seksuelle overgrep	85
9	Anbefalinger til videre forskning	90
	Litteratur	93

Sammendrag

Denne kunnskapsoversikten tar for seg vold og seksuelle overgrep mot personer med psykisk utviklingshemming av begge kjønn og alle aldre. Vi har gjennomgått artikler der temaet er vold og overgrep i nære relasjoner, med den hensikt å få et overblikk over hva vi vet om omfang og ulike sider ved dette fenomenet.

Vi har som formål å:

- Presentere en anvendelig forståelse av psykisk utviklingshemming, vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt
- Presentere kunnskap om omfanget av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming i nære relasjoner
- Gi en beskrivelse av omstendighetene rundt volden. Det dreier seg blant annet om hvor den utøves, hva slags relasjoner som eksisterer mellom den som utsettes for volden og den som utøver den, og om kjønns- og aldersspesifikke faktorer
- Ta opp noen av barrierene mot synliggjøring av volden og de seksuelle overgrepene
- Foreslå videre forskning

Begrepsbruken: Psykisk utviklingshemming, vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt

Psykisk utviklingshemming forstås som en medfødt tilstand som påvirker et menneskes kognitive og intellektuelle ferdigheter, eller som en tilstand forårsaket av sykdom eller skade i årene fra fødsel til fylte 18 år. Psykisk utviklingshemming kan imidlertid også forstås som sosialt skapt. Selv om funksjonsnedsettelsen er medfødt, kan samfunnsmessige faktorer bidra til funksjonshemmingen, blant annet gjennom at det ikke legges til rette for at menneskene det gjelder, får delta ut fra sine forutsetninger.

Vold benyttes som et nøkkelbegrep i kunnskapsoversikten. Begrunnelsen for dette er at begrepene «vold» og «overgrep» overlapper i stadig større grad. Enkelte forskere argumenterer for at bruken av ordet vold i større grad enn bruken av ordet overgrep indikerer det alvorlige i handlingen. Dette er etter vår oppfatning ikke lenger tilfelle

ettersom stadig flere handlinger innlemmes i begrepet «vold». I stedet for å skille mellom vold og overgrep vil vi derfor argumentere for behovet for å spesifisere handlingene det til enhver tid er snakk om. Vold forstås i denne kunnskapsoversikten som alle handlinger som kan føre til fysisk skade, så vel det å nedvurdere, trakassere eller mobbe noen, handlinger som ofte blir kalt psykisk vold.

Begrepet vold i nære relasjoner har vært i bruk i Norge i omkring et tiår. Kvinnevoldsutvalget benyttet uttrykket «menns vold mot kvinner i nære relasjoner» for å beskrive alvorlig og gjentatt vold begått av menn mot kvinner i ekteskap eller kjæreste- og samboerforhold. I kunnskapsoversikten benytter vi en bredere og mer omfattende forståelse av begrepet vold i nære relasjoner. Her dekker det vold begått mot så vel kvinner som menn og barn, av begge kjønn. Ettersom situasjonen til mange mennesker med psykisk utviklingshemming gjør dem avhengige av andre i dagliglivet, omfatter nære relasjoner her ikke bare familiebånd og tette vennskap. En nær relasjon kan også omfatte tjenesteytere av ulike slag, samt andre man deler bolig med, uten at man er i familie med, eller har en romantisk relasjon til, vedkommende. Forskning har nemlig vist at majoriteten av mennesker med psykisk utviklingshemming som utsettes for vold og seksuelle overgrep kjenner personen(e) som begår overgrepene. Volden som sådan spenner fra den alvorlige og gjentatte volden som er blitt kalt intimterrorisme til vold som forekommer mer sporadisk og som følge av konflikter, såkalt episodisk partnervold. På grunn av vår brede forståelse av «nære relasjoner», er det imidlertid her også snakk om vold som finner sted utenfor parforhold.-

Selv om seksuelle overgrep åpenbart er en form for vold, blir denne volden behandlet særskilt i kunnskapsoversikten. Vi har også valgt å snakke om seksuelle overgrep i stedet for seksuell vold. Begrepet er velkjent i Norge, og det er dessuten det mest anvendte i artiklene vi har gjennomgått. Seksuelle overgrep forstås her som at noen misbruker sin makt, autoritet og andres avhengighet til å skaffe seg seksuell omgang som først og fremst gagnar dem selv. Seksuelle overgrep begått mot mennesker med psykisk utviklingshemming kan ha likhetstrekk med seksuelle overgrep begått mot barn, gjennom at personen hvis integritet krenkes, ikke er moden nok til å forstå handlingene eller til å gi sitt fulle samtykke til dem. I så måte er det snakk om handlinger som kan være kriminaliserte, eller som i alle fall vil være brudd på gitte normer i det aktuelle samfunn. Et kjennetegn ved de seksuelle overgrepene og ved vold i nære relasjoner, vil ofte være at de er handlinger som gjentas over tid.

Begrepet omsorgssvikt inkluderes ikke i vår forståelse av vold. Til tross for at omsorgssvikt kan være skadelige handlinger på linje med vold og seksuelle overgrep, oppfatter vi omsorgssvikt først og fremst som det ikke å dekke et menneskes behov,

snarere enn bevisste handlinger for å påføre skade. Omsorgssvikt kan gi fysiske skader, eksempelvis ved at behov for mat og varme ikke dekkes, og det kan gi psykiske skadevirkninger ved at en ikke får dekket sine behov for sosial kontakt og vennskap.

Omfanget av vold og seksuelle overgrep

Det blir ofte hevdet at mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for mer vold og seksuelle overgrep enn den øvrige befolkningen. Dette gjelder ikke bare kvinner og barn, men også menn. Når vi går til forskningen ser vi imidlertid at det er vanskelig å gi et entydig svar på spørsmålet om omfang. Det ser også ut til at forekomsten av seksuelle overgrep isolert sett har vært mer studert enn forekomsten av vold i nære relasjoner slik vi har definert det i denne studien, noe som betyr at vi har begrensede resultater å vise til når det gjelder denne formen for vold. Vi kan imidlertid nokså sikkert slå fast at utøvelse av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming utgjør et betydelig problem. Nyere studier gir grunnlag for å si at mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for minst like mye vold som mennesker i befolkningen for øvrig.

Samtidig påpeker de fleste forskere som har foretatt oversiktsstudier av omfangsundersøkelser en rekke mangler ved disse undersøkelsene, mangler vi også har funnet i vår gjennomgang av forskningen. Det er store variasjoner i metodebruk, og ikke minst i definisjonene av vold og seksuelle overgrep. Enkelte studier gir et for stort rom for respondentenes egne forståelser av hva vold og seksuelle overgrep er, fordi dette ikke presiseres. Dette gjør det vanskelig å vite hva man måler. Studier har også vist at enkelte mennesker med psykisk utviklingshemming ikke har en forståelse av hva vold og seksuelle overgrep er som overensstemmer med den forskerne har lagt til grunn. Dette gjør målingene enda mer usikre. Brorparten av studiene baserer seg på kliniske utvalg, tilgjengelighetsutvalg eller såkalte selvelekterte utvalg, og de aller fleste av dem er små, det vil si at få mennesker er inkludert. Totalt sett er studiene vanskelige å sammenlikne, noe som også gjør at vi vet lite om utviklingen når det gjelder vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.

Et særskilt problem i denne sammenhengen er hvem som rapporterer om volden og overgrepene. Ettersom en andel av menneskene med psykisk utviklingshemming har problemer med verbal kommunikasjon, baserer rapporteringen av vold og seksuelle overgrep seg i en god del tilfeller på andres oppfatninger om hva som har skjedd. Dette kan gi en overrapportering av vold. Samtidig er det også en risiko for at vold

og seksuelle overgrep mot mennesker med begrenset evne til verbal kommunikasjon aldri kommer for en dag. Det kan også hende at enkelte mennesker med psykisk utviklingshemming ikke anser det de utsettes for som vold, og dermed ikke sier fra, selv om de kan. Noen ønsker kanskje heller ikke å rapportere det som hender. Dette har de i så fall til felles med en del mennesker i befolkningen for øvrig.

Spesifikke sider ved fenomenet vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming

Til tross for vanskelighetene med å si noe sikkert om omfang av volden, er mange av de foreliggende studiene kilder til kunnskap om sider ved fenomenet vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Siden vår kunnskapsoversikt omfatter alle aldre og begge kjønn, behandler vi barn og voksne hver for seg i kapitlet som handler om kjennetegn ved volden og de seksuelle overgrepene.

Barna

Generelt kan vi si, at jo yngre barn er, jo større sjanse har de for å utsettes for vold og seksuelle overgrep i eget hjem, og fra en person de kjenner. Risikofaktorer for å utsettes for vold kan blant annet være at mor og/eller far har belastende livserfaringer som gjør at de takler livet dårlig, at familien sliter sosioøkonomisk eller at enten mor eller far utsettes for vold fra ektefelle eller partner. Barn med psykisk utviklingshemming kan imidlertid befinne seg i en særlig sårbar posisjon i så måte. Forskere hevder at det kan være belastende, både følelsesmessig og sosioøkonomisk, å ha et barn med psykisk utviklingshemming. Barna vil ofte ha behov for ekstra omsorg, og de kan også oppføre seg på måter som kan tære på kreftene. I tillegg kan altså faktorer som også kan gi utslag for barn generelt, gjøre seg gjeldende.

Jo eldre barn er, desto større er muligheten for at volden også vil finne sted på andre arenaer, og utøves av mer eller mindre ukjente personer. Jenter skiller seg imidlertid ut også når de blir eldre, ved at de i større grad enn gutter utsettes for vold og overgrep hjemme hos seg selv eller hjemme hos andre. Dette gjelder også for barn med psykisk utviklingshemming. Mange unge med psykisk utviklingshemming lever imidlertid et mer beskyttet – i betydningen kontrollert – liv enn unge i befolkningen for øvrig. Dette fører til at situasjonen for unge gutter med psykisk utviklingshemming likner mer på jentenes. Generelt sett utsettes nemlig gutter med psykisk utviklingshemming oftere for vold og overgrep på hjemmearenaen og av personer de kjenner, enn gutter i befolkningen for øvrig.

Studier viser at mesteparten av volden som utøves mot barn med psykisk utviklingshemming begås av gutter og menn. Det finnes imidlertid grunn til å tro at vi har å gjøre med mørketall når det gjelder kvinners utøvelse av vold. Studier fra befolkningen som sådan viser blant annet at barn kan være vel så utsatte for vold fra mor som fra far, at mor ofte utøver like mer vold enn far i familier med store sosioøkonomiske problemer, og at jenter oftere enn gutter utsettes for vold fra mor. Det er grunn til å tro at liknende forhold kan gjøre seg gjeldende for barn med psykisk utviklingshemming.

Som vi skriver om i kapitlet om omfang, har vi imidlertid ikke noe godt grunnlag for å si at barn med psykisk utviklingshemming utsettes for mer vold i hjemmet enn barn generelt. Forskere hevder derimot at barn med psykisk utviklingshemming har en høyere risiko enn andre barn for å utsettes for vold fra kjente eller støttepersoner utenfor familien. Dette gjelder ikke minst seksuelle overgrep. Det hevdes også at mennesker med psykisk utviklingshemming er generelt mer utsatte for seksuelle overgrep enn befolkningen for øvrig.

Når det gjelder handlingene barna utsettes for, så viser forskningen at jenter jevnt over er mer utsatt for seksuelle overgrep enn gutter. Det ser også ut til at risikoen for jenter øker opp til en viss alder, mens risikoen for gutter synker med økende alder. Gutter med psykisk utviklingshemming regnes imidlertid som mer utsatt for seksuelle overgrep enn gutter i befolkningen for øvrig, selv om tallene her er usikre. Når det gjelder fysisk vold regnes gutter med psykisk utviklingshemming som mer utsatte enn jenter, mens jentene på sin side regnes som mer utsatte for trakassering og nedvurdering, det som ofte kalles psykisk vold.

De voksne

Også når det gjelder voksne, er studiene av seksuelle overgrep flere enn undersøkelsene av eksempelvis vold i parforhold. Noe av dette skyldes fokuset på seksuelle overgrep som har gjort seg gjeldende i forskningen, mens kan også skyldes at varige, etablerte relasjoner mellom mann og kvinne (eller homoseksuelle forhold) ser ut til å være mindre vanlig blant mennesker med psykisk utviklingshemming enn i befolkningen for øvrig.

Også for voksnes del viser forskningen at de aller fleste utsettes for vold og seksuelle overgrep på sin hjemmearena, og fra mennesker som de kjenner. På dette området skiller også disse seg en del fra befolkningen for øvrig, ikke minst skiller menn med psykisk utviklingshemming seg her fra menn i befolkningen, som gjerne utsettes for mesteparten av volden i det offentlige rom. Vi har ikke oversikt over hvor mange voksne med psykisk utviklingshemming som bor i barndomshjemmet i dag, men vi

vet at de som har mest behov for omsorg og assistanse sjelden bor alene. Etter at nedleggelsen av institusjonene startet på 1990-tallet deler mange med psykisk utviklingshemming bolig med andre i samme situasjon, og/eller med andre typer funksjonsnedsettelse og problemer. Boligene kan ha karakter av kollektiver for studenter, der en har et eget rom og deler kjøkken, stue osv., eller de kan være leiligheter som er lokalisert på samme sted. Volden som voksne med psykisk utviklingshemming utsettes for, utøves både av mennesker som skal yte omsorg og av andre beboere.

Som jenter med psykisk utviklingshemming utsettes de (i alder) voksne kvinnene oftere for seksuelle overgrep enn mennene. Det må imidlertid også her tilføyes at vi kan ha å gjøre med mørketall – en mulighet for at seksuelle overgrep mot menn med psykisk utviklingshemming synliggjøres i mindre grad enn overgrep mot kvinner. Forskning viser at kvinner med lett til moderat grad av utviklingshemming er mer utsatt for seksuelle overgrep og øvrig vold enn sine medsøstre med sterkere grad av utviklingshemming, men også her er det på sin plass å ta forbehold om betydningen av evner og muligheter til å kommunisere. Også menn med psykisk utviklingshemming utsettes imidlertid for seksuelle overgrep, og da gjerne fra andre menn. Noen forskere har påpekt at dette kan skyldes lært atferd. Det hevdes blant annet at en i institusjonene ikke var så nøye med å forhindre seksuell omgang mellom menn som en var med å forhindre omgang mellom kjønnene, og at dette «henger igjen» etter nedleggelsen av disse.

Når det gjelder vold i parforhold er det mye som tyder på at situasjonen for menn og kvinner med psykisk utviklingshemming likner situasjonen i befolkningen for øvrig. Menn ser ut til å utsettes for det vi har kalt episodisk partnervold like ofte som kvinner, mens den grove volden i noe større grad synes å ramme kvinnene. Det er imidlertid en mulighet for at fastlåste forestillinger om hvordan alvorlig vold i parforhold rammer kan medføre et mindre fokus på alvorlig vold mot menn generelt.

Oppsummert kan vi si at volden som mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for, rammer på arenaer der en burde kunne føle seg trygg, og utøves av mennesker en burde kunne ha gode relasjoner til.

Risikofaktorer – særlig sårbarhet for vold og seksuelle overgrep

Mennesker med psykisk utviklingshemming regnes i de fleste sammenhenger som mer sårbare for vold enn mennesker i befolkningen for øvrig, kanskje med unntak av barn. En grunn til dette er den intellektuelle og mentale kapasiteten, som i mange tilfeller gjør at mennesker med psykisk utviklingshemming kan sidestilles med nettopp barn. Jo alvorligere grad av psykisk utviklingshemming et menneske har,

desto mer sårbar må vedkommende anses å være når det gjelder å beskytte seg selv mot vold og seksuelle overgrep. Likevel ser det altså ut til at det å ha en mildere form for psykisk utviklingshemming også kan utgjøre en særlig risiko for å utsettes for slike handlinger.

Atferden til den som utsettes for volden kan også ha en viss betydning. Forskning viser blant annet at vold også utøves av mennesker med psykisk utviklingshemming, blant annet mot omsorgspersoner. Dette kan være en risikofaktor. Det kan også andre former for utfordrende atferd, som blant annet kan skyldes utviklingshemmingen som sådan eller psykiske vanskeligheter. Det siste er ikke uvanlig blant mennesker med psykisk utviklingshemming. Det er ikke dermed sagt at atferden berettiger bruk av vold, og at personen med psykisk utviklingshemming er ansvarlig for volden vedkommende utsettes for.

Mennesker med psykisk utviklingshemming kan også befinne seg i sosioøkonomisk utsatte posisjoner, selv om problemer med fattigdom, som ofte koples til ulike former for vold, trolig ikke er like vanlig i Norge som i en del andre land. Mange mennesker med psykisk utviklingshemming står imidlertid i en særegen sosial (og økonomisk) posisjon i samfunnet, som kan øke risikoen for å utsettes for vold.

En isolert livsstil, som er realiteten for mange med psykisk utviklingshemming, kan eksempelvis være en del av dette bildet, og kan utgjøre en særlig risiko. Det er blant annet arenaen for volden – enten det dreier seg om vold i parforhold eller vold mellom slektninger og venner – som gjør volden så vanskelig å oppdage, med mindre offeret velger å snakke om den. Når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming, er avhengighet av andre i hverdagen en tilleggsfaktor som kan gjøre dem ekstra sårbare. Dessuten hevder en rekke forskere og praktikere at mennesker med psykisk utviklingshemming ofte har et så sterkt ønske om å være «som folk flest» at de eksempelvis heller vil finne seg i å bli dårlig behandlet enn å avslutte en relasjon. En siste faktor her, er det som ofte beskrives som ubetinget lydighet, av noen også kalt lært hjelpeløshet. Et forhold der det forekommer vold eller seksuelle overgrep vil ofte bære preg av maktulikhet. Mennesker med psykisk utviklingshemming er imidlertid ofte lært opp til å respektere voksne og andre autoritetspersoners meninger og handlinger uten å reflektere kritisk over dem. Også dette kan være en risikofaktor for vold.

Tilgang til helsemessige, sosiale og rettslige intervensjoner og hjelpetiltak

Dette temaet blir bare kort belyst i denne kunnskapsoversikten, blant annet på grunn av et større norsk arbeid, særlig knyttet til seksuelle overgrep (Zachariassen et al 2013). Det kan synes som om tilgangen til hjelp kan være særlig vanskelig for

mennesker med psykisk utviklingshemming. Det kan skyldes grad av utviklingshemming, men også selve situasjonen og iboende sider ved hjelpeapparatet selv. Noen vil ha problemer med å si fra, andre ønsker av ulike grunner ikke å si fra, noe de som sagt kan ha til felles med mange i befolkningen for øvrig. Rettssystemet er et særlig eksempel på en instans der intervensjoner kan synes å være vanskeligere tilgjengelig for denne gruppen enn for funksjonsfriske mennesker. Strafferettens sterke krav til bevis, kan blant annet gi noen av de samme problemene for mennesker med psykisk utviklingshemming som dem som har vært skissert når det gjelder barn. En har eksempelvis spurt seg om verdien av vitnemål fra små barn og mennesker som har begrensede kognitive evner og kanskje i tillegg en manglende forståelse av begreper og tid. Dette ser imidlertid ut til å være i ferd med å endres gjennom ny kunnskap og bedre metoder. På den annen side er det en kjensgjerning at rettssystemet generelt avviser eller henlegger saker om vold i nære relasjoner.

Sammenfatning og anbefalinger til videre forskning

Bildet av en særlig sårbar gruppe befestes til tross for manglene i forskningen om vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Sårbarheten skyldes både funksjonsnedsettelsen og måten mennesker med psykisk utviklingshemming vurderes på i samfunnet.

Mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for minst like mye vold som befolkningen for øvrig, og er trolig mer utsatt for seksuelle overgrep. Volden begås i all hovedsak på hjemmearenaen og fra mennesker som på en eller annen måte er knyttet til den utsatte. Situasjonen for kvinner synes å være verre enn situasjonen for menn hva angår de faktiske handlingene, men her er det altså grunn til å ta forbehold.

Nettopp fordi mange mennesker med psykisk utviklingshemming lever med spesielle utfordringer og en økt sårbarhet, er det imidlertid grunn til å ta deres situasjon alvorlig. I dette arbeidet kan en imidlertid risikere etiske overtramp som kan bidra til å gjøre situasjonen for de utsatte vanskelig. Dette bør en være særlig oppmerksom på når en har å gjøre med mennesker som i en del tilfeller kan ha problemer med å ivareta egne interesser på godt og vondt. Forskning viser at mennesker med psykisk utviklingshemming også blir utsatt for intervensjoner og behandling som ikke er i samsvar med deres interesser, og som hviler på en mangelfull forståelse av deres tilstand og behov.

Det er imidlertid et viktig poeng at mennesker med psykisk utviklingshemming er svært forskjellige, og det gjelder følgelig også for hvilke behov de har. Nyere forskning viser at mange med psykisk utviklingshemming etterlyser mer forståelse

og interesse for deres situasjon og at de ønsker seg medbestemmelsesrett og større innflytelse i egne liv. Vi anbefaler derfor blant annet at en iverksetter studier av fenomenologisk karakter, der en går kvalitativt til verks for å innhente kunnskap. Stadig flere forskere benytter kvalitative intervjuer med mennesker med psykisk utviklingshemming som kunnskapskilde. Spørsmål det kan være av interesse å få svar på, er hvordan menneskene selv har erfart sin situasjon, hva de oppfatter som overgrep, hvordan de har håndtert dette, om nødvendig hjelp har vært tilgjengelig, om de er fornøyde med hjelpen og løsningene som er valgt, osv. Også generelle sider av livssituasjonen til mennesker med psykisk utviklingshemming kan være av interesse, ikke minst med tanke på at det som mange beskriver som vedvarende segregasjon kan utgjøre en risiko for å bli utsatt for vold og overgrep.

Vi anbefaler også at en vurderer å gjennomføre en god og pålitelig studie av forekomst. Dette er mulig, men fordrer betydelige ressurser, både når det gjelder forarbeidet og under datainnsamlingen.

Som en følge av påstander om at rettssituasjonen for mennesker med psykisk utviklingshemming er særlig dårlig, anbefaler vi også at en studerer saker som havner i rettsapparatet for å se hvordan disse håndteres, og hva som blir resultatet.

Summary

This report addresses violence and sexual abuse against persons with intellectual disability or impairment of both sexes and all ages. We have reviewed articles on violence and sexual abuse in the context of close relations with the intention of getting more knowledge about the extent and nature of such abuse.

We aim to:

- Present a workable definition of intellectual disability, violence, sexual abuse and neglect
- Present knowledge on the scope of violence and sexual abuse against people with intellectual disability in close relations
- Give a description of the circumstances where the violence takes place, of the relation between the victim and the person who perpetrates the violence and of specific age- and gender related factors
- Touch on the barriers people with intellectual disabilities may encounter when trying to seek help
- Propose further research

The terminology: Intellectual disability, violence, sexual abuse and neglect

In this study intellectual disability is understood as a congenital condition affecting an individual's cognitive and intellectual abilities, or a condition that originates from disease or bodily harm during the years from birth to the age of 18. However, intellectual *disability* is mainly understood as a social creation. While a person may be impaired from birth, obstacles in social life and certain ways of understanding his or her impairment and place in society, may lead to disability.

Violence is used as the key term in the report. Our reasons for this, is the growing similarity between the notion *violence* with the notion *abuse*. Some researchers argue that the word violence connotes a seriousness of the acts, whereas the word abuse does not. However, as ever more acts have come to be understood as violence, any difference between the word violence and the word abuse seems to be erased. Consequently we advocate the need to specify the acts included when talking about

violence. Violence is understood as all acts with the potential of doing physical damage, as well as acts of belittlement and harassment, what is often called psychological violence.

The notion «violence in close relations» has been in use in Norway for approximately the last ten years, and more or less covers what is internationally known as domestic violence, family violence and intimate partner violence. The state appointed Norwegian Commission on Violence against Women coined the notion «men's violence against women in close relations» to describe the serious and recurring violence men have committed against women in marriages and/or in intimate partnerships. In this report we need the broader definition of violence in close relations. The violence is committed against women as well as against men and children of both sexes, by both men and women. Given the nature of the lives of many with intellectual impairments, «violence in close relations» does not just refer to violence committed by, or towards, a partner, parent, child or other relatives. In this context, such violence may also be perpetrated by employees providing a broad spectrum of services to people with intellectual impairments, as well as by neighbours and others who, in one way or another, are taking the role of care givers. People with intellectual impairment who themselves are service users, also commit violence against their peers. Research shows that in most cases, people with intellectual impairments know the person who commits the violence. The violence covers many expressions – from the serious and repeated violence that has been called *intimate terrorism* to violence that occurs sporadically and most often as a consequence of conflicts in close relations, referred to as *situational couple violence*. Because of our wide definition of «close relations» the review also includes violence outside of romantic partnerships.

Although being a form of violence, sexual abuse is treated apart in this review. We have also chosen to keep the notion *sexual abuse* as opposed to *sexual violence* or *sexualised violence*. The notion sexual abuse is well known in Norway and is the one most used in the articles we have reviewed. In the review, sexual abuse is understood as: Someone misusing their power and authority as well as the dependency of another person, in order to obtain sexual relations that benefit themselves. In addition, the person whose integrity is insulted does not understand or is too immature to be subject to and/or to consent to, the sexual acts committed. The sexual behaviour is generally also a break with conventions in the actual society and in most cases criminalised. A mark of both violence in close relations and sexual abuse, is that the acts may be perpetrated repeatedly.

The notion of *neglect* is not included in our understanding of violence. Although potentially as damaging as different forms of violence and sexual abuse, neglect is considered an omission or a failure to do something, rather than a conscious act to harm someone. The neglect may take the form of failure to provide to someone's physical needs, for example enough food or warmth, or to someone's psychological need for companionship and social contact.

The extent of violence and sexual abuse

It is consistently maintained that people with intellectual disabilities are more often subjected to violence and sexual abuse than the population as such. This is said to apply not only to women and children, but also to men. However, looking at existing research, it is difficult to find good evidence for such a contention. The question of «how many people with intellectual disability who are subject to violence and sexual abuse» is in itself difficult to answer. It also appears that the occurrence of sexual abuse has been the subject of more studies, than the amount of violence in close relations as we have defined it here.

Accordingly, we have limited results regarding this kind of violence. We do however have reason to claim that the perpetration of violence and sexual abuse against people with intellectual disabilities is a considerable problem. The more recent studies underscores the fact that people with intellectual disabilities are subjected to at least the same amount of violence and sexual abuse as the population in general.

Regardless, most researchers reviewing reports point to several shortcomings in the studies of the extent of violence and sexual abuse against people with intellectual disabilities, shortcomings we too have found in our review. Methods vary greatly, as do definitions of the notions «violence» and «sexual abuse». Some studies leave much of the defining to the respondents, making it difficult to know what is being measured. Research has also shown that some people with intellectual disabilities hold notions of violence and sexual abuse that in no way correspond with the definitions of the researchers. This represents another source of error. The majority of the studies are based on clinical «populations», accessible selections, or selections based on people volunteering to take part in studies. Most of the studies are limited, meaning that few people take part in the studies. These – and other – factors make the studies difficult or impossible to compare. In total we therefore know little, both about the actual extent of violence and abuse against people with intellectual abilities, and about the development in prevalence of such violence.

A particular problem in this context, relates to who is reporting the violence and abuse. As verbal communication is difficult for some people with intellectual disabilities, the violence is often reported by a third person. In many cases there is no evidence that abuse has taken place, and reports are based on beliefs or assumptions. There are at least two risks involved in this picture: Firstly, too much violence may be reported, but on the other hand there is a risk that violence and sexual abuse against people who lack the ability to communicate well, may be overlooked.

It may also be that some people with intellectual disability do not consider certain acts to be violence, and refrain from reporting even if they are able to do so. In some cases people may not wish to report the violence or abuse.

Specific traits of violence and sexual abuse against people with intellectual disability

Despite the fact that it is difficult to give qualified measurements of the prevalence of violence and sexual abuse in our context, many of the studies we include in our review, are sources of knowledge as to the phenomenon «violence and sexual abuse against people with intellectual disabilities» as such. As our review comprises people of all ages and both sexes, we deal with children and adults separately when describing certain characteristics of the violence.

The children

The younger the child, the greater seem her or his risk of being exposed to violence and sexual abuse in the home by a person known to the child. If difficult life experiences make one or both parents struggle in everyday life, if the family is burdened with economic or other problems, or if mother or father is exposed to violence by a spouse or partner, there may be an augmented risk. Children with intellectual disabilities can, however, be particularly vulnerable under such circumstances. According to research, having a child with intellectual disabilities is potentially strenuous, mentally, socially and economically. Many of these children will often need extra care and looking after, and their behavior may tax the energy of the caretaker.

As children grow older, they may become more exposed to violence outside the home. The risk of exposure is generally greater for boys – girls are more often subject to violence in their own home or in the home of others, even as they grow older. This also holds true for children with intellectual disability. On the other hand, many children and young people with such disabilities lead a more protected – as in «controlled» – life than children and youngsters in the remaining population.

Consequently the situation for young boys with intellectual disabilities can be likened to that of the girls. These boys are more likely to be subject to violence and sexual abuse at home and by someone they know well, than boys in the general population.

Studies show that most of the violence against children with intellectual disabilities is perpetrated by boys and men. There is, however, reason to believe that the number of women who commit such violence is underestimated. Research shows that mothers perpetrate violence against children just as often as fathers, that mothers subject their children to violence more often than fathers when the family is in deep trouble socially and economically, and that girls in general are more subjected to violence by their mothers than by their fathers. We have reason to believe that this is also the case for children with intellectual disabilities.

Standing on insufficient grounds, we cannot say that children with intellectual disabilities are more subject to violence and abuse in their family home than children in general. On the other hand, research show that children with intellectual disability run a greater risk of being exposed to violence by caregivers, support persons and other people they know outside of the family. In such cases we are often talking about sexual abuse.

When it comes to sexual abuse, girls seem to be more exposed than boys. Girls' risk of being subjected to such abuse seems to increase up to a certain age, whereas the risk for boys seems to diminish as they grow older. On the other hand, boys with intellectual disabilities are considered to be more at risk of sexual abuse than boys in the population as a whole, even though the figures are uncertain. Boys with intellectual disabilities are seen as more at risk of physical violence, while girls with intellectual disabilities seem to be more exposed to harassment, belittlement and disparagement, acts often described as psychological violence.

The adults

The fact that studies of sexual abuse are more numerous than studies of intimate partner violence also goes for the adults. This may be partly due to the focus on sexual abuse seen in research in this field, but may also be attributable to the fact that lasting, well established relations between man and women (or homosexual relations) seem to be less common among people with intellectual disabilities than in the general population.

As already mentioned, most acts of violence and sexual abuse against adults with intellectual disabilities are perpetrated in the homes, and by someone known to the

victim. Accordingly the situation differs from that of adults in the general population, especially from that of men, who are most often exposed to violence in public spaces. We do not know how many adults with intellectual disabilities who live in their natal home today, but we do know that those most in need of care and assistance rarely live alone. Following the closing of institutions that started in the 1990'ies, many with intellectual disabilities share housing premises with others in similar situations and/or with other forms of impairments and difficulties. The housing units can resemble student residences, where each person has her own room, while kitchens and living rooms are being shared. Several apartments in large units located in the same area constitute another type of housing for people with intellectual disabilities. The violence that adults with intellectual disabilities are exposed to may be perpetrated both by caregivers and by other residents.

As is the case for girls, the grown women (age wise) with intellectual disabilities are more often subject to sexual abuse than the men. We must however take into consideration the possibility that few cases of sexual abuse against men with intellectual disabilities become known.

Research shows that women who are little or moderately impaired are most at risk of being subject to sexual abuse, but again we must consider the fact that some women with intellectual disability may have trouble communicating such exposure. To the extent that grown men with intellectual disabilities are exposed to sexual abuse the abuse is often perpetrated by other men. Researchers have pointed to an element of learned behavior here. Supposedly the staff in the former institutions did not bother too much with preventing sexual acts between men. Instead they concentrated on keeping women and men separate. Men who spent a period of their life in such institutions may therefore look upon sex between men as an «ordinary» practice, even when there is no question of homosexuality.

Regarding violence in intimate relations the situation for women and men with intellectual disabilities seem to have much in common with that of women and men in the population at large. Men appear to be exposed to situational couple violence as often as women, while women are more exposed to violence with at high potential of injury. We must, however, take into consideration the fact that serious intimate partner violence against men may be underreported. Cut and dried notions of violence in close relations and intimate partner violence can lead to less interest in the question of serious violence against men in general.

We may conclude that the violence that befalls people with intellectual disabilities mostly occur in places where one ought to feel safe, and is largely perpetrated in close relations as we have defined that notion here.

Risk factors – particular vulnerability to violence and sexual abuse

Although people with intellectual disabilities are very different and do not merit being described as a «group», they are generally regarded as more vulnerable to violence than the general population, children being the exception. One reason for such a view, are the mental and intellectual capacities, which in some cases make it relevant to compare people with intellectual disabilities to children. This also entails that the more serious the intellectual impairment, the more vulnerable the person is considered to be. Still, having a milder form of intellectual disability also seems to constitute a particular risk of being exposed to violence and sexual abuse, both for women and men.

As we have already touched upon, the behaviour of the person who is subjected to violence may sometimes be regarded as provocative and difficult to deal with. Among other things, research shows that people with intellectual disability sometimes perpetrate violence against their caretakers. Such behaviour can lead to retribution from the caretaker. Some people with intellectual disabilities also show other types of challenging behaviour. The behaviour may be attributed to the impairment or can be a result of psychological problems, which are said to be quite common among people with intellectual disabilities. Saying this does not amount to us justifying or legitimating the use of violence against a person with intellectual disability, nor does it make her or him responsible for the violence.

People with intellectual disabilities sometimes find themselves in difficult social and economic positions, although poverty – often connected to different types of violence – may not be as common for people with intellectual disability in Norway as in many other countries. Nevertheless a social (and sometimes economic) situation may give an augmented risk of being exposed to violence and sexual abuse. A life lived apart – on the side of society, so to speak – is the reality for many with intellectual disabilities, and can make a person particularly vulnerable. The violence perpetrated in the home and by someone known or close to the victim, is also difficult to detect unless she or he talks about it to others. Being dependent on others, which is the case for relatively many with intellectual disabilities, adds to the vulnerability. Researcher and practitioners also claim that people with intellectual disability live with a strong wish to be «like everyone else». Consequently some might put up with being badly treated rather than giving up a close relation. One last factor to be mentioned is what is often described as unconditional or blind obedience, by some referred to as learned

helplessness. A relationship where violence or abuse is perpetrated, often bear the marks of power differences. However, many people with intellectual disabilities have been taught to respect the opinions and actions of adults and other people of authority without questioning them. Such blind obedience can also be a risk factor.

Access to medical, social and legal interventions and help schemes

This subject of access to different types of interventions and help schemes is just touched upon in this review. The main reason for this is the work of Zachariassen and colleagues (2013) on interventions in cases of sexual abuse. It must however be said that people with intellectual disabilities in many cases will have trouble accessing help. The degree of intellectual disability can be a factor as well as the situation itself or aspects of the help (or control) schemes themselves. Some will have trouble reporting, others do not wish to disclose the violence. The legal system may serve as an example of how aspects of the schemes themselves can represent an obstacle. The strong demand for evidence in legal cases can put people with intellectual disabilities in the same situation as children facing the legal system. The value of children's testimonies has been questioned again and again. The fact that some people with intellectual disabilities have limited cognitive capacities, imperfect understanding of certain notions and of the aspects of time have also made them look like questionable witnesses in the eyes of the legal system. However, these views seem to change as new research proves them to be misconceptions. On the other hand it is a fact that cases of violence in close relations in general are often dismissed by the legal system.

Recapitulation and recommendations for further research

Despite the «wholes» in research on the situation for people with intellectual disability, the picture of a particularly vulnerable «group» of people seem to hold up. The vulnerability is due both to the disability itself and to the way people with intellectual disabilities are viewed and treated in society.

We may also conclude that people with intellectual disabilities are as exposed to violence as the population in general and probably more exposed to sexual abuse. The violence is mainly committed in the homes and by people who are in one way or the other close to the victim. The situation seems worse for women than for men regarding the actual deeds, although we are saying this with reservations.

Precisely because many people with intellectual disability face particular challenges and can be especially vulnerable, their situation must be taken seriously. In the effort to detect violence and protect people one may however risk acting in ways that are

not beneficial. Bearing this in mind is particularly important when we deal with people who may have difficulties looking out for their own interests. Research shows that people with intellectual disabilities are subject to interventions and treatment that do not correspond with their interest and that originates from an insufficient understanding of their condition and their needs. A crucial point nevertheless is the diversity of people with intellectual disability. Recent studies show that many wish for others to have a better understanding of their situation. Many also want to have a voice and more influence on their everyday life.

We recommend research of a phenomenological character where qualitative methods are used to learn more about the experiences of people with intellectual disabilities when it comes to violence and sexual abuse. A growing number of researchers internationally employ interviews with people with intellectual disabilities as a source of knowledge. We consider it important to learn about how they view their situation, what is regarded as violence and abuse, how such experiences have been handled, whether or not relevant aid has been available, if the assistance has been satisfactory in the sense that their needs have been met and the interventions have been positive etc. Even general aspects of the life of people with intellectual disabilities can be of interest, not least because of what we have described as leading a «life apart» that may be a risk factor for violence.

In addition we recommend that a good and reliable study of prevalence be considered. Although costly and comprehensive, both when it comes to the preparations and during the collection of data, it is possible to accomplish.

Given the allegations that the legal system functions particularly badly in relation to people with intellectual disabilities, we also recommend studying the handling of reports of violence to the police and the following results.

1 Innledning

Historien om mennesker med det vi kaller psykisk utviklingshemming og deres plass i samfunnet, er ingen solskinnshistorie. De har vært gjemt og glemt i århundrer, og i tillegg er mange blitt brutalt behandlet. En viktig årsak til den dårlige behandlingen, har vært at mennesker med utviklingshemming ofte er blitt betraktet som «de andre» eller som mindre menneskelige enn folk flest (se for eksempel Fjermeros 2009, Goodley 2011, Grasli 2006). Over tid har det imidlertid skjedd en endring i synet på utviklingshemming, og interessen for livssituasjonen til mennesker med psykisk utviklingshemming har økt. Vi kan kanskje si at det å bruke vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming er gått fra å være noe en ikke stilte spørsmålsteget ved, til noe en ønsker å forhindre. Den økte interessen har etter hvert også kommet til uttrykk i forskningen, og i denne rapporten søker vi å oppsummere noen viktige sider av kunnskapsutviklingen om vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming fra de siste par tiårene.

Det såkalte Lossius-utvalget konkluderte i 1985, med at forholdene for mennesker med psykisk utviklingshemming i Norge var uholdbare (NOU 1985:34). Dette gjaldt i særdeleshet dem som var gjenstand for institusjonsplassering i fylkeskommunal regi. Disse var i all hovedsak totalt atskilt fra samfunnet for øvrig – livet levdes innenfor institusjonenes vegger, på godt og vondt. Integritetskrenkende handlinger som misbruk av makt, vold og overgrep kunne foregå dermed foregå i det skjulte. Utredningen ble et viktig bidrag til iverksettelsen av det vi kjenner som HVPU-reformen¹ i Norge i 1991. En sentral målsetning med reformen var hva Lossius-utvalget beskrev som en normalisering av forholdene for mennesker med psykisk utviklingshemming. De skulle likestilles med andre borgere, ha rett til samme levekår og utviklingsmuligheter – kort sagt integreres i samfunnet. En viktig del av dette, var retten til å bo «som andre», i sitt eget nærmiljø. Mennesker med psykisk utviklingshemming skulle ikke lenger gjemmes bort.

¹ HVPU står for Helsevern for Psykisk Utviklingshemmede, som fram til dette tidspunktet var en fylkeskommunal oppgave. Institusjonene skulle legges ned i løpet av en femårsperiode, fra 1991 til 1995 (se for eksempel Granli 2006:148 ff). I denne sammenhengen var Norge sent ute i forhold til land vi kan sammenlikne oss med.

Reformen førte til diskusjoner som pågår den dag i dag (se for eksempel Monsen 2010). Mange foreldre til barn med psykisk utviklingshemming mente blant annet at Lossius-utvalget tegnet et for negativt bilde, og at situasjonen i institusjonene slett ikke var så ille som utvalget hevdet.² En sentral diskusjon blant pårørende, praktikere og forskere i årene etter 1991, har vært betydningen av endrete boformer og størrelsen på boenheter og bofellesskap for livskvalitet og synlighet.³ Deler av denne diskusjonen kan være interessant i forbindelse med spørsmål om utsatthet for vold og overgrep. Det sier seg selv at mennesker som tilbringer alle døgnets timer i institusjon, på mange måter er prisgitt institusjonen som system og struktur. Den manglende kontakten med omverdenen er en faktor som kan føre til at maktmisbruk og vold som forekommer, ikke avdekkes. Samtidig hevder både pårørende, praktikere og forskere at isolasjonen fra samfunnet som sådan ikke nødvendigvis er blitt mindre for mange med psykisk utviklingshemming i dag, enn den var på den tiden vi hadde store institusjoner (se for eksempel Grasli 2006, Mydland 2003, Sorensen 1997 i Petersilia 2001:661, Tøssebro 1996). Det økte fokuset på livssituasjonen til mennesker med psykisk utviklingshemming som HVPU-reformen tross alt førte til, har etter manges oppfatning ikke gjort disse mer synlige i samfunnet enn tidligere. Selv om boliger for mennesker med psykisk utviklingshemming i større grad plasseres blant øvrig boligbebyggelse i dag enn tidligere, betyr ikke dette nødvendigvis at det er blitt mer interaksjon mellom dem og den øvrige befolkningen. Det er ikke dermed gitt at det er lettere å avsløre uakseptable handlinger som begås der mennesker med psykisk utviklingshemming bor i dag, enn det var tidligere. Ifølge Jan Tøssebro var det også først og fremst de som hadde bodd i institusjon som ble lokalisert i boenheter og bofellesskap de første årene etter reformen, og det er grunn til å tro at mange av disse var blant de dårligst fungerende (Tøssebro 1996. Se også Tøssebro 1992).⁴ De kan ha blitt utsatt for ulike former for vold også i de nye bofellesskapene, uten at dette er blitt kjent. Manglende

² Richard Sobsey, mangeårig forsker på problemstillinger knyttet til psykisk utviklingshemming og tidligere ansatt på institusjon, ville nok derimot ha stilt seg bak mange av Lossius-utvalgets konklusjoner. I boka *Violence and Abuse in the Lives of People with Disabilities. The End of Silent Acceptance?* (1994) beskriver Sobsey en dyster virkelighet med mange former for overgrep i institusjoner for mennesker med psykisk utviklingshemming.

³ Det skilles gjerne mellom bofellesskap og samlokaliserte boliger. Et bofellesskap har likhetstrekk med studentkollektiver. Det betyr vanligvis at man har sitt eget rom eller egen lille leilighet, men at det også finnes minst ett fellesrom i boligen, der alle kan møtes dersom de ønsker det. Samlokaliserte boliger eller gruppeboliger likner bofellesskapene, men har ikke fellesarealer (se for eksempel Tøssebro 1996 Sandvin et al 1998).

⁴ Da Tøssebro evaluerte HVPU-reformen bodde 77 prosent av dem som kom fra institusjonene enten i bofellesskap eller i samlokaliserte boliger. Blant dem som ikke hadde bodd i institusjon var det 44 prosent som bodde i egen bolig og 48 prosent som bodde i samlokalisert bolig eller bofellesskap (1996).

verbale ferdigheter kan eksempelvis være en faktor som fører til at bruk av vold forblir skjult.

Ifølge Agnes Kittelsaa og Jan Tøssebro, er det dessuten et problem at boenhetene, som skulle likne mer på «vanlige» hjem, blir stadig større og mer institusjonsliknende. De mener at dette kan føre til mer isolasjon og ensomhet for den enkelte (2011). Kittelsaa og Tøssebro refererer blant annet til Roger Stancliffe og hans kolleger, som fant at følelsen av tilfredshet, trygghet og velvære hos mennesker med psykisk utviklingshemming var tett forbundet med det å bo i små enheter, i familien, men også med å bli gitt muligheten til å kunne velge sine «samboere» (Stancliffe et al 2009:81). Dette er det imidlertid ikke enighet om blant forskere. Inger Lise Skog Hansen og Anne Skevik Grødem fremholder at det er motsatt: Store boenheter blir et bolverk mot ensomhet og isolasjon (2012).

En annen faktor som ifølge forskere kan slå negativt ut, både når det gjelder synlighet og trygghet for mennesker med psykisk utviklingshemming er at det også hevdes å være en tendens til at boliger for mennesker med psykisk utviklingshemming plasseres sammen med boliger for mennesker med andre former for funksjonsnedsettelse, i stedet for at boligene spres i den ordinære bebyggelsen. Dette kan være med på å hindre den (fysiske) integreringen som var et mål med HVPU-reformen (Dyb og Myrvold 2009). Foreldre til barn med intellektuell funksjonsnedsettelse forteller dessuten at de fortsatt må kjempe for at barna ikke skal segregeres på nytt, blant annet på skolen og i fritiden (se for eksempel Grasli 2006). For noen kan livssituasjonen også ha blitt verre enn tidligere. Segregering kan ikke bare føre til ensomhet og utrygghet. Barbro Lewin hevder at dette (på nytt) kan gjøre flere mennesker med psykisk utviklingshemming særlig sårbare hva gjelder utsatthet for ulike former for lovbrudd, der også vold og seksuelle overgrep inngår (se for eksempel Lewin 2002:9). I likhet med Terje Olsen og Tina Luther Handegård (2009) hevder hun dessuten at mennesker med psykisk utviklingshemming har dårligere rettsvern enn andre borgere når de utsettes for slike handlinger, og at de ikke får tilgang på rettslig behandling på lik linje med resten av befolkningen (2002:39 ff, 113ff).

Til tross for at forskere i løpet av de siste tjue årene har fått en økende interesse for livssituasjonen til mennesker med psykisk utviklingshemming, er antallet studier som omhandler vold og seksuelle overgrep mot disse fortsatt lavt. Utviklingen i denne forskningen har for øvrig flere likhetstrekk med forskningen om vold og overgrep i den øvrige befolkningen. Mens det har vært forsket en god del på problemstillinger knyttet til utøvelse av vold og andre lovbrudd, har en i langt mindre grad vært opptatt av situasjonen for mennesker som blir utsatt for disse handlingene. Så også når det

gjelder psykisk utviklingshemming. Kunnskapen om lovbrudd begått av mennesker med utviklingshemming synes derfor å være bedre enn kunnskapen om hvordan det er å være utsatt, med manglende synlighet for den siste gruppen som konsekvens.⁵

⁵ Under litteratursøket fikk vi flere treff som handlet om mennesker med psykisk utviklingshemming som hadde begått overgrep, enn treff på ofre for handlingene, også med relevante søkeord.

2 NKVTS oppdrag

NKVTS har tidligere laget en kunnskapsoversikt over vold og overgrep mot kvinner med fysiske funksjonsnedsettelse (Olsvik 2010). I tildelingsbrevet for 2012 ble senteret bedt om å videreføre dette arbeidet, denne gang med fokus på situasjonen for mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse eller psykisk utviklingshemming. I kunnskapsoversikten skal vi særlig fokusere på problemstillinger knyttet til vold i nære relasjoner.

Som bakgrunn for rapporten har vi begrenset oss til å gjennomgå en del foreliggende litteratur, først og fremst med tanke på følgende spørsmål:

Hva kan sies om hvor mange mennesker med psykisk utviklingshemming som rammes av ulike former for vold i nære relasjoner på årsbasis og i løpet av livet i Norge?

Er noen grupper av mennesker med psykisk utviklingshemming særlig utsatt, og hva utsettes de for?

Hvem begår overgrepene?

På hvilke arenaer utsettes mennesker med psykisk utviklingshemming for vold og seksuelle overgrep?

Vi ser også kort på situasjonen for mennesker med psykisk utvikling når det gjelder rettslig vern og muligheten til å få sosial- og helsefaglig assistanse i forbindelse med situasjoner der disse føler seg truet eller har opplevd noe krenkende.

Gjennomgangen av litteraturen gir dessuten et grunnlag for å si noe om hva slags forskning vi ikke finner i Norge, og dermed om hva slags kunnskaper det kan være av betydning å skaffe til veie, særlig med tanke på å forebygge vold og overgrep som sådan, så vel som gjentatt vold.

3 Metoder og begreper

Søket etter litteratur som spesifikt treffer vårt tema, har gitt begrensede resultater hva angår norsk og skandinavisk forskning. Vi har derfor endt opp med flest utenlandske studier, først og fremst fra vestlige land, ofte betegnet som «land det kan være grunnlag for å sammenlikne seg med». Resultatene må likevel leses med den reservasjon at situasjonen for mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse kan være, og trolig er, forskjellig fra land til land. Det kan blant annet handle om ulik organisering av tjenester. Vi har imidlertid ikke sett på organisasjonsforhold, eller andre forhold som kan skille seg fra de norske, i denne rapporten.

Vi har søkt i ulike databaser med utvalgte søkeord, for å finne fram til relevant forskning. Følgende databaser ble benyttet: Bibsys, NORART, Sociological abstracts, PsychInfo, Medline. Følgende søkeord er blitt benyttet: intellectual disability, learning disability, mental retardation, violence, victim, intimate partner violence, domestic violence, interpersonal violence, family violence, sexual abuse, sexual violence, neglect, incest, children, psykisk utviklingshemming, offer, barn, vold i nære relasjoner, menns vold mot kvinner i nære relasjoner, familievold, seksuelle overgrep, omsorgssvikt. Disse ordene er benyttet i kombinasjon med «and», «or» og «not» (tilsvarende på norsk).

Artiklene og bøkene som er blitt anvendt i studien er hovedsakelig publisert i tidsrommet fra begynnelsen 1990-tallet og frem til 2012. Begrunnelsen for denne avgrensningen av søket i tid, er at det først er fra 1990-tallet at interessen for disse problemstillingene begynte å få en viss utbredelse blant forskere. I tillegg til søk i databaser har vi benyttet referanselister i artikler og bøker som kilde til andre forskningsarbeider. Som så ofte er tilfellet, skiller noen forskere seg ut gjennom at de har vist en særlig interesse for feltet (se for eksempel Petersilia 2001, Sobsey 1994).

Vi har også benyttet internett, først og fremst søkemotoren Google, til søk etter såkalt «grå» litteratur.⁶ Funn herfra utgjør en svært begrenset del av litteraturen i rapporten. Søkemotorer på internett har imidlertid også vært en kilde til å finne frem til

⁶ Det dreier seg om rapporter, konferansebidrag og avhandlinger som ikke er offentliggjort i egentlig forstand. Konferansebidrag og rapporter er ofte heller ikke blitt underlagt «peer reviewing», dvs. godkjenning fra andre forskere.

relevante artikler som så er blitt hentet ut i fulltekst fra ulike databaser. I tillegg til dette, har vi utvekslet kunnskap og artikler med den såkalte SUMO-gruppa, som blant annet har hatt i oppdrag å sette opp forslag til en standard for «forebyggingsvarslings- og oppfølgingsrutiner ved overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming» (Zachariassen et al 2013:9).

3.1 utfordringer i begrepsbruken

Temaet for kunnskapsoversikten favner vidt, og innenfor rammen av dette prosjektet har det ikke vært mulig å gå i dybden på de ulike spørsmålene. Det har også vært en utfordring å sortere i den litteraturen som finnes.

Denne kunnskapsoversikten dreier seg om mennesker med psykisk utviklingshemming. Hvordan vi forstår psykisk utviklingshemming kommer vi tilbake til. Vi har imidlertid avgrenset oss mot rene fysiske funksjonsnedsettelse så vel som mot psykiske lidelser hos mennesker med det vi kan kalle «normal» kognitiv fungering. Et fenomen som ofte beskrives som «læringsvansker», ligger i et grenseland. I Storbritannia er begrepet synonymt med det vi i Norge kaller psykisk utviklingshemming, og det er bare graden av utviklingshemming som kan ha betydning, mens begrepet lærevansker i USA handler om fenomener som eksempelvis ordblindhet, eller lese- og skrivevansker, forhold som ikke har noe å gjøre med intelligens eller kognitive evner.

Vanskelighetene med å treffe vår målgruppe i søket etter litteratur, skyldes først og fremst at begrepsbruken i titler på artikler og bøker ikke er presis og entydig. Et eksempel på dette er ordet funksjonshemming (eventuelt funksjonsnedsettelse), eller på engelsk *disability*. I en artikkel som handler om *disabilities* kan det skjule seg kunnskap om mange ulike former for *disabilities* (se også Nilsson og Westlund 2007:26). Ofte har det ikke vært tilstrekkelig å lese sammendragene for å kunne ekskludere eller inkludere en artikkel eller en bok i denne studien. Noe av begrepsbruken kan også være tilslørende og vanskelig å forstå uten en tydelig begrepsdefinisjon. I engelsk faglitteratur benyttes blant annet begreper som *mental disabilities*, *developmental disabilities* og *intellectual disabilities*. Alle disse kan skjule psykisk utviklingshemming i henhold til vår forståelse av hva dette er, men kan også omhandle andre former for problemer. *Developmental disabilities* refererer ifølge Joan Petersilia til «a mental or physical impairment or a combination of mental and physical impairments, (.....) is manifested before age 22» (2001:656, vår utheving). I tillegg til det vi vanligvis forstår som psykisk utviklingshemming i Norge, inkluderes eksempelvis cerebral parese og epilepsi i begrepet *developmental*

disability. En person med epilepsi vil imidlertid ikke inkluderes i vår definisjon, og det vil heller ikke de fleste med cerebral parese. Et annet eksempel er *mental disabilities*, som relativt ofte brukes i forbindelse med mennesker som strever med psykiske problemer, uten at de kan sies å ha intellektuelle funksjonsnedsettelse. Som vi allerede har vært inne på, har «people with learning disabilities» ulik betydning fra sted til sted.

En grunn til at vi ender opp med kategorier som ikke uten videre kan forstås med mindre man gir en nærmere forklaring, kan også være behovet for å beskrive folks livssituasjon på en mest mulig respektfull måte. Dette har eksempelvis ført til at begreper som *mental retardation*, som nokså utvetydig kan knyttes til psykisk utviklingshemming slik vi her forstår fenomenet, ikke benyttes like hyppig som før. I det følgende vil vi gå nærmere inn på noen av de mest sentrale begrepene i kunnskapsoversikten.

3.2 Vår begrepsbruk

Fellesnevneren for kunnskapsoversikten er «psykisk utviklingshemming», men dette er altså ikke et entydig begrep. Det er heller ikke «vold» eller «seksuelle overgrep». I tillegg skal vi her se på situasjonen for begge kjønn, for mennesker i alle aldre og på ulike arenaer. Det skal sies noe om hvem og hvor mange som blir utsatt, og hvor de utsettes. Det siste bringer oss inn på spørsmålet om de ulike relasjonene mellom den utsatte og den som begår overgrepene, noe som både kan få betydning for hvordan den som er blitt utsatt håndterer hendelsen(e) i ettertid og for hvordan hendelsen oppleves.

Som et utgangspunkt kan det derfor synes hensiktsmessig å begynne med noen begrepsavklaringer. Hvis vi ikke vet hva vi mener med psykisk utviklingshemming, vold og seksuelle overgrep, vil vi heller ikke kunne si noe om hvor mange mennesker med psykisk utviklingshemming som utsettes for dette. Uten en klar forståelse av hva vi legger i disse ordene, er det vanskelig å vite hva som telles. Vi vil dessuten si noe om hvordan «vold i nære relasjoner» kan forstås generelt, og i denne sammenhengen. Rettslige forståelser av vold og seksuelle overgrep vil også bli omtalt.

Hva er psykisk utviklingshemming?

Barn og voksne som ofte blir omtalt som «de psykisk utviklingshemmede» er i fokus her. I tillegg til at en slik talemåte kan betraktes som en reduksjonistisk forståelse av menneskene det er snakk om, vil nok mange i dag betrakte den som nedsettende.

Derfor er det etter hvert blitt mer vanlig å snakke om «mennesker som har en psykisk utviklingshemming». Noen benytter også begreper som psykisk utviklingsforstyrrelse og/eller psykiske funksjonsnedsettelse, men særlig det siste begrepet kan være uklart, ettersom det vel så gjerne kan omfatte psykisk sykdom. Et begrep som treffer noe bedre, er intellektuell funksjonsnedsettelse. I rapporten vil vi i all hovedsak anvende begrepet psykisk utviklingshemming.⁷

Psykisk utviklingshemming opptrer imidlertid som en funksjonsnedsettelse eller svekkelse (impairment) som i større og mindre grad kan sies å utgjøre en hindring for å kunne delta i samfunnet på lik linje med den såkalte normalbefolkningen.⁸ Dette har mennesker med psykisk utviklingshemming til felles med mennesker med fysiske funksjonsnedsettelse.

Selv om mennesker med psykisk utviklingshemming og andre som har en funksjonsnedsettelse kan ha et dårligere utgangspunkt for full deltakelse i samfunnet enn folk flest, er det individorienterte, medisinske fokuset på slike tilstander blitt møtt med skarp kritikk fra flere hold (se for eksempel Finkelstein 2001, Swain og French 2000, 2008, Thomas 2004). En følge av dette, er at det nå i større grad enn tidligere, gjerne settes et skille mellom selve funksjonsnedsettelsen (the impairment) og funksjonshemmingen. Gjennom å sette den enkeltes livssituasjon inn i en større samfunnsmessig kontekst, er det mulig å få øye på det Brown kaller «shortcomings in the environment» som fører til tap av muligheter for den som har en funksjonsnedsettelse (2003:25). Sagt med Vic Finkelstein, er samfunnsstrukturer i høy grad med på å skape funksjonshemmingen. Mennesket blir *disabled* – det vil si ”satt ut av stand til” å fungere optimalt. Dette skjer blant annet ved at ulike samfunnsarenaer og muligheter lukkes for vedkommende (2001a. Se også Barnes 1996, HANDU 2007, Higgins og Swain 2010). Det kan bety at det ikke er lagt til rette for at vedkommende, i den grad det lar seg gjøre, får tilgang til de samme muligheter som befolkningen for øvrig. Et enkelt og tydelig eksempel når det gjelder fysiske funksjonsnedsettelse, er at det ikke er sørget for at mennesker som bruker rullestol kan komme seg fram, både innendørs i private og offentlige bygninger, og utendørs. Når det gjelder mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse kan eksempelvis manglende tilrettelegging for muligheten til å anvende sine ferdigheter avskjære disse fra deltakelse i arbeidslivet. Og jo færre muligheter en har til å delta,

⁷ Nyere perspektiver på funksjonshemming (se lenger ned) gjør dette begrepet til dels problematisk, men når vi velger å benytte det likevel, er det blant annet fordi det er det mest gjengse begrepet i Norge i dag.

⁸ Per Fugelli (2006) har en tankevekkende erstatning for begrepet funksjonshemming i ordet «frihetsberøvet», som selvsagt også kunne benyttes her.

desto mer funksjonshemmet kan en sies å være. Med et slikt syn er det heller ikke gitt hvilke konsekvenser funksjonsnedsettelsen får på tvers av samfunn og tidsperioder. Mange teoretikere som arbeider med spørsmål knyttet til ulike former for funksjonsnedsettelser, definerer funksjonshemming som en form for sosial undertrykkelse (se Finkelstein 2001, Higgins og Swain 2010:11, Thomas 2004).

Skillet mellom egne ferdigheter og tilrettelegging gjøres riktig nok ikke like tydelig når det er snakk om psykisk utviklingshemming, som når det er snakk om fysiske funksjonsnedsettelser. Selv om en del mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelser også har fysiske funksjonsnedsettelser, rettes søkelyset først og fremst mot deres reduserte intellektuelle og kognitive ferdigheter og begrensningene knyttet til disse. Dette kan bidra til at vi i begrenset grad får øye på trekk ved samfunnet som begrenser livsutfoldelsen til mennesker med psykisk utviklingshemming. Mange forskere hevder dessuten at synet på mennesker med psykisk utviklingshemming som diametralt forskjellige fra oss andre, fortsatt lever i beste velgående (se for eksempel Mydland 2003, Wacker et al 2008).

Likevel er det, i alle fall teoretisk, også blitt større forståelse for betydningen av samfunnsmessige forhold for livet og livskvaliteten til mennesker med psykisk utviklingshemming. Enkelte forskere hevder dessuten at det å ha en psykisk utviklingshemming ikke er ensbetydende med at man ikke har utviklingsmuligheter (se for eksempel Nettelbeck og Wilson 2002).

Det er imidlertid heller ikke enkelt å si noe entydig om hva psykisk utviklingshemming er. Mennesker med psykisk utviklingshemming er ingen homogen mengde mennesker. Følgelig er det også et paradoks at de ofte beskrives som en gruppe (se for eksempel Tharinger et al 1990).⁹ Grunnleggende sett kan vi imidlertid fastslå at funksjonsnedsettelsen regnes som medfødt, som oppstått som følge av en fødselsskade, eller som følge av sykdom, ulykker og skader i barneårene.¹⁰ Det settes vanligvis en grense for beskrivelse av funksjonsnedsettelsen som en utviklingshemming ved 18 års alder (WHO 1992). Statens helsetilsyn i Norge klassifiserer psykisk utviklingshemming i henhold til International Classification of Mental and Behavioural Disorders (ICD-10-2010 versjon). Psykisk utviklingshemming fremstår dermed som en diagnose, og innebærer at personen har, eller kan ha, mangelfull intellektuell fungering og vanskeligheter med å tilpasse seg

⁹ For enkelthets skyld vil vi likevel noen ganger bruke ordet gruppe når vi snakker om mennesker med psykisk utviklingshemming her.

¹⁰ Ifølge Sobsey (1994) blir en rekke barn utsatt for skader som kan føre til ulike former for funksjonsforstyrrelser. Et eksempel er risting og slag som kan føre til varige hjerneskader.

livet i samfunnet.¹¹ Både sosiale, kognitive og språklige, så vel som motoriske ferdigheter kan rammes av en mangelfull utvikling i barne- og ungdomsårene. Resultatet er ofte et redusert generelt intelligensnivå, som en har målt gjennom standardiserte intelligenstagter.

Selv om mentale eller psykiske funksjonsforstyrrelser også kan ramme tidligere funksjonsfriske voksne mennesker som følge av ulykker og skader, vil vi i denne kunnskapsoversikten konsentrere oss om mennesker hvis problemer er oppstått før fylte 18 år. Et forhold man imidlertid er blitt mer oppmerksom på i den senere tid, er at mange mennesker blir godt voksne før det fastslås at de har en psykisk utviklingshemming, noe som kan føre til at de går glipp av hjelp som kan ha betydning for livskvalitet og utviklingsmuligheter (Eggen et al 2009). Dermed er det trolig noen gråsoner når det gjelder hvem som kan sies å ha en psykisk utviklingshemming. Tall som fremsettes når det gjelder andelen mennesker med psykisk utviklingshemming i Norge, varierer. Ifølge Tøssebro har omkring 0,42 prosent av den norske befolkningen en psykisk utviklingshemming. Han sier riktig nok at epidemiologiske studier indikerer at et riktigere tall kanskje er et sted mellom 0,6 og 0,7 prosent.¹² Peter Zachariassen og hans kolleger anslår andelen til å være mellom en og tre prosent av den norske befolkningen (Zachariassen, Fjeld, Kristiansen og Mathisen 2013).

Det er ikke tvil om at det å ha nedsatte kognitive evner byr på en rekke utfordringer. Det behøver imidlertid ikke bety at mennesker med psykisk utviklingshemming klarer seg dårlig på alle områder. Mange kommuniserer bra og fungerer godt sosialt (Løfgren-Mårtensson 2005). Størsteparten av disse vil sannsynligvis beskrives som personer med «lett psykisk utviklingshemming» (Helsedirektoratet, norsk utgave 2011:381). For noen av dem vil imidlertid det å tilegne seg ulike former for kunnskap by på betydelige utfordringer. Andre med psykisk utviklingshemming trenger en god del tilpasning og hjelp i det daglige for å klare seg, mens atter andre er helt avhengige av hjelp og omsorg. Her snakker vi om moderate til ulike alvorlige og svært alvorlige grader av psykisk utviklingshemming.¹³

¹¹ Diagnoseproblematikken er imidlertid omstridt. Det såkalte Rettssikkerhetsutvalget hevder i sin utredning at psykisk utviklingshemming kan sies å være en administrativ diagnose og ikke en sykdomsbetegnelse. En kan for eksempel på ett tidspunkt fremstå med en utviklingshemming på ett alderstrinn på grunn av krav til ferdigheter her, mens en ikke gjør det på andre alderstrinn (NOU 1991:20).

¹² Opplysningen er innhentet via mail.

¹³ Den norske versjonen av ICD-10 opererer med begrepene lett psykisk utviklingshemming (F70), moderat psykisk utviklingshemming (F71), alvorlig psykisk utviklingshemming (F72) og dyp psykisk

Forskjellene til tross, er det likevel nærliggende å hevde at mennesker med psykisk utviklingsforstyrrelse kan være mer sårbare enn andre på en del områder i livet. Noen lever hele livet med en intellektuell kapasitet og kognitive evner som samsvarer bedre med barns enn med voksnes. Til tross for at disse vil kunne ha en voksen persons størrelse og styrke, vil den manglende intellektuelle kapasiteten, og i tillegg kanskje manglende erfaringer å trekke veksler på, bidra til at de kan ha noe av barnets sårbarhet. I tillegg til problemer med kognisjon og tilpasning sliter noen, som nevnt, også med fysiske funksjonsnedsettelse som kan gjøre dem mer avhengige av hjelp, enn de ellers ville vært. Leila Cook og Valerie Sinason definerer en sårbar person slik:

A 'vulnerable person' is defined as a person of 16 or over who: (a) is or may be in need of community care services by reason of mental or other disability, age or illness and (b) is or may be unable to take care of himself or herself, or unable to protect himself or herself against significant harm or serious exploitation (1998:120. Se også Johansen 2006, Brown 2003).¹⁴

Overgrep.....

Richard Sobsey hevder at de fleste, kanskje alle, mennesker med psykisk utviklingshemming opplever det han kaller overgrep en eller flere ganger i sine liv (1994:3). I løpet av en tiårsperiode der Sobsey, som i dag er en sentral forsker på området, arbeidet i en institusjon for mennesker med ulike former for funksjonsnedsettelse, så han en rekke hendelser han beskriver som overgrep, til dels alvorlige sådanne. Vi mener imidlertid at det kan være grunn til å stille spørsmålsteget ved formodningen til Sobsey, om at alle mennesker med psykisk utviklingshemming vil utsettes for overgrep i løpet av livet. En slik antakelse vil ikke minst avhenge av hvordan man definerer overgrep. Og hva er så overgrep, eller *abuse*, som er det mest brukte engelske ordet?

Ordet overgrep er i seg selv omstridt blant forskere. Det anses blant annet som et for svakt og diffust begrep, som ikke synliggjør alvoret i en hendelse. Mange feminister har eksempelvis villet bytte ut «seksuelle overgrep» med begrepene «seksuell vold» eller «seksualisert vold» (se for eksempel Hennum, 2004, Hollomotz, 2011. Se også

utviklingshemming (F73). Intelligens målt ved standardiserte intelligenstester viser en variasjon i intelligens fra opp til IQ 69 for lett psykisk utviklingshemming, til under IQ 20 for dyp psykisk utviklingshemming. For mer om dette, se Helsedirektoratet (2011), s. 381 ff.

¹⁴ Denne definisjonen omfatter langt flere enn mennesker med psykisk utviklingshemming.

McCarthy & Thompson 1997).¹⁵ Vår forståelse av overgrep i denne rapporten, er at det dreier seg om klanderverdig og negativ atferd rettet mot andre mennesker. Det er dermed snakk om ulike målrettede og konkrete handlinger. Hvor vidt handlingene faktisk var ment å påføre skade er, i det minste i teorien, et empirisk spørsmål, men intensjon er ikke et tema her.¹⁶ Skadevirkninger av fysisk eller psykisk karakter vil imidlertid ofte være en konsekvens for den som blir utsatt.

Et overgrep kan eksempelvis være fysiske handlinger som slag og spark, men også nedvurderende behandling av andre mennesker, som trakassering og mobbing (eng. *bullying*). Det kan også være seksuelle handlinger uten samtykke. Overgrep kan dermed sies å være en krenkelse av et menneskes fysiske eller psykiske integritet.

...eller vold?

Som det framgår av ovenstående, kan ordet overgrep fungere som et samlebegrep for mange integritetskretnende og potensielt skadelige handlinger. Noen mener imidlertid altså at det er et for svakt begrep. Andrea Hollomotz hevder at bruken av ordet vold på en helt annen måte signaliserer alvor og det uakseptable i en hendelse (2011:118). Likevel er det eksempelvis i Norge vanlig å snakke om seksuelle overgrep mot barn, handlinger de aller fleste betrakter som svært alvorlige. Vi vil også hevde at slik innholdet i begrepet vold har utviklet seg fram til i dag, kan vi i prinsippet sidestille ordet vold med ordet overgrep. Fra å bety makt, herredømme og autoritet på 1500- og 1600-tallet, er «vold» nå blitt en samlekategori for en rekke ulike handlinger som tidligere ikke ble oppfattet som «det samme» og kanskje heller ikke som vold (Sandmo 1999).¹⁷ I dag ser dette bildet ganske annerledes ut. Blant handlinger som defineres som vold finner vi nå eksempelvis fysisk vold (slag, spark og bruk av direkte, fysisk makt), seksuell/seksualisert vold (fra såkalt seksuell trakassering til voldtekt og seksuell tortur),¹⁸ psykisk vold (trusler, utskjelling,

¹⁵ Sobsey mener at ordet abuse, på norsk oversatt med overgrep, kan være en eufemisme, som skjuler det han beskriver som et alvorlig lovbrudd eller en alvorlig kriminell handling (se også Hollomotz 2011). Det er imidlertid et spørsmål om bruk av juridiske begreper bidrar med mer enn om man beskriver den enkelte handling eller hendelse konkret. Begrepet overgrep er ikke nødvendigvis en eufemisme, men snarere lite konkret som beskrivelse.

¹⁶ Hvor vidt vi mennesker alltid overskuer våre intensjoner er et spørsmål som har opptatt mange filosofer opp gjennom tidene. Det er dessuten langt fra sikkert at folk vil være i stand til å gjøre rede for forholdet mellom handling og intensjon hvis de blir spurt om dette.

¹⁷ Mange forskere beskriver «vold» som en sosial konstruksjon. Det betyr ikke at handlingene som beskrives som vold ikke er konkrete, problematiske handlinger. Innholdet i begrepet vold har imidlertid altså endret seg over tid, og forståelsen av hva vold er, er i tillegg avhengig av sted og kulturell kontekst.

¹⁸ Også her kan det imidlertid være snakk om bruk av fysisk makt/vold.

ignorering, gjentakelse av sårende bemerkninger osv), materiell vold (ødeleggelse av gjenstander som har verdi for en annen, eller det å slå i stykker gjenstander for å skape frykt) og latent vold (vold som virker i kraft av sin mulighet, eksempelvis en kvinnes redsel for å bli voldtatt dersom det nylig har skjedd flere voldtekter i byen der hun bor) (Isdal 2000:67).¹⁹

Det viktigste er derfor kanskje ikke hvor vidt vi kaller integritetskrenkende handlinger for overgrep eller vold. Når kategoriene blir så omfattende som tilfellet er i dag, er det imidlertid av stor betydning at man presiserer hva slags handlinger man studerer, og gir gode beskrivelser av disse. Som nevnt tidligere, er dette er ikke minst viktig dersom man vil spørre mennesker om utsatthet for vold med sikte på å få kunnskap om forekomst.

I denne kunnskapsgjennomgangen vil vi hovedsakelig benytte begrepet «vold» i stedet for «overgrep». Med mindre det sies eksplisitt, vil begrepet vold kunne omfatte fysisk vold (slag, spark, fysisk tvang osv) og psykisk vold (nedvurderende atferd, trakassering, trusler, osv). Også seksuelle overgrep er imidlertid vold, og vil kunne inngå i begreper som eksempelvis familievold og vold i nære relasjoner (og i *family violence, domestic violence* og *intimate partner violence*). Likevel velger vi å skille ut ”seksuelle overgrep” som en egen kategori, ikke minst på grunn av den sentrale plassen begrepet har fått i forskningen omkring vold som rammer mennesker med psykisk utviklingshemming.

Spesielt om seksuell vold eller seksuelle overgrep

Mennesker med psykisk utviklingshemming og barn, har altså det til felles at de ofte regnes som særlig sårbare personer. Graden av utviklingshemming kan også medføre at mennesker som i alder må betraktes som voksne, i enkelte tilfeller sågar kan være mer sårbare enn noen barn. Mange av disse voksne har vært, og er, helt avhengige av andre i dagliglivet.

¹⁹ Det kan diskuteres hvor vidt det er nyttig å kategorisere på denne måten. Det kan også diskuteres hvor vidt det er hensiktsmessig å benytte begrepet vold på alle de fenomenene Isdal lister opp. Bo Nilsson hevder at livserfaringer og hendelser som tidligere kunne beskrives som belastende, bekymringsfulle, slitsomme og vanskelige å leve med eller å forholde seg til, i dag oppfattes som allestedsnærværende trusler og risiki (Nilsson 2003:184). Per Isdals begrep «latent vold» er et godt eksempel. En kan utvilsomt si at en kvinne som gjentatt og systematisk utsettes for vold fra en mann hun lever med, befinner seg i en slags latent voldssituasjon mellom hver gang mannen begår (fysisk) vold mot henne. At det samme kan sies om kvinner i allmennhet, eksempelvis på bakgrunn av kunnskap om at noen kvinner utsettes for voldtekt, slik ikke bare Isdal mener, viser derimot risikotekningen som synes å gjøre seg gjeldende i mange samfunn i dag.

Ifølge Valerie Turk og Hilary Brown (1992) kan seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming blant annet forstås som at noen misbruker sin makt, autoritet og andres avhengighet og tillit for å oppnå kjønnslig omgang som gagnar dem selv. Overgrepet består dermed ikke nødvendigvis i den seksuelle handlingen alene (se også Finkelhor et al 1990). Følgelig vil mange av de forholdene som gjelder for seksuelt misbruk av barn, også gjelde for mange mennesker med psykisk utviklingshemming. Seksuelle overgrep mot barn kan beskrives som integritetskrenkende handlinger av seksuell karakter som barnet ikke forstår, som det ikke er modent til, og som det heller ikke kan gi informert samtykke til (se for eksempel Schechter & Roberge 1976, Øverlien 2012). I tillegg kommer momentene vi nevnte over, nemlig at den som begår overgrepene benytter seg av barnets avhengighet og/eller sin egen maktposisjon, først og fremst ut fra egne behov. Dessuten vil handlingene ofte bryte med sosiale konvensjoner i det aktuelle samfunnet og/eller være belagt med straff. Selv om noen hevder at det er gitt samtykke til handlingene, kan et samtykke ikke anses som reelt med mindre det er gitt fritt, med kunnskap om, og forståelse av, det som skjer og i en likeverdig relasjon. Dette er kriterier som også kan overføres til situasjoner som involverer særlig sårbare voksne (Mc Cloud & Saraga 1988 i Turk & Brown 1992:48). I de fleste stater i USA er denne forståelsen ifølge Julia Wacker og hennes kolleger trukket spesielt langt. Der er voksne mennesker med psykisk utviklingshemming rettslig sett sidestilt med barn, og det å ha sex med disse vil derfor anses som straffbart (se Wacker, Parish og Macy 2008).

Vold og seksuelle overgrep i strafferettslig sammenheng

I de kapitlene i straffeloven som først og fremst anvendes overfor integritetskrenkende handlinger mot andre mennesker, benyttes sjelden begreper som overgrep og vold. I kapittel 19 som omhandler seksualforbrytelser og kapitlene 20, 21 og 22 som omhandler forbrytelser i familieforhold (vold i nære relasjoner), forbrytelser mot den personlige frihet og forbrytelser mot liv, legeme og helbred, forekommer ordet «vold» kun åtte ganger, og da om bruk av fysisk makt (Straffeloven av 1902).²⁰ Ordet overgrep brukes ikke. Selv om det juridiske språket ikke kan sies å være allemannseie, blant annet på grunn av sin noe gammelmodige karakter, preges loven av at handlinger som gjerne kalles vold, beskrives ganske

²⁰ Straffeloven er revidert, og om noen år vil vi benytte oss av straffeloven 2005. Mesteparten av lovarbeidet er avsluttet, og noen av de nye bestemmelsene er inkludert i den gamle loven. Når hele loven er implementert vet vi imidlertid ikke noe sikkert om.

konkret. På denne måten er kanskje lovverket her mer i tråd med forståelsen av vold hos folk flest.

I straffelovens kapittel 19 om seksualforbrytelser skilles det mellom tre alvorlighetsgrader av seksuelle lovbrudd. Det er handlingens karakter som avgjør hvor alvorlig den anses å være. Det er for det første snakk om seksuelt krenkende eller annen uanstendig atferd, som blant annet omfatter blotting, kinking og krenkende muntlige ytringer. I dette tilfellet er det ikke snakk om fysisk kontakt mellom den som begår lovbruddet og den som utsettes for det. Mer alvorlig er det som kalles seksuell handling, der fysisk berøring inngår. Dette kan dreie seg om beføling av kjønnsorganer eller bryst, kyssing osv. Seksuell omgang regnes som det mest alvorlige lovbruddet. Her kan det være snakk om ulike former for samleie osv. Endringer i kapittel 19 har ført til at seksuell omgang med en forsvarsløs person regnes som voldtekt (§ 192). Denne bestemmelsen kan ramme seksuell omgang med mennesker med psykisk utviklingshemming. Det gjør også bestemmelsen i § 193, der det gis straff for å misbruke sin stilling, andres avhengighet eller tillit, og der mennesker med psykisk utviklingshemming blir nevnt spesielt.²¹ Når det gjelder uanstendig eller såkalt seksuelt krenkende atferd, er det tenkelig at lovteksten er noe på kollisjonskurs med den gjengse oppfatningen av hva som er et seksuelt overgrep, som er betegnelsen vi benytter i rapporten. Blotting er et eksempel på atferd som kan være skremmende og underlig for den som opplever dette, men det er ikke dermed sagt at folk flest vil kalle dette et seksuelt overgrep.²²

Vold i nære relasjoner – hva er det?

Ettersom vi her først og fremst skal se på vold og overgrep i nære relasjoner, er det også på sin plass å si noe om hva vi legger i «nære relasjoner» i denne sammenhengen.

Begrepet nære relasjoner knyttet til vold og overgrep, er forholdsvis nytt i Norge. Det såkalte Kvinnevoldsutvalget var blant de første som brukte formuleringen «menns vold mot kvinner i nære relasjoner» (NOU 2003:31:37). Tidligere var begreper som «kvinnemishandling» og «familievold»²³ mer vanlige. Kvinneaktivister har

²¹ Strafferammen for dette lovbruddet ble i 2010 økt fra fem til seks år.

²² Vi har etter hvert fått studier som indikerer at det kan være ulikheter i måten forskere, praktikere og beslutningstakere forstår vold og overgrep på, og måten «folk flest» oppfatter disse fenomenene (se for eksempel Thoresen og Øverlien 2009).

²³ Dette er fortsatt det begrepet som politiet benytter mest.

imidlertid kritisert disse, og flere andre måter å omtale fenomenet på, først og fremst fordi de ikke sier noe om hvem det er som utøver volden. Det har vært hevdet at det i all hovedsak er menn som utsetter kvinner (og til dels barn) for vold. I denne kunnskapsgjennomgangen er det imidlertid ikke bare snakk om vold mot kvinner. Både menn og barn av begge kjønn utsettes, og volden utøves også av kvinner. Begrepet «menns vold mot kvinner i nære relasjoner» er derfor ikke tilstrekkelig. Begrepet «vold i nære relasjoner» er mer dekkende, selv om det ikke sier noe om hvor vidt den som utøver volden er en mann eller en kvinne. Dette må dermed presiseres i hvert tilfelle. I engelsk faglitteratur har begrepet *family violence* stort sett vært ensbetydende med vold som foregår i familien generelt, mens *domestic violence* i hovedsak har vært ensbetydende med volden menn har utøvd mot sine kvinnelige partnere eller ektefeller. Et begrep som benyttes stadig oftere på engelsk er *intimate partner violence* (IPV). I motsetning til det som er tilfellet med *domestic violence*, kan dette begrepet også omfatte vold utøvd av kvinner, men det er i seg selv kjønnsnøytralt. Alle disse tre begrepene inngår i litteraturen som er gjennomgått i forbindelse med denne kunnskapsoversikten.

Hvis vi skal gå litt mer konkret til verks når det gjelder relasjonsspørsmålet, kan vi slå fast at et kjærlighets- og/eller seksuelt forhold mellom mann og kvinne gjerne regnes som en nær relasjon. Ordet *forhold* indikerer imidlertid at vi snakker om noe som er av en viss varighet. En enkeltstående seksuell erfaring mellom to parter vil derfor normalt ikke inngå i en slik forståelse. Andre relasjoner innad i en familie inkluderes imidlertid også i forståelsen av hva en nær relasjon er. Et eksempel er forholdet mellom foreldre (eventuelt andre foresatte) og barn. Her kan det både være snakk om avhengighet og om emosjonelle bånd som gir grunn til å kalle relasjonen nær. I noen tilfeller kan også venner regnes som mennesker en har en nær relasjon til, og det er da gjerne tale om følelsesmessige bånd. I revidert paragraf 219 i straffeloven, som er ment å være sentral for politiet i saker om vold i familieforhold, er nære relasjoner (eller familieforhold) definert som tidligere eller nåværende ektefelle eller samboer, egne eller samboers/ektefelles barn, og egne foreldre. Også andre en deler bolig med, og personer en for øvrig har omsorg for, regnes imidlertid med.²⁴ Her kan det både være snakk om mennesker man har emosjonelle bånd til, men også om relasjoner basert på ansvar for å yte støtte og omsorg. Dersom vi legger denne siste forståelsen til grunn, kan også mennesker som yter omsorg til personer med psykisk utviklingshemming sies å ha en nær relasjon til disse. Det er ikke nødvendigvis snakk om et nært følelsesmessig forhold, men om et forhold som

²⁴ <http://www.lovdata.no/all/hl-19020522-010.html>.

oppstår ved at den ene parten er mer eller mindre avhengig av omsorg og ivaretagelse, mens den andre parten er satt til å fylle disse behovene.²⁵ Hvor vidt dette skal beskrives som en nær relasjon kan også ha å gjøre med varigheten. Dersom omsorgs- og ansvarspersoner stadig byttes ut, vil det nok være mindre grunn til å snakke om en nær relasjon, enn dersom disse oppgavene ivaretas av samme person(er) over tid. Ettersom (særlig voksne) mennesker med psykisk utviklingshemming ofte deler bosted eller bolig med andre med psykisk utviklingshemming, og i noen tilfeller tilbringer en hel del tid sammen med disse, kan det også her være berettiget å benytte begrepet «nær relasjon».

Et annet aspekt ved vold i nære relasjoner, som kan være relevant og ofte trekkes fram, er alvorlighetsgraden og varigheten av volden. Det Kvinnevoldsutvalget beskriver som «menns vold mot kvinner i nære relasjoner» er alvorlig og gjentatt vold av fysisk, psykisk og seksuell karakter. Utvalget omtaler volden som noe som karakteriserer forholdet mellom mannen og kvinnen (NOU 2003:31:35). Selv om bruken av fysisk vold ikke er sammenhengende, preges relasjonen av mannens ønske om å ha kontroll. Denne forståelsen ligger tett opp til det Michael Johnson har beskrevet som *intimate terrorism* (2008).²⁶ Johnson viser imidlertid at det i noen parforhold forekommer det han beskriver som «occasional outbursts of violence» (1995:283), der så vel kvinnen som mannen kan utøve vold. Han kaller dette *common couple violence* (1995. Se også Johnson 2008, Johnson & Ferraro 2000).²⁷ Volden kjennetegnes blant annet av å være knyttet til konflikter i parforholdet, av å være mindre alvorlig hva angår skadepotensialet, og av at en ikke ser noen klar kjønnsretning. Tvert om har Hilde Pape funnet at menn, og i særdeleshet unge menn, rammes oftere enn kvinner av denne formen for vold (2003).

Litteraturgjennomgangen vår gir relativt begrenset kunnskap om samlivsforhold mellom menn og kvinner der den ene eller begge har psykisk utviklingshemming. I forskningen vi har funnet fram til, er imidlertid både menns vold mot kvinner i nære

²⁵ Av dette følger også at det er snakk om en ulikevektig relasjon, der den som yter omsorgen i de fleste tilfellene besitter mer makt og myndighet enn den som trenger omsorgen. Slik sett likner eksempelvis forholdet mellom den som har til oppgave å hjelpe og en voksen person med psykisk utviklingshemming på forholdet mellom en voksen og et barn.

²⁶ *Intimate terrorism* kan også utøves av kvinner, og i noen tilfeller varierer det om det er kvinnen eller mannen som anvender vold.

²⁷ Johnson har endret begrepsbruken og beskrivelsene av vold over tid. I hans bok om temaet fra 2008, kalles eksempelvis *common couple violence* for *situational couple violence*. *Patriarchal terrorism* (1995) beskrives nå som *intimate terrorism* (2008).

relasjoner slik Kvinnevoldsutvalget forsto dette, og det Pape og Stefansen (2004) beskriver som episodisk partnervold relevant.²⁸

Omsorgssvikt

Det siste begrepet vi skal ta for oss her, er omsorgssvikt. Dette ordet dukker med jevne mellomrom opp i forskningen omkring psykisk utviklingshemming. I motsetning til det som ofte er tilfellet, ønsker vi her å skille overgrep/vold (*abuse/violence*) og omsorgssvikt (*neglect*).²⁹ I tråd med synspunktet til Carolina Øverlien (2012) ser vi ikke på omsorgssvikt som noe man påfører andre direkte, slik man kan si om integritetskrekkende atferd som slag, spark, nedvurderinger og mobbing. Vi avgrenser omsorgssvikt til å omhandle behov som ikke blir dekket, eller rettigheter man tar fra noen, i dette tilfellet fra barnet og/eller det voksne mennesket med psykisk utviklingshemming. Omsorgssvikt vil her deles i fysisk og psykisk omsorgssvikt. Fysisk omsorgssvikt kan eksempelvis innebære at man ikke får hjelp til stell man har behov for, at man ikke får nok mat eller feil mat, eller at man ikke får medisinsk behandling når man trenger det. Psykisk omsorgssvikt kan blant annet handle om at man blir følelsesmessig avvist, mangler kjærighet, sosial kontakt og nødvendig menneskelig nærhet. Tidsaspektet kan også være av betydning for å forstå omsorgssvikt. En enkelt hendelse vil neppe kalles omsorgssvikt, med mindre hendelsen er svært alvorlig. Det er først og fremst når foreldre eller andre omsorgspersoner gjentatt svikter sin oppgave med å dekke behovene hos den som har en psykisk utviklingshemming, at vi kan snakke om omsorgssvikt.³⁰

²⁸ Episodisk partnervold er et norsk begrep for Johnsons common couple violence.

²⁹ Dette kalles av og til for passiv vold eller passiv fysisk, eller psykisk, mishandling. Se for eksempel Heltne og Steinsvåg 2011.

³⁰ Vi må her reservere oss mht alvorligheten i den enkelte hendelse. I noen tilfeller kan en unnlattelse få store konsekvenser for den det gjelder.

4 Vold og overgrep mot personer med psykisk utviklingshemming

4.1 Omfang

Det første spørsmålet som ofte stilles når det blir snakk om vold og overgrep, er hvor mange som årlig, eller i løpet av livet, utsettes for slike handlinger. Det er det som gjerne betegnes som årsprevalens og livstidsprevalens. Det er imidlertid ikke gitt at dette spørsmålet alltid er det mest relevante. Når det dreier seg om mennesker som defineres som særlig sårbare, kan det viktigste være å ha fokus på enkeltmenneskenes situasjon og på den måten kanskje bidra til å forhindre vold og seksuelle overgrep.

På den annen side kan kunnskap om at mange mennesker utsettes for vold og seksuelle overgrep være en spore til handling. Det kan også være av betydning å vite noe om antallet som rammes av vold og overgrep dersom en planlegger en utvidet innsats, eksempelvis innenfor helse- og sosialetaten (se for eksempel Socialstyrelsen i Sverige).³¹ Dessuten kan det være nyttig å forsøke å skaffe seg oversikt over utviklingen i forekomsten av vold og overgrep, ettersom det kan gi en indikasjon på hvorvidt den innsatsen man gjør for å redusere problemet, faktisk bidrar positivt.³² Det siste forutsetter imidlertid at undersøkelsene man foretar på ulike tidspunkter er sammenliknbare. Dersom en eksempelvis opererer med helt ulike måleenheter vil dette ikke være mulig. Å skaffe seg oversikt over utviklingen i forekomsten av vold og seksuelle overgrep krever altså blant annet langsiktig tenkning. Her skal vi se litt på noe av forskningen knyttet til omfang av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.³³

³¹ Ifølge svenske Socialstyrelsen mangler en rekke kommuner kunnskap om antallet kvinner og barn som utsettes for vold i nære relasjoner, noe som gjør det vanskelig å dimensjonere innsatsen på dette området. <http://www.socialstyrelsen.se/pressrum/nyhetsarkiv/bristandeinsatserforvaldsdrabbadekvinnorochbarn> (lesedato 4.1.2013).

³² Flere faktorer som ikke uten videre kan måles kan også ha betydning for utviklingen.

³³ Vi gjør her oppmerksom på at få arbeidere har undersøkt situasjonen for denne gruppen alene.

Et av problemene når en skal forsøke å si noe om forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming skyldes nettopp at undersøkelsene hittil har vært vanskelige å sammenlikne, ikke minst fordi de måler ulike ting. Et svært sentralt moment er forståelsen av handlingene det spørres om. Er det klart definert hva forskerne mener med vold og seksuelle overgrep? Er det benyttet en bred eller en snever definisjon? Som vi var inne på over, er stadig flere handlinger blitt inkludert i begrepet vold. Et eksempel på dette finnes i den svenske rapporten *Slagen dam*. Her har forskerne inkludert uønskete klemmer gitt på det de kaller «ett sexuelltt sätt» (hva «sexuelltt sätt» er, sies det ikke noe om) blant voldshandlingene (Lundgren, Heimer, Westerstrand og Kalliokoski 2001:97). Det er innlysende at en bred definisjon av vold vil kunne gi et nokså høyt antall utsatte kvinner. Vi finner noe av det samme i en undersøkelse van den Bergh og hans kolleger har foretatt av seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Her beskrives seksuelle overgrep som et kontinuum fra «voldtekt eller voldelig samleie til ikke-tvungne kyss» (1997:3, vår oversettelse).³⁴ Marie Louise Strand og hennes kolleger har undersøkt forekomst av vold i omsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming. Det gjelder både vold utøvd av omsorgsarbeidere mot «brukere», og vice versa. Forskerne hevder selv at tallene som fremkommer i denne studien er høyere for begge grupper enn i andre svenske studier fra tilsvarende eller liknende forhold. De gir to mulige forklaringer på dette. Den ene er at det stadig blir større oppmerksomhet rundt denne typen spørsmål, noe som kan ha ført til at flere i deres undersøkelse faktisk har fortalt om volden. Den andre dreier seg om at forskerne har benyttet en langt videre definisjon av vold enn studiene de refererer til (2003:511).

Dersom handlingene man regner som vold ikke blir konkretisert, blir det opp til den enkelte respondent å bestemme hva hun eller han legger i begrepet vold. Slike manglende tydeliggjøringer kan avstedkomme både overrapportering og underrapportering. Etter det man vet, blir resultatet oftest at folk underrapporterer (se for eksempel Thoresen og Øverlien 2009). Innenfor forskningen om vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming finner vi imidlertid også eksempler på at respondenter har svart ja til å ha vært utsatt for vold og overgrep, uten at dette ifølge forskerne har vært tilfellet. Når forskerne har bedt om konkretiseringer, har det nemlig vist seg at de spurte ikke har forstått hva som blir regnet som vold og overgrep, i alle fall sett fra forskernes perspektiv (se for eksempel

³⁴ «Ikke-tvungne» kyss er å forstå som at noen kysser en annen, mot dennes vilje, men at det skjer uten bruk av fysisk makt.

McCabe og Cummins 1996). Her tangerer vi for så vidt også den problemstillingen vi var inne på tidligere: Det kan være ulike forståelser av hva som regnes som vold og overgrep. En annen sak er at noen mennesker med psykisk utviklingshemming kanskje mangler en grunnleggende forståelse av hva det er snakk om.

4.1.1 Hvor mye vold? Internasjonale studier

Men hva kan vi da si om forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming? En mye sitert oversiktsstudie i Skandinavia, er Elsebeth Kirk Muffs fra 2001. Hun har, i likhet med mange, samlet kunnskap om seksuelle overgrep mot mennesker med det hun kaller «handicap». Dette var tidligere en betegnelse som først og fremst var synonym med bevegelseshemming, altså det vi i dag gjerne kaller en fysisk funksjonsnedsettelse. Kirk Muff inkluderer imidlertid også psykisk utviklingshemming i betegnelsen handicap, men to av de fem studiene hun refererer til i kapitlet som omhandler psykisk utviklingshemming, omfatter mennesker med fysiske funksjonsnedsettelser.³⁵

Alle disse fem undersøkelsene kommer fra land utenfor Skandinavia. I 2001 var det ennå ikke publisert egne studier av forekomst av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming, verken i Danmark, Sverige eller Norge. Den norske spesialpedagogen Marit Hoem Kvam hadde laget en oversikt og analyse av internasjonal forskning omkring seksuelle overgrep mot barn med funksjonshemming. Den er ikke tatt med her, ettersom studiene i denne rapporten i all hovedsak er utgitt før 1990. Forhold knyttet til barn med psykisk utviklingshemming utgjør dessuten kun en marginal del av rapporten (Kvam 1995). I 1998 gjorde Kvam en studie av andelen barn med funksjonshemming og graden av funksjonshemming i et utvalg med barn fra 26 sykehus i Norge, som var blitt henvist etter mistanke om seksuelle overgrep. Vi kommer kort tilbake til denne studien.³⁶

Studiene av seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming som Kirk Muff gjennomgår, kommer henholdsvis fra Nederland (van Berlo 1995, van den Bergh, Hoekman & van der Ploeg 1997), USA (Furey 1993), Storbritannia (Turk og Brown 1993) og Canada (Sobsey & Doe 1991). Kirk Muff omtaler studiene som undersøkelser av i hvilket omfang seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming forekommer (2001:44). En slik forståelse avhenger imidlertid av

³⁵ Som vi tidligere har vært inne på, har en del mennesker med psykisk utviklingshemming også fysiske funksjonsnedsettelser.

³⁶ Kerstin Finndahl publiserte i 2001 rapporten Våga se. En studie om forekomsten av våld mot kvinner med funksjonshinder. Kvinnene har fysiske funksjonshindringer.

hva man legger i begrepet omfang. Selv om undersøkelsene omtales som enten insidensstudier eller prevalensstudier, er det ikke alle som omfatter årlig tilfang av nye tilfeller av seksuelle overgrep, eller forekomst.³⁷ Richard Sobsey og Tanis Doe undersøkte først og fremst karakteristika ved de seksuelle overgrepene mot mennesker med psykisk utviklingshemming.³⁸ Det dreier seg eksempelvis om hvem som har begått de seksuelle overgrepene, hvor overgrepene fant sted, hvor ofte noen ble utsatt osv. Noe av det samme gjelder for Eileen Fureys undersøkelse. Den beskrives som en insidensundersøkelse, men benyttes ikke først og fremst til å si noe om hvor mange nye tilfeller av seksuelle overgrep som rapporteres i en gitt populasjon innenfor et gitt tidsrom. 461 saker om seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming ble rapportert inn til myndighetene i Connecticut i løpet av en femårsperiode. Furey undersøkte enkelte karakteristika ved 171 saker, der overgrep var blitt bekreftet. Hennes hovedformål var å beskrive hvem som ble utsatt, fra hvem og hvor (1994:175). Vi kommer derfor tilbake til disse studiene når vi skal se nærmere på fenomenet seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Peter van den Bergh og hans kolleger fant at det i løpet av en femårsperiode var innrapportert 167 tilfeller av seksuelle overgrep i to institusjoner for mennesker med psykisk utviklingshemming i den sørlige delen av Nederland. Heller ikke her var hovedhensikten med undersøkelsen å se på omfang. Forskerne var opptatt av hva slags seksuelle overgrep det dreide seg om, hvor alvorlige de var og om noen grupper blant mennesker med psykisk utviklingshemming var særlig utsatt (van den Bergh et al 1997:2, i Kirk Muff 2001:48).

van Berlo foretok en landsdekkende undersøkelse av insidensen av seksuelle overgrep på mennesker med psykisk utviklingshemming i løpet av en toårsperiode (van Berlo 1995, i Kirk Muff 2001). Antallet overgrep ble deretter sett i forhold til det totale antallet mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse som de profesjonelle som rapporterte om overgrepene arbeidet med. Over en toårsperiode var det 1,2 prosent av brukerne som hadde vært utsatt for vold. Man skjelnet i studien mellom saker som lot seg bekrefte, og saker der man bare hadde mistanke. Om man la til sakene der man hadde mistanke, var det ytterligere 1,3 prosent som hadde vært utsatt innenfor samme periode.

³⁷ I insidensstudier teller man antallet nye tilfeller rapportert innenfor en gitt tidsperiode. Prevalens kan som tidligere beskrevet måles som forekomst siste år, eller som forekomst gjennom livet som helhet, ofte etter at man har oppnådd en viss alder (mange studier opererer med «etter fylte 15 år»). Insidens går på antallet tilfeller, prevalens på andelen av en befolkning som utsettes.

³⁸ Det er verdt å gjøre oppmerksom på at Sobsey og Does studie også inkluderer mennesker med andre former for funksjonsnedsettelse enn psykisk utviklingshemming.

Det knytter seg flere usikkerhetsmomenter til alle de over nevnte studiene når det gjelder spørsmålet om hvor mange mennesker med psykisk utviklingshemming som utsettes for seksuelle overgrep innenfor et undersøkt tidsrom. van Berlos undersøkelse baserer seg ene og alene på rapporter fra tredjeperson, altså ikke fra den utsatte selv, og det samme gjelder for Fureys studie. Det hersker også usikkerhet om hvorvidt det faktisk er snakk om seksuelle overgrep overhodet. På den annen side er det rimelig å anta at mange overgrep forblir uoppdaget. Dette kan være tilfellet når man har å gjøre med mennesker med begrensede evner når det gjelder verbal kommunikasjon.

Studiene i Kirk Muffs oversikt omfatter i all hovedsak det vi kan kalle kliniske – og til dels selvselekterte – utvalg. Det dreier seg enten om mennesker i institusjon eller institusjonsliknende forhold, eller om innrapporteringer fra omsorgspersonale eller de utsatte selv til eksempelvis helse- og sosialmyndigheter eller til spesielle organer som arbeider med problematikken funksjonsnedsettelse. De fleste studiene er små hva angår antallet deltakere. Operasjonaliseringen av begrepene varierer en hel del. Undersøkelsen som Kirk Muff vurderer som den beste av de over nevnte når det gjelder spørsmålet om hva man legger i et seksuelt overgrep, er insidensundersøkelsen til Turk og Brown fra 1993. En viktig begrunnelse for denne vurderingen, er at studien blant annet har en tydelig og nokså detaljert definisjon av de handlingene forskerne inkluderer som seksuelle overgrep (sexual abuse). Når vi ser nærmere på definisjonen må den likevel sies å være svært bred. Handlingene varierer fra blotting og kinking til seksuelle handlinger utført ved bruk av makt. Andre, som Peter van den Bergh og hans kolleger, definerte kun ytterpunktene i et kontinuum av handlinger. Selv om ingen av studiene helt overlater til respondentene å definere hva som menes med seksuelle overgrep, gir særlig den siste typen definisjoner stort rom for oppfatninger av hva som er seksuelle overgrep. At det kan være uklart hva som måles, eller at man måler ulike ting, gjør altså studiene vanskelige å sammenlikne.

Kirk Muff diskuterer også problemene med retrospektive studier når det gjelder utsatthet for vold og overgrep blant mennesker med funksjonsnedsettelse. Mens Sinason (1993) formoder at det blir lettere å rapportere overgrep jo lenger tid som går etter hendelsen, reserverer Turk og Brown (1993) seg spesifikt når det gjelder gruppen vi her studerer. De mener at mangelfull hukommelse og vanskeligheter med å uttrykke seg verbalt hos en del mennesker med psykisk utviklingshemming, i stedet kan føre til at overgrep forblir ukjente (1993. Se også Brown et al 1995, HANDU 2007).

Sammen med June Stein foretok Turk og Brown i årene 1991 og 1992 en ny datainnsamling til den til da største undersøkelsen av nye rapporterte tilfeller av seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming i Storbritannia. Vi vil ganske kort se på resultatene av disse to undersøkelsene (Turk og Brown 1993, Brown et al 1995). Her ble insidenstallene først og fremst benyttet til å anslå hvor mange nye tilfeller av seksuelle overgrep det ville være rimelig å regne med på landsbasis på bakgrunn av undersøkelser i en region med et gitt antall innbyggere.³⁹ De første dataene kom fra en stor regional «health authority» i årene 1989 og 1990. Forskerne hadde fått tillatelse til å be praktikere og ledere i forskjellige hjelpeinstanser i regionen om å fylle ut et skjema når de fikk inn saker som fylte kriteriene i definisjonen forskerne la til grunn, samt øvrige parametre i undersøkelsen. Denne metoden resulterte i rapportering av 138 seksuelle overgrep i regionen over en toårsperiode. Det var imidlertid bare 119 saker som fylte kriteriene forskerne hadde satt. Av disse ble 41 saker bevist og det var sterk mistanke i 43 andre saker. På bakgrunn av studiens resultater gjorde forskerne det de selv betegner som et konservativt anslag som tilsa at det ville være omkring 830 nye tilfeller av seksuelle overgrep mot voksne med psykisk utviklingshemming i England og Wales hvert år, og 941 hvis de inkluderte Skottland og Nord-Irland (Turk og Brown 1993:203).

I studien som ble publisert i 1995, ble det etter en ny toårsperiode (1991 og 1992) rapportert om 109 seksuelle overgrep i henhold til forskernes kriterier. Av disse ble 31 tilfeller bevist, mens det i 54 tilfeller var sterk mistanke om overgrep. Den nye studien fikk imidlertid Turk og hennes kolleger til å revurdere estimatet for forekomst på landsbasis, som de hadde foretatt i studien fra 1993. Da forskerne så nærmere på hvordan rapporteringen av nye tilfeller foregikk til studien fra 1995, oppdaget de at det å benytte et gjennomsnitt av rapporterte hendelser per år for å regne ut årlig insidens av seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming på landsbasis, slik de hadde gjort, trolig ga et for lavt anslag. For at man skulle kunne se på årlig insidens, hadde forskerne bedt om at de som sendte inn skjemaer noterte hvilket år det seksuelle overgrepet først ble rapportert. De oppdaget da at bare en fjerdedel av alle overgrepene som ble registrert var notert som rapportert i 1991, mens resten ble notert som rapportert i 1992. Den store forskjellen fra et år til et annet fikk dem til å anta at flere overgrep fra 1991 rett og slett var blitt glemte, og dermed ikke utgjorde en del av det tilsendte materialet.⁴⁰ De regnet derfor

³⁹ Spørsmål om hvor vidt det kunne være forskjeller i antallet mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse fra region til region ble ikke vurdert.

⁴⁰ Dette kan tilsa at forskerne ville vært tjent med at sakene ble rapportert fortløpende.

med at estimatet for hele landet fra studien publisert i 1993 var for lavt, og at 1250 saker årlig ville være et riktigere anslag for England og Wales samlet, og 1400 saker med Skottland og Nord-Irland inkludert (Brown et al 1995:21 ff).

68 prosent av overgrepene i den første studien ble opprinnelig rapportert av de utsatte selv, mot 54 prosent i studien fra 1995. Dette fikk Brown og kolleger til å ytre bekymring for at det kunne være mange uoppdagete tilfeller blant mennesker med mer alvorlig psykisk utviklingshemming og med dårlig evne til å uttrykke seg verbalt. På den annen side var det flere ansatte i boenheter som meldte fra om bekymringsfulle forhold i den andre studien enn i den første, noe som kan tyde på en økt grad av oppmerksomhet på problematikken hos disse (1995).

Mangelen på gode studier av forekomst fra 1990-tallet og tidligere, gjorde at Will Horner-Johnson og Charles Drum ønsket å se om en sammenstilling av arbeider fra tidsrommet 1995 til 2005 kunne gi bedre resultater.⁴¹ De søkte etter artikler der forekomst og funksjonsnedsettelse var hovedtema, og målgruppen var både barn og voksne. Insidensundersøkelser ble ikke tatt med i utvalget av artikler. Oversiktsartikkelens tittel indikerer at den dreier seg om mennesker med intellectual disabilities. Forskerne har imidlertid også inkludert andre former for funksjonsnedsettelse. Av totalt 18 artikler som ble tatt med i studien dreide kun tre seg utelukkende om psykisk utviklingshemming, slik vi har definert det. To av disse omhandlet vold mot voksne (Beail og Warden 1995, McCabe og Cummins 1996) og én omfattet vold mot barn (Verdugo, Bermejo & Fuentes 1995). To studier inkluderte både psykisk utviklingshemming og andre former for funksjonsnedsettelse, og det er disse fem studiene som blir omtalt i det følgende.

I den ene av undersøkelsene hadde Laurie Powers, Mary Ann Curry, Mary Oswald og Susan Maley (2002) studert situasjonen for voksne kvinner som både hadde en fysisk funksjonsnedsettelse og psykisk utviklingshemming, og for kvinner som kun hadde en fysisk funksjonsnedsettelse. Patricia Sullivan og John Knutsons studie omfattet barn, og inkluderte barn med psykisk utviklingshemming så vel som barn med andre former for funksjonsnedsettelse (2000).⁴² To av de fem studiene fokuserte bare på seksuelle overgrep (Beail og Warden 1995, McCabe og Cummings 1996). Sullivan og Knutson (2000) studerte fysisk og psykisk vold og seksuelle overgrep, samt omsorgssvikt. Det samme gjorde Miguel Verdugo, Belen Bermejo og

⁴¹ Den nyeste studien inkludert i oversikten er imidlertid fra 2003.

⁴² Det er her snakk om funksjonsnedsettelse i bred forstand, ettersom en del av barna som ble inkludert i studien ble sagt å ha atferdsproblemer, uten å ha funksjonsnedsettelse slik vi tenker dem i denne kunnskapsoversikten.

Jesus Fuentes (1995). Powers og hennes kolleger studerte spesifikt ulike former for overgrep fra personlige assistenter. De så på økonomiske lovbrudd i tillegg til fysisk og psykisk vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt (2002). Alle disse studiene hadde fokus på livstidsprevalens. Metoden for innsamling av data varierte fra spørreundersøkelser i posten, til analyser av skolejournaler som ble matchet med databaser over rapporterte saker om mishandling av barn.

Marita McCabe og Robert Cummins intervjuet 30 unge voksne mennesker med lett psykisk utviklingshemming i det vi kan kalle bofellesskap, om uønsket seksuell kontakt, og en kontrollgruppe med 50 psykologistudenter i sitt første studieår om det samme. 33 prosent av de unge med psykisk utviklingshemming fortalte at de hadde hatt slike erfaringer, mens det samme gjaldt for 23 prosent av psykologistudentene. Forskjellen var imidlertid ikke statistisk signifikant. McCabe og Cummins testet også seksualkunnskapen, og fant at bare tre prosent av de unge med psykisk utviklingshemming var i stand til å svare på hva seksuelle overgrep er, slik forskerne definerte dette. I studien til Powers og hennes kolleger, der en hadde et utvalg på 169 kvinner med fysiske funksjonsnedsettelse, hvorav 32 også hadde psykisk utviklingshemming, fant forskerne at 14 prosent av kvinnene rapporterte å ha blitt utsatt for fysisk vold av sine personlige assistenter, 11 prosent hadde blitt utsatt for seksuelle overgrep og nær 20 prosent av kvinnene sa at deres fysiske behov var blitt neglisjert, det vi har beskrevet som fysisk omsorgssvikt. På spørsmål om hvorvidt de i løpet av livet var blitt utsatt for seksuelle overgrep og fysisk vold fra noen (ikke bare fra personlige assistenter) svarte 67 prosent at de var blitt utsatt for fysisk vold og 53 prosent at de var blitt seksuelt misbrukt. Det var ingen betydningsfull forskjell på utsatthet om kvinnene bare hadde en fysisk funksjonsnedsettelse, eller om de i tillegg hadde en intellektuell funksjonsnedsettelse.

Sullivan og Knutson koplede skolejournaler som inneholdt opplysninger om funksjonsnedsettelse, til databaser med oversikt over ofre for omsorgssvikt, fysisk og psykisk mishandling og seksuelle overgrep hos politiet og i sosialtjenesten. Dataene viste at 31 prosent av barna med funksjonsnedsettelse var blitt mishandlet (maltreated) mens tallet for barn uten funksjonsnedsettelse var 9 prosent. De satte også opp forekomst etter type funksjonsnedsettelse. Funksjonsnedsettelsene omfattet barn med atferdsvansker, lærevansker, fysisk funksjonsnedsettelse, psykisk utviklingshemming, autisme, talefeil og syns- og hørselsproblemer. Denne oversikten viste at barn med atferdsproblemer var mest utsatt for mishandling (53 prosent) og at 28 prosent av barna med psykisk utviklingshemming i utvalget var blitt utsatt for mishandling.

De øvrige 13 studiene i oversikten til Horner-Johnson og Drum ble inkludert for å svare på spørsmål om hvorvidt det ville være forskjeller i forekomsten av vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming sammenliknet med mennesker med andre typer funksjonsnedsettelse. Som i studiene til Kirk Muff, var det også her vanskelig å sammenlikne. Det var store forskjeller på hva som var sentralt i undersøkelsene, de fleste hadde små utvalg, datainnsamlingsmetodene varierte og ikke minst sprikte definisjonene av vold og seksuelle overgrep. Her, som i andre oversiktsstudier, varierte forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming mye. I de to studiene av vold mot barn og unge med psykisk utviklingshemming varierte årsprevalensen fra 11,5 prosent til litt over 28 prosent. I de tre studiene som inkluderte voksne med psykisk utviklingshemming varierte årsprevalensen for seksuelle overgrep fra 25 til 53 prosent. Verdugo og hans kolleger fant at årsprevalensen for mishandling var 7,66 ganger høyere for barn med psykisk utviklingshemming enn for barn uten funksjonsnedsettelse. Sullivan og Knutson fant en forskjell i årsprevalens som var 3,1 ganger høyere i disfavør av barn med psykisk utviklingshemming. Som vi så, viste også denne studien at barn med atferdsproblemer var langt mer utsatt for mishandling enn barn med psykisk utviklingshemming. Også barn med talefeil var mer utsatte enn barn med psykisk utviklingshemming. På den annen side var barn med psykisk utviklingshemming mer utsatt enn barn med hørsels- og synsproblemer, barn med autisme og barn med fysiske funksjonsnedsettelse, forstått som bevegelsehemninger. Horner-Johnson og Drum konkluderer med at kvalitativt gode data for forekomst av vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming fortsatt mangler i 2005, men at en til tross for svakhetene ved mange av studiene, har et visst grunnlag for å si at mennesker med psykisk utviklingshemming er minst like utsatt som, eller mer utsatt enn, den såkalte normalbefolkningen (2005:67ff).

Balogh, Bretherton, Whibley, Berney, Graham, Richold, Worsley og Firth publiserte i 2001 en studie av seksuelle overgrep mot barn og unge med psykisk utviklingshemming. Over en periode på fem år ble 300 barn og unge henvist til en psykiatrisk klinikk i England. I 43 tilfeller ble det bevist, sterkt mistenkt eller antatt, at barna enten var blitt utsatt for seksuelle overgrep eller hadde begått slike overgrep. Det var imidlertid ikke alle de 43 barna som henvist på denne bakgrunn. Enkelte kom til klinikken som en følge av problemer etter seksuelle overgrep og noen ble henvist fordi de hadde begått overgrep mot andre barn. Også disse barna hadde psykiske problemer og noen slet med aggresjon. De fleste av barna og ungdommene ble imidlertid henvist uten at det var oppgitt årsaker til plagene deres. I løpet av utredningen kom det frem at noen hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. Årsprevalensen for seksuelle overgrep varierte mellom 12 og 19 prosent, og

forskerne oppgir en gjennomsnittlig prevalens til å være 14 prosent av alle henvisningene. Det vil si at gjennomsnittlig 14 prosent av de 300 barna hadde vært utsatt for seksuelle overgrep (Balogh et al 2001). Som vi kan se, er tallene også her små, og det dreier seg om et klinisk utvalg. Studien egner seg derfor best til å si noe om fenomenet som sådan, og vi kommer tilbake til den senere.

Vi skal ta for oss en siste oversiktsstudie, utarbeidet gjennom et samarbeid mellom en forskergruppe på John Moores universitetet i Liverpool og WHO i Geneve. I 2012 laget forskere en oversikt over noen kohort- og kauskontrollstudier som omhandlet vold mot mennesker med ulike funksjonsnedsettelse, publisert i tidsrommet 1990-2010 (Hughes, Bellis, Jones Wood, Bates, Eckley, McKoy, Mikton, Shakespeare & Officer).⁴³ Kriterier for inklusjon i oversiktstudien var blant annet at undersøkelsene måtte inneholde målinger av vold mot mennesker med funksjonsnedsettelse, at typen funksjonsnedsettelse var presisert, sammen med sykdommer, behov for hjelpemidler og begrensninger i aktivitetsnivå, at definisjoner og mål for vold var rapportert, at enten prevalens, odds ratio⁴⁴ eller rådata som gjorde mulig å regne ut disse var presentert, og at volden hadde funnet sted de siste 12 måneder før studien. Studier av selekterte grupper utsatt for vold, som hjemløse eller narkotikabrukere, ble ekskludert. Det samme gjaldt for studier der de fleste deltakerne var under 18 år og studier der responsraten var lavere enn 50 prosent, eller ikke oppgitt. De relativt klare kriteriene gjorde at forskerne satt igjen med 26 studier etter å ha gått igjennom over ti tusen sammendrag. For vårt formål er det selvsagt problematisk at heller ikke denne oversiktsstudien er spesielt rettet mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Som vi har sett, er det ulike vurderinger av risiko for utsatthet for mennesker med ulike funksjonsnedsettelse. Som vi allerede har vært inne på, er imidlertid det å være avhengig av andres hjelp til mange former for omsorg, regnet som en risikofaktor for vold. Samtidig gir studien som sådan altså ikke kunnskap som er spesifikk for ulike typer funksjonsnedsettelse.

Tallene spriker i de få studiene i kunnskapsoversikten som omfatter det forfatterne kaller *intellectual impairment*, og som er det begrepet som ligger nærmest opp til vår definisjon av psykisk utviklingshemming. Når det gjelder kategorien «all vold»

⁴³ Den nyeste undersøkelsen inkludert i denne studien var fra 2009.

⁴⁴ Odds ratio brukes ofte som effektmål i studier som sammenlikner to ulike tiltak. Det brukes også som beskrivelse på forskjell i risiko for to ulike grupper (for eksempel forskjell i risiko for å utøve vold avhengig av om man har en ruslidelse eller ikke). Er odds ratio større enn en (>1) betyr at den gruppen man ser på (for eksempel gruppen med tiltak eller gruppen med en risikofaktor) har et større utfall enn sammenlikningsgruppen. En odds ratio mindre enn en (<1) viser at gruppen har færre utfall enn gruppen man sammenlikner med. En odds ratio på 1 viser at det ikke er forskjell mellom gruppene.

varier forekomsten de siste 12 måneder før undersøkelsestidspunktet med fra 2, 5 til 11,1 prosent. De eneste undersøkelsene i oversiktsstudien med et utvalg som ifølge forskerne var stort nok til å kunne si noe signifikant om forekomsten av vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep, var studier som omfattet mennesker med psykisk sykdom. Hughes og hennes kolleger skriver likevel at funnene i artiklene viser at vold er et alvorlig problem for voksne med funksjonsnedsettelse generelt, og at de har en høyere risiko for å utsettes for vold enn voksne uten funksjonsnedsettelse.

Oversiktsstudien var som nevnt fokusert på vold og seksuelle overgrep mot voksne, selv om fire av studiene som ble gjennomgått inkluderte barn/ungdom på henholdsvis 12 år, 15 år og 16 år. Forskerne mener imidlertid at funnene ikke ble påvirket, ettersom bare noen få barn var inkludert.

Forskernes konklusjoner skiller seg ikke nevneverdig fra konklusjonene til Horner-Johnson og Drum når de skriver: «Even in high-income countries robust evidence for the prevalence and risk of violence against people with disabilities is scarce, and is hampered by methodological weaknesses and poor measurement of disability and violence» (Hughes et al 2012:10).

4.1.2 Hvor mye vold? Skandinaviske studier

Hughes og hennes kolleger etterlyser epidemiologiske studier av god kvalitet, både i land med høye, og i land med lave, inntekter. God kvalitet kan være mange ting, men ett kjennetegn ved gode studier som ikke undersøker rent kvalitative aspekter ved et fenomen, er gjerne størrelsen på studien hva gjelder antall deltakere. Et annet er en tydelig beskrivelse av handlingene man ønsker å undersøke.

Kunnskapsinnsamlingsmetoden for epidemiologiske studier, som først og fremst er bruk av spørreskjemaer, kan imidlertid være en utfordring i seg selv i dette tilfellet. Dersom en skal administrere en spørreskjemaundersøkelse til mennesker med psykisk utviklingshemming vil det kreve tilrettelegging av spørsmålene, god uttesting av forståelsen av hva det spørres om, og i de fleste tilfeller veiledning og hjelp under utfylling av skjemaene (se for eksempel Nettelbeck og Wilson 2002). Alt dette er ressurskrevende. Utvalgsmetodene kan dessuten sjelden oppfylle kravene som stilles til generalisering av resultatene. Det finnes eksempelvis knapt noe sted registre over personer med psykisk utviklingshemming som gjør det mulig å foreta landsdekkende studier med tilfeldige utvalg.

I Sverige forsøkte en imidlertid, noen år etter at Kirk Muff laget sitt oversiktsarbeid, å bøte på den mangelfulle kunnskapen ved å legge til rette for at mennesker med lett til moderat psykisk utviklingshemming, i dette tilfellet kvinner, kunne delta i en nasjonal spørreundersøkelse om vold i nære relasjoner. Undersøkelsen det er snakk

om, rettet seg mot kvinner med funksjonsnedsettelse som ble rekruttert gjennom ulike forbund, eksempelvis De Handikappades Riksförbundet (DHR), Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn, Ungdommar och Vuxna (FUB) og Synsskadades Riksförbundet (SRF). Kvinnene som besvarte undersøkelsen hadde blant annet synsskader, polio, ulike nevrologiske lidelser og skader etter trafikkulykker. I tillegg ble en del av spørreskjemaene spesielt tilrettelagt for kvinner med psykisk utviklingshemming (HANDU 2007). En pilotstudie foretatt av Agneta Kanold og Ingegärd Rören i 2004, viste nettopp at det var nødvendig at kvinnene fikk veiledning under utfyllingen av skjemaene. Problemstillingen Kirk Muff tok opp angående retrospektive studier rettet mot mennesker med psykisk utviklingshemming diskuteres også her (HANDU 2007:7). Erfaringen fra pilotstudien var at hukommelsesproblemer kunne være en hemsko for kvinnene med psykisk utviklingshemming. De hadde ofte vansker med å hente fram informasjon som var vesentlig for å svare på spørsmålene i undersøkelsen. Selv om kvinnene kunne lese tekster, syntes mange det var vanskelig å forstå og benytte begreper som hadde liten eller ingen sammenheng med deres egne erfaringer. Flere av kvinnene strevde dessuten med å relatere seg til tall, og tidsangivelser og årsakssammenhenger kunne by på utfordringer (HANDU 2007:7. Se også Murphy og Razza 2007, Turk og Brown 1993, Turk et al 1995). En har derfor ingen garanti for at alle svar i studien er gitt med full forståelse av problemstillingene. Utrederne i HANDU var likevel opptatt av at spørsmålene skulle være av en slik karakter at kvinnene med psykisk utviklingshemming, med noe støtte, selv kunne besvare dem, og at de i størst mulig grad skulle samsvare med spørsmålene som ble gitt til kvinner uten intellektuelle funksjonsnedsettelse.⁴⁵

Også den svenske studien er relativt liten i omfang hva gjelder kvinner med psykisk utviklingshemming. 156 kvinner fra ulike deler av Sverige deltok. Deltakelsen ble mindre enn hva utrederne hadde regnet med. En del av kvinnene som ble presentert for studien konkluderte med at de ikke hadde vært utsatt for «tråkige saker», og ville ikke besvare spørreskjemaet (HANDU 2007:46). Utrederne antar også at en del av de ansatte som var satt til å følge opp kvinnene under utfylling av spørreskjemaene, av ulike grunner unnlot å gjøre dette, noe som kan ha ført til mindre deltakelse. Kvinnene som deltok tilhører derfor i stor grad et tilgjengelig utvalg. Noen var også selvselekterte – de hadde hørt om studien gjennom FUBs medlemsblad, og tok kontakt og ba om å få delta. Utrederne understreker derfor at resultatene ikke kan

⁴⁵ Studien var for øvrig laget etter mal av omfangsundersøkelsen Slagen dam (Lundgren et al 2001), med noen modifikasjoner tilpasset situasjonen for kvinner med funksjonsnedsettelse som fremkom i pilotstudien.

generaliseres til hele populasjonen av kvinner med lett til moderat grad av psykisk utviklingshemming i Sverige. De beskriver resultatet av studien slik:

Av studien framgår att det förekommer våld mot kvinnor med utvecklingsstörning och att det inte är något som händer i sällsynta fall. I bland er det till och med den personal som är satt att hjälpa kvinnorna som är förövare. Vi visar på att det förekommer men kan inte med bestämdhet säga om det är tre, fyra eller fem av tio kvinnor med utvecklingsstörning som råkar ut för det eftersom urvalet och antalet svarande är sviktande (2007:9)

Her, som i så mange av de andre studiene vi har presentert, er kunnskapen om hvilke former for vold kvinner med psykisk utviklingshemming utsettes for i en nær relasjon og av hvem, den mest interessante.

En norsk studie skal også kort nevnes her. Dette er riktig nok ikke en omfangsstudie som sådan. Marit Hoem Kvam benyttet sykehussaker der det var rapportert mistanke om seksuelle overgrep mot barn, til å se på hvor stor andel av barna som var henvist til undersøkelse som hadde det Kvam karakteriserte som en større funksjonshemming. Større funksjonshemming ble beskrevet som at barnet ikke hadde hørsel eller hadde en sterkt nedsatt hørsel, at det ikke hadde syn eller var svaksynt, at barnet hadde en psykisk utviklingshemming, at det var bevegelsehemmet eller hadde flere ulike funksjonsnedsettelse samtidig. Med bakgrunn i en antakelse om at omkring 11 prosent av alle norske barn hadde en slik funksjonshemming, og i tall fra internasjonal forskning som ifølge Kvam viser at barn med funksjonshemming har to til tre ganger så høy risiko for å utsettes for seksuelle overgrep som andre barn, mente hun at disse barna ville utgjøre en prosentvis større andel av alle barn som ble henvist til en slik undersøkelse, enn de utgjør i barnebefolkningen som sådan. Dette viste seg imidlertid ikke å stemme. Av 1293 barn som var blitt undersøkt ved de 26 sykehusene som deltok i undersøkelsen i løpet av tre år (1994, 1995, 1996), hadde bare 31 barn (2,4 prosent) en større funksjonshemming. Av disse 31 barna hadde 19 en psykisk utviklingshemming. I ni av de 19 tilfellene ble det konkludert med at overgrep var sannsynlig. Andelen saker der konklusjonen «sannsynlig overgrep» ble trukket, var imidlertid høyere blant barna med psykisk utviklingshemming enn blant barna som ikke hadde noen funksjonshemming (47, mot 33 prosent) (Kvam 1998a).

4.1.3 Oppsummering

Oppsummert kan vi si at de aller fleste studier som finnes av forekomst eller prevalens er foretatt med såkalte tilgjengelighetsutvalg. Som vi allerede har vært inne på, er disse i mange henseender også hva vi kan kalle kliniske eller selekterte utvalg.

Det kan dreie seg om barn og/eller voksne med psykisk utviklingshemming eller andre funksjonsnedsettelse i psykiatrisk behandling (se for eksempel Ebeling & Nurkkala 2002) eller barn og/eller voksne som får hjelp gjennom tiltak opprettet for å støtte mennesker med psykisk utviklingshemming (se for eksempel Mc Cormack, Kavanagh, Caffrey & Power 2005). Ikke sjelden baserer resultatene seg på svarene til andre enn den som er blitt utsatt (se for eksempel Furey 1994, Sobsey & Doe 1991, van Berlo 1995). Dette kan til dels bety overrapportering av mistanker som det ikke er hold i, men utvilsomt også underrapportering. I en del studier er det, på bakgrunn av grundige undersøkelser, blitt bekreftet at personene faktisk er blitt utsatt for vold og/eller seksuelle overgrep. I en longitudinell studie av seksuelle overgrep mot ungdom og voksne med psykisk utviklingshemming brukte forskerne data fra en veletablert og lokalt basert organisasjon i Dublin, som yter ulike tjenester til både barn og voksne i denne gruppen. Av 250 saker om antatte overgrep i en 15-årsperiode, ble 118 (47 %) bekreftet. Ifølge forskerne kunne man altså med sikkerhet si at 118 mennesker var blitt utsatt i løpet av 15 år. Det man derimot ikke kunne si noe om, var eventuelle andre med psykisk utviklingshemming som ikke har fått det samme tilbudet, som ikke hadde fått uttale seg, eller som ingen hadde fått mistanke om at hadde vært utsatt for overgrep. Dette er i og for seg også situasjonen for de aller fleste studier på dette området. Vi må altså anta at det finnes mange urapporterte tilfeller. Når det gjelder den såkalte normalbefolkningen kan diskrepansen mellom rapporterte tilfeller og det vi kaller mørketall til dels belyses gjennom randomiserte befolkningsstudier, men dette vil altså ikke være så enkelt når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming.

Til tross for svakhetene ved svært mange av de eksisterende studiene hevder mange forskere at mennesker med psykisk utviklingshemming er mange ganger så utsatte for vold og seksuelle overgrep som befolkningen for øvrig. Hilary Brown oppfordrer imidlertid til forsiktighet i konklusjonene, både når det gjelder barn og voksne (2003: 71 ff). Det er likevel rimelig å anta at mennesker med psykisk utviklingshemming ikke er mindre utsatt enn folk flest når det gjelder vold i nære relasjoner, slik vi her har definert det. Når det gjelder seksuelle overgrep er det sannsynlig at mange av disse er noe mer utsatt enn befolkningen for øvrig, men heller ikke her er resultatene entydige.⁴⁶ Det vi i alle tilfeller kan slå fast, er at mennesker med psykisk utviklingshemming må sies å utgjøre en (potensielt) sårbar gruppe.

⁴⁶ En studie av Barbro Lewin fra Sverige, basert på rapporter fra såkalte «goda män» (verger), viser imidlertid at mennesker med funksjonsnedsettelse ikke er mer utsatt enn befolkningen for øvrig. En stor del av menneskene i denne studien hadde psykisk utviklingshemming eller store vansker med kommunikasjon, noen bruken av rapporter fra verger indikerer. 3,5 prosent var utsatt siste år, et tall Levin beskriver som lavt både internasjonalt

Det flere av de foreliggende studiene derimot ofte kan si noe om, er hva som kjennetegner situasjonen når det gjelder vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. I det følgende skal vi gå inn på de mer kvalitative og fenomenologiske sidene av studier av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Det vil blant annet dreie seg om hvem som utsettes, først og fremst med tanke på kjønn og alder, hva de utsettes for, hvor hyppig og hvem som begår overgrepene.

og i forhold til befolkningen for øvrig. Tallene må imidlertid brukes med forsiktighet, gitt måten de er rapportert på (Lewin 2007:78).

5 Kjennetegn ved volden og de seksuelle overgrepene

5.1 Vold og overgrep mot barn med psykisk utviklingshemming

Ifølge Statistisk sentralbyrås statistikk over ofre for ulike typer lovbrudd fra 2010, ser vi at 858 barn i alderen 0 til 9 år ble utsatt for voldslovbrudd.⁴⁷ Antallet barn og unge som var ofre i aldersgruppen 10 til 19 år var 4266. Disse tallene omfatter barn og unge i sin alminnelighet, og vi har her å gjøre med de offisielle tallene. Det er vanskelig å vite nøyaktig hvor mange barn (og unge) som i realiteten utsettes for vold og overgrep i Norge (for mer om dette, se for eksempel Myhre, Grøgaard, Dyb, Sandvik og Nordhov, Schou, Dyb og Graff-Iversen 2007, Stefansen, Mossige, Backe-Hansen og Bakketeig 2007, Øia 2007).⁴⁸

En av de ting vi derimot vet nokså sikkert om barns utsatthet for vold og seksuelle overgrep, er at jo yngre de er, desto større er sjansen for at de utsettes i sitt eget hjem, eller av en person som barnet kjenner godt. Eldre barn og unge utsettes også for vold hjemme, men i tillegg i større grad på skolen og etter hvert også i det offentlige rom. Her skiller jenter seg ut, ved at de først og fremst utsettes for vold og overgrep hjemme hos seg selv eller hjemme hos noen andre (se for eksempel Nilsson og Westlund 2007).

⁴⁷ Kriminalstatistikken skiller mellom det som kalles voldslovbrudd og det som kan karakteriseres som ulike former for seksuelle overgrep. Det er her altså ikke snakk om annet enn det politiet har klassifisert som voldskriminalitet.

⁴⁸ Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) foretok for noen år siden en studie om omfang, årsaksfaktorer og konsekvenser av vold og overgrep mot barn og unge. Over 7000 unge mennesker i avgangsklasser ved 67 videregående skoler ble spurt om erfaringer med vold gjennom livet. Elevene ble stilt spørsmål om fysisk vold fra foreldre, om hvorvidt de hadde opplevd/sett vold mot en eller begge foreldre og om de hadde vært utsatt for ulike former for seksuelle overgrep. Andelen som sa de hadde vært utsatt for grov vold fra minst en av foreldrene var på omkring åtte prosent, mens rundt to prosent sa de hadde vært utsatt for grov vold fra begge foreldrene. Andelen elever som oppga at de hadde vært utsatt for ulike former for seksuelle overgrep var langt høyere. Det er snakk om 22 prosent blant jentene og åtte prosent blant guttene når det gjelder såkalte «milde seksuelle overgrep» som beskrives som berøring/beføling og 15 prosent blant jentene og syv prosent blant guttene for det som beskrives som alvorlige seksuelle overgrep der voldtekt kunne være en form.

Som allerede nevnt, regnes mennesker med psykisk utviklingshemming som mer utsatte for vold og kanskje særlig for seksuelle overgrep, enn den såkalte normalbefolkningen. Dette gjelder alle aldersgrupper. Noen forskere hevder også at barn med psykisk utviklingshemming er mer utsatt enn barn og unge med andre former for funksjonsnedsettelse (se for eksempel Nilsson og Westlund 2000). Vi har imidlertid sett at resultatene her ikke er entydige (se for eksempel Sullivan og Knutson 2000). I det følgende skal vi se på trekk ved vold og seksuelle overgrep mot barn med psykisk utviklingshemming.

5.1.1 Hvem begår vold mot barn og unge med psykisk utviklingshemming – og hvor?

De siste 20-25 årene er institusjoner for mennesker med psykisk utviklingshemming blitt nedlagt over hele den vestlige verden. Norge er intet unntak. Som vi har sett kom HVPU-reformen i Norge tidlig på 1990-tallet. Selv om mange med psykisk utviklingshemming ble boende hjemme til langt ut i voksen alder grunnet mangel på institusjonsplasser også før HVPU-reformen (se Monsen 2010), er det rimelig å tro at enda flere barn med psykisk utviklingshemming er blitt boende hjemme etter at nedleggelsen av institusjoner startet i 1991.⁴⁹ Barn med psykisk utviklingshemming er i alle tilfeller også utsatt for vold og seksuelle overgrep i hjemmet.

En forklaring på at særlig små, men også eldre, barn generelt utsettes for ulike former for vold og omsorgssvikt i hjemmet, kan ifølge Margareta Berg Brodén skyldes manglende følelsesmessig tilknytning mellom foreldre og barn (1997. Se også Valentine 1990 i Strickler 2001). Vold mot barn i hjemmet kan også skyldes at de voksne i familien opplever livet som vanskelig. En del foreldre strever med belastende livserfaringer. Det kan være at de selv har vært utsatt for vold og overgrep som barn, og lider følelsesmessig av dette. Det kan også være økonomiske utfordringer som setter menneskene på prøve. Det er også en generell oppfatning blant forskere om at barn som lever i familier der mor utsettes for vold, har en økt risiko for å selv å utsettes for vold i familien (se for eksempel Øverlien 2012).

Barn med psykisk utviklingshemming kan befinne seg i en spesielt utsatt posisjon. Forskning viser blant annet at det kan være særlig vanskelig for foreldre å knytte seg følelsesmessig til et barn med en funksjonsnedsettelse (se for eksempel Oljons 2001 i Nilsson og Westlund 2007). Også foreldre som har barn med funksjonsnedsettelse

⁴⁹ Det er derfor blitt vanlig med såkalte avlastningshjem, mindre institusjoner der barn med ulike former for funksjonsnedsettelse tilbringer helger og deler av ferier for å avlaste foreldrene eller andre foresatte.

kan bære på traumatiske livserfaringer, og kan være økonomisk utsatt. Livet kan bli ekstra vanskelig dersom man har et eller flere barn med særskilte behov, og det å ha et barn med psykisk utviklingshemming kan medføre økonomiske tilleggsbelastninger. Ifølge Kirsten Eggen og hennes kolleger, er velferdsordningene i samfunnet fortsatt ikke tilstrekkelige til å kompensere for de belastningene en familie kan oppleve i slike tilfeller (2009:14). Den ekstra omsorgen en del barn med psykisk utviklingshemming trenger, kan tære på kreftene. Barnas oppførsel kan i blant utfordre både kunnskap og tålmodighet. Det hevdes dessuten at mange med psykisk utviklingshemming har psykiske problemer som kan gjøre livet vanskelig både for dem og for omgivelsene (se for eksempel Balogh et al 2001). Uten tilstrekkelig bistand kan dette over tid gi en særlig slitasje i forholdet mellom foreldre og barn, noe som kan få de voksne til å overreagere (se for eksempel Valentine 1990 i Strickler 2001). Som vi var inne på over, kan barn i familier der en av foreldrene (ofte mor) er utsatt for vold, selv stå i fare for å utsettes. Barn med psykisk utviklingshemming er neppe noe unntak (se for eksempel Buchele-Ash et al 1995). Et trekk ved forskningen om barn med psykisk utviklingshemming og vold, synes imidlertid å være at det er gjort flere studier av seksuelle overgrep, enn av fysisk vold i familien, som nok er den mest vanlige formen for vold i familier der bruk av vold er et generelt problem.

Studier viser at mesteparten av volden, både mot barn og voksne med psykisk utviklingshemming, begås av gutter og menn (se for eksempel Balogh et al 2001, Furey 1994). Det er dermed nærliggende å anta at flere fedre enn mødre utsetter sine barn med psykisk utviklingshemming for vold og seksuelle overgrep. Vi vet imidlertid at flere mødre enn fedre utsetter små barn generelt for vold, så her kan det muligens være mørketall. Kari Stefansen viser eksempelvis at ungdom ikke rapporterer om store forskjeller på fars og mors bruk av vold, og at sosiale problemer som eksempelvis hyppig bruk av rus, og dårlig økonomi, kan føre til at mor benytter vold i større grad enn far. Hun fant også at jenter rapporterer om mer vold fra mor enn fra far, og i noen sammenhenger synes mer utsatt for vold fra både far og mor, enn det gutter er (Stefansen 2007). Det er imidlertid vanlig at fedre utøver noe grovere vold enn mødre.

Volden mot barn generelt, også mot barn med psykisk utviklingshemming, begås imidlertid også av andre i familien. Det kan både dreie seg om søsken og om besteforeldre. I en studie av Balogh og kolleger var barn og unge med psykisk utviklingshemming først og fremst blitt utsatt for seksuelle overgrep av et medlem av det de kaller nær eller utvidet familie (2001). I en israelsk studie viser Shunit Reiter, Diane Bryen og Ifat Shacar (2007) at ungdom med psykisk utviklingshemming oftere

utsettes for vold i familien og fra noen i nabolaget, enn ungdom uten psykisk utviklingshemming. Til tross for slike studier er det likevel ikke enighet blant forskere om hvor vidt barn med psykisk utviklingshemming er mer utsatt for vold i familien enn andre barn. Richard Sobsey og Sheila Mansell anslår at risikoen bare er svakt forhøyd (1994:98). De mener derimot at disse barna løper en langt større risiko for overgrep fra personer utenfor familien, enn andre barn. Det dreier seg først og fremst om personer som yter hjelp og omsorg som disse barna trenger, det være seg profesjonelle hjelpere eller venner av familien. Ifølge Sobsey og Mansell er det støttepersoner utenfor familien som utgjør den største ekstra risikoen barn med psykisk utviklingshemming har for å utsettes for vold og seksuelle overgrep (s. st). Sobsey og Doe kom til et liknende resultat i studien fra 1991 som er beskrevet hos Kirk Muff (2001). Deres analyse av 62 rapporter om seksuelle overgrep viste at omkring 15 prosent av overgrepene ble begått av et nært familiemedlem og litt over to prosent av det de beskriver som en stefamilie, mens over 50 prosent av overgrepene ble begått av andre som personen med funksjonsnedsettelse mottok hjelp eller støtte fra. Det ser imidlertid ut til å være godt grunnlag for å slå fast at vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming, enten de er barn eller voksne, først og fremst begås av noen som barna (i dette tilfellet) kjenner. Ifølge Sobsey og Doe foregår dessuten mesteparten av volden, også den som utøves av andre enn nære familiemedlemmer, i hjemmet til personen med psykisk utviklingshemming. I studien fra 1991 foregikk volden hjemme i 51 prosent av sakene (s.st. Se også Furey og Niesen 1994). Vi kan dermed si at både avhengigheten av andre og den relativt sett isolerte tilværelsen som mange barn og unge med psykisk utviklingshemming lever i, kan utgjøre en risikofaktor i seg selv (se for eksempel Löfgren-Mårtensson 2005). På den annen side er barn med psykisk utviklingshemming, og særlig gutter i tenårene, mindre utsatte for vold på arenaer som karakteriseres som offentlige enn gutter i befolkningen for øvrig. Skolen nevnes imidlertid som et unntak her, både når det gjelder gutter og jenter. Ifølge Lotta Nilsson og Olle Westlund er mange barn med ulike funksjonsnedsettelser mer utsatt for mobbing og trakassering enn barn uten funksjonsnedsettelser (2007). Det er imidlertid ikke rimelig å kalle slik behandling for vold i nære relasjoner.

Selv om barn og unge med psykisk utviklingshemming antas å være mer utsatt for seksuelle overgrep enn barn og unge i normalbefolkningen, finnes det i denne sammenhengen også noen likheter, ikke minst hva angår relasjonen mellom den som begår overgrepet og offeret. Vi vet eksempelvis at scenarioet med unge jenter som blir voldtatt av en fremmed mann, som mange foreldre frykter, sjelden er en realitet (se for eksempel Sætre og 2011, Bitsch og Kruse 2012). De aller fleste seksuelle overgrep, også voldtekt, begås av en person som er kjent for den som utsettes. Dette er trolig i enda større utstrekning tilfellet for unge jenter – men også for gutter – med

psykisk utviklingshemming. En grunn til dette kan, som vi var inne på over, være den ofte sterke kontrollen unge med psykisk utviklingshemming utsettes for fra både foreldre og øvrige omsorgspersoner, noe som blant annet medfører at de sjeldnere enn andre unge beveger seg i det offentlige rom alene (se for eksempel Löfgren-Mårtensson 2005. Se også Furey 1993, Furey og Niesen 1994).

Med den utvidete forståelsen av vold i nære relasjoner vi her har lagt til grunn, er det rimelig å si at det meste av volden mot barn med psykisk utviklingshemming utøves i nære relasjoner.

5.1.2 Koplingen mellom alder og utsatthet for vold og seksuelle overgrep for barn med psykisk utviklingshemming

Det er vanskelig å si hvordan vold og overgrep mot barn generelt fordeler seg aldersmessig. Den offentlige statistikken tyder på at ungdom er mer utsatt enn små barn, men det knytter seg stor usikkerhet til en slik antakelse. Det er for eksempel viktig å ta i betraktning at små barn av ulike årsaker kan ha problemer med å uttrykke seg verbalt om det de utsettes for, de kjenner ikke sine rettigheter og de skjønner kanskje heller ikke at det de erfarer kan karakteriseres som overgrep. Når det gjelder små barn med psykisk utviklingshemming kan også graden av kognitive begrensninger ha betydning for hvorvidt vold og seksuelle overgrep blir avslørt.

5.1.3 Kjønnsretningen på vold og seksuelle overgrep når det gjelder barna

Det knytter seg også noe usikkerhet til forskjellene mellom gutter og jenter med intellektuelle funksjonsnedsettelser når det dreier seg om utsatthet. Et dominerende synspunkt er likevel at jenter er langt mer utsatt enn gutter. Her kan det imidlertid være snakk om variasjoner avhengig av hva slags vold det dreier seg om. I studien til Sobsey og Mansell var jenter ofre i gruppen barn fra 0 til 12 år i 65 prosent av saker som omhandlet seksuelle overgrep. I aldersgruppen 13 til 16 år var 71 prosent av ofrene jenter. I aldersgruppen 17-20 år var 84 prosent av ofrene jenter (1994:97). Sobsey og Mansell hevder at risikoen for at gutter skal bli utsatt for seksuelle overgrep er relativt høy i ung alder (35 prosent i aldersgruppen 0 til 12 år), men at den synker med økende alder, mens det for jentene er omvendt.

Enkelte forskere hevder likevel at gutter og unge menn med psykisk utviklingshemming er mer utsatte for seksuelle overgrep enn gutter i befolkningen for øvrig (se for eksempel Sobsey, Randall & Parrila 1997).⁵⁰ De seksuelle overgrepene de utsettes for, utøves da gjerne av andre gutter (og menn) med psykisk utviklingshemming. En forklaring på denne økte risikoen for gutter med psykisk utviklingshemming kan ifølge Eileen Furey og Jill Niesen (1994) være myter om seksualitet og psykisk utviklingshemming, som særlig fikk gjennomslag i tiden da mange var institusjonaliserte. En slik myte var at mennesker med psykisk utviklingshemming var aseksuelle vesener. På den annen side så man i praksis at dette ikke var tilfellet, og derfor ble det gjerne iverksatt tiltak for å hindre gutter og jenter i å ha seksuelle relasjoner med hverandre. Dette ble blant annet begrunnet med ønsket om å forhindre graviditet. Dermed ble gutter med psykisk utviklingshemming ofte henvist til hverandre og til utøvelse av sex seg i mellom, noe som til dels ble akseptert (se for eksempel Haavik og Menninger 1981, i Furey og Niesen 1994).⁵¹ Enkelte hevder dessuten at atferden med å begå overgrep kan være lært, fordi mange av gutter med psykisk utviklingshemming har vært utsatt for seksuelle overgrep fra voksne i barndommen (Balogh et al 2001). En studie fra 1987 av Sullivan, Vernon og Scanlan viste også at gutter i aldersgruppen 6 til 11 år ble utsatt for seksuelle overgrep oftere enn jenter i samme alder (i Sobsey et al 1997:716).

Jenter med psykisk utviklingshemming ser for øvrig også ut til å være mer utsatt for det vi har kalt psykisk vold, som nedvurderende kommentarer og trakassering. Gutter ser derimot ut til å være noe mer utsatt enn jenter for både fysisk vold og for det vi har definert som omsorgssvikt. Richard Sobsey, Wade Randall og Rauno Parrila finner signifikante forskjeller, men jenter med funksjonsnedsettelse,⁵² som er gruppen disse forskerne har studert, blir likevel også utsatt for betydelig grad av fysisk vold og omsorgssvikt (s.st.).

5.1.4 Voldens alvorlighet

Barn med psykisk utviklingshemming utsettes for forskjellige former for vold, men som nevnt tidligere synes det å være flest undersøkelser av seksuelle overgrep. Det er

⁵⁰ Også slike antakelser bør behandles med forsiktighet, ikke minst på bakgrunn av det vi har vært inne på tidligere når det gjelder kvaliteten på mange av studiene av vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.

⁵¹ Jentene hører vi ikke så mye om når det gjelder denne problemstillingen.

⁵² Her må vi ta med i betraktningen at det kan være forskjeller mellom barn med ulike funksjonsnedsettelse, jf Sullivan og Knutson 2000.

ofte vanskelig å få et klart bilde av alvorlighetsgraden av hendelsene som er studert. Dette kan imidlertid også være et spørsmål om offerets egen opplevelse. Handlinger som av andre oppfattes som mindre alvorlige, kan oppleves ille nok for den som utsettes og vice versa. En studie av seksuelle overgrep begått av ungdom med og uten psykisk utviklingshemming, viste at ungdommene med psykisk utviklingshemming oftere drev med det Gilby og kolleger har kalt nuisance behaviour,⁵³ mens overgrep begått av ungdom uten psykisk utviklingshemming fortrinnsvis dreide seg om alvorlig seksuell vold som eksempelvis voldtekt (1989 i Balogh et al 2001:195. Se også Day 1995). Samtidig vet vi at barn generelt utsettes for alvorlig vold og seksuelle overgrep av alvorlig karakter fra voksne. Som vi har vært inne på, kan overgrepene være alvorlige både hva angår selve handlingene, men også fordi voksne benytter sin makt overfor barnet til egen fordel. Det er ingen grunn til å tro at dette ikke også gjelder barn med psykisk utviklingshemming.

5.2 Vold og seksuelle overgrep mot voksne med psykisk utviklingshemming

Statistisk Sentralbyrås statistikk over voldslovbrudd viser at voksne mellom 20 og 29 år er de mest utsatte for slike lovbrudd.⁵⁴ I alt er 6719 personer i dette aldersspennet registrert som ofre for voldskriminalitet generelt i 2010. Med økende alder synker antallet ofre i den offisielle statistikken. Dette samsvarer også med undersøkelser av vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming. De fleste av studiene vi har gått gjennom, konkluderer med at unge kvinner under 35 år synes å være mer utsatt for vold og seksuelle overgrep enn sine eldre medsøstre (se for eksempel Furey 1994, Martin et al 2006). Som nevnt flere ganger tidligere, regnes imidlertid voksne med psykisk utviklingshemming som mer utsatt for vold og overgrep enn voksne i befolkningen for øvrig. Dette gjelder ikke minst kvinnene. Her er imidlertid kunnskapen altså mangelfull.

Som vi har vært inne på, vet vi heller ikke så mye om det Kvinnevoldsutvalget kalte «menns vold mot kvinner i nære relasjoner» når det gjelder kvinner med psykisk utviklingshemming. Noe av årsaken til dette, er fokuset i forskningen når det gjelder vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming. Ifølge Ward og kolleger har

⁵³ Dette dreier seg eksempelvis om det de kaller upassende masturbasjon, seksuell ekshibisjonisme, kinking, fetisjisme og aggressive trusler med seksuelt innhold.

⁵⁴ <http://www.ssb.no/lovbruddo/tab-2011-10-20-14.html>. Levekårsundersøkelsene til SSB viser for øvrig høyest forekomst av vold i aldersgruppen 16 til 24 år.

de fleste studier vært sentrert rundt seksuelle overgrep, seksuelt overførbare sykdommer og upassende seksuell atferd (2010:89. Se også Furey 1994, Furey og Niesen 1994, Wacker et al 2008). Dette er i overensstemmelse med vårt inntrykk fra søket etter artikler.

Når det gjelder nettopp seksuelle overgrep, viser studier at omkring 80 prosent av kvinner med psykisk utviklingshemming utsettes for dette på et eller annet tidspunkt i livet (se for eksempel Sobsey og Doe 1991). Ifølge Murphy og Razza vil hele 90 prosent av alle kvinner med psykisk utviklingshemming utsettes i løpet av livet dersom man inkluderer både fysisk vold og seksuelle overgrep (2007).⁵⁵ Men også menn med psykisk utviklingshemming utsettes for seksuelle overgrep og ulike former for vold. Når det gjelder dem som er mest avhengige av andre, er det også grunn til å tro at omsorgssvikt forekommer (se for eksempel McCabe og Cummins 1996). I det følgende skal vi se på relasjoner mellom den som begår overgrepene og offeret, hvem som utsettes og hvor.

5.2.1 Hva slags relasjoner – og på hvilke arenaer?

Vi har ikke oversikt over hvor mange mennesker med psykisk utviklingshemming som blir boende i barndomshjemmet etter at de er blitt voksne. At det fortsatt forekommer vet vi imidlertid. Årsakene kan være flere, blant annet mangel på leiligheter eller plasser i såkalte bofellesskaper eller boenheter (se for eksempel Lundeby og Tøssebro 2001). Det er imidlertid grunn til å tro at de aller fleste enten bor i egne boliger⁵⁶ eller i bofellesskap. At mennesker med psykisk utviklingshemming ikke bor hjemme, betyr imidlertid ikke at deres avhengighet av nær og utvidet familie og venner forsvinner, og som vi allerede har sett, kan avhengighet av andre være en risikofaktor for vold. Resultatene når det gjelder hvem som utøver vold mot voksne mennesker med intellektuelle funksjonsnedsettelse viser da også nokså entydig at de fleste overgrep begås av noen som offeret kjenner (se for eksempel Brown et al 1995, Furey 1994, Sobsey og Doe 1991). Ifølge Nilsson og Westlund utøves volden hovedsakelig av pårørende - som kan være noen i nær familie, av personale i omsorgsboliger eller i arbeidstiltak, av andre omsorgspersoner, og til en viss grad av personer som utfører servicetjenester som transport og liknende (2007:32. Se også Handegård og Olsen 2009, Lewin 2002).

⁵⁵ Som vi har vært inne på, er disse tallene blant annet avhengige av hvordan vold og seksuelle overgrep defineres.

⁵⁶ Andelen som bor i egen bolig er riktig nok liten. I en evaluering av situasjonen etter HVPU-reformen fant Tøssebro at bare omkring 6 prosent av alle med psykisk utviklingshemming bodde i egen bolig (Tøssebro 1996). Dette tallet er trolig ikke mye høyere i dag.

Også andre med psykisk utviklingshemming står for en andel av volden, både i privat sammenheng og i arbeidssituasjoner (se for eksempel Handegård og Olsen 2009, Lewin 2002, Nilson og Westlund 2007). I studien til Brown og hennes kolleger, var over halvparten av de seksuelle overgrepene som ble rapportert begått av andre med psykisk utviklingshemming (Brown et al 1995).

Andre med psykisk utviklingshemming er også ofte gjerningsperson når voksne mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for ulike former for vold fra kjærester, selv om enkelte har partnere fra den såkalte normalbefolkningen og utsettes for vold av disse (se for eksempel HANDU 2007). Som tidligere nevnt finnes det imidlertid relativt få studier av vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming i parforhold. Innenfor den forskningen som ikke bare omhandler seksuelle overgrep, forstås vold i nære relasjoner ofte bredere enn som vold fra partner. Det er gjerne snakk om det vi har omtalt som familievold (family violence). Selv om blant andre norsk politi benytter dette begrepet om det vi tidligere har beskrevet som menns vold mot kvinner i nære relasjoner, omfatter det i dette tilfellet snarere vold fra andre enn partner eller ektefelle. Det kan dreie seg om vold fra foreldre/fosterforeldre, fra søsken og fra besteforeldre (se for eksempel Murphy & Razza 2007, Stromsness 1993).⁵⁷

At det finnes få undersøkelser av vold i parforhold når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming kan henge sammen med at det er færre med psykisk utviklingshemming som lever i parforhold slik vi tenker dette i befolkningen for øvrig. Utrederne fra HANDU viser riktig nok at omkring en tredjedel av de rundt 150 kvinnene som deltok i undersøkelsen om vold i nære relasjoner, hadde levd eller levde i det vi kan kalle ekteskapsliknende forhold (2007:46). Dette dreide seg imidlertid om kvinner med lett til moderat grad av psykisk utviklingshemming. Jo alvorligere den psykiske utviklingshemmingen er, desto mindre sannsynlig er det at folk lever sammen i varige parforhold eller ekteskap. Karen Ward, Rebecca Bosek og Erin Trimble mener det er mer vanlig at mennesker med psykisk utviklingshemming har det de kaller for romantiske relasjoner, som ofte dreier seg om «dating». Det kan innebære at man er sammen på tilstelninger, går ut og spiser sammen eller tilbringer tid hos hverandre i blant (2010). Flere av de 47 mennene og kvinnene⁵⁸ Ward og kolleger intervjuet, fortalte at de var mindre sammen med kjærestene sine enn de ønsket (se også Löfgren-Mårtensson 2005). Blant disse intervjupersonene var det

⁵⁷ Volden kan også omfatte seksuelle overgrep.

⁵⁸ 22 kvinner og 25 menn.

imidlertid flere som fortalte at de hadde opplevd vold i slike relasjoner. Volden hadde karakter av trakassering, utskjelling og fysiske angrep, det vi har kalt psykisk og fysisk vold. Noen av kvinnene rapporterte om seksuelle overgrep. Blant dem som hadde vært, eller var, i et forhold, i alt 40 av 47 menn og kvinner, var det 14 kvinner og 10 menn som rapporterte at de hadde vært utsatt for vold. Mesteparten av volden ble utøvd hjemme hos en av partene.

Voksne med psykisk utviklingshemming utsettes imidlertid også for vold og seksuelle overgrep fra andre de bor sammen med. De ulike formene for bofellesskap kan minne om kollektive boformer for studenter og andre unge. En deler kanskje kjøkken og stue, men har et eget rom der en sover eller kan trekke seg tilbake. En annen, og etter hvert mer vanlig, løsning er flere små leiligheter under samme tak. Beboerne kommer ofte tett på hverandre, selv om dette avhenger noe av miljøet i de ulike boenhetene. Leone Murphy og Nancy Razza har beskrevet volden og overgrepene som begås i slike boenheter som domestic violence, også når det ikke er snakk om vold mellom kjærester eller ektefeller (2007:380). Vi synes kanskje dette er å dra begrepsbruken vel langt. Domestic violence har stort sett vært ensbetydende med det som i dag ofte kalles Intimate partner violence (IPV), og vi mener derfor at begrepet «vold i nære relasjoner» vil være en mer dekkende term her (se kapittel om begreper).

Wards studie, som vi refererte over, viste som nevnt at mesteparten av volden i romantiske forhold ble utøvd i hjemmet til en av partene. Hjemmet er i overveiende grad arena for volden i de aller fleste studiene vi har sett på gjennom dette arbeidet (se for eksempel Furey 1994). En del voksne med psykisk utviklingshemming utsettes riktig nok for vold på arbeidsplassen, en arena som til en viss grad kan karakteriseres som offentlig (se for eksempel Handegård og Olsen 2009). Likevel hører dette trolig til sjeldenhetene. Forskere hevder også at voksne mennesker med psykisk utviklingshemming som bor alene i egen leilighet, altså ikke i boenhet eller bofellesskap, er svært utsatt for vold og seksuelle overgrep. Det mangler imidlertid studier som kan bekrefte eller avkrefte denne antakelsen.

5.2.2 Voldens kjønnsretning

Vi kan også her snakke om menns vold i nære relasjoner, ettersom forskningen viser at de fleste med psykisk utviklingshemming, enten de er kvinner eller menn, utsettes for vold fra menn de kjenner. Dette bringer oss inn på spørsmålet om kjønnsfordelingen når det gjelder utsatthet for vold blant menn og kvinner med psykisk utviklingshemming.

Til tross for at kvinner med psykisk utviklingshemming regnes som mer utsatt for både vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep enn menn, fant Brown og hennes kolleger i den før omtalte studien fra 1995, at menn var ofre i 48 prosent av de beviste eller sterkt mistenkte tilfellene av seksuelle overgrep. I praktisk talt alle sakene var menn rapportert å være utøvere av volden.⁵⁹ Et par av mennene var blitt seksuelt misbrukt flere ganger i perioden studien varte.

Studien fra 1995 viste dessuten en ganske markant økning i rapporterte tilfeller av seksuelle overgrep mot menn, sammenliknet med studien fra 1993. Det er mulig å tenke seg at tallene signaliserte en endring i antallet seksuelle overgrep mot menn med psykisk utviklingshemming i perioden studien omfattet, men forskerne tilskriver i stedet økningen et større fokus på menns utsatthet for ulike former for vold.

Ward og hennes kolleger fant ingen signifikant forskjell på menn og kvinner blant de intervjuede når det gjaldt utsatthet for vold, heller ikke fysisk vold (2010). Også mennene de intervjuet rapporterte om slag, trusler om vold og/eller trakassering fra kvinner de hadde et forhold til. I dette utvalget var det altså ingen sammenheng mellom kjønn og utsatthet for vold.

Dette kan indikere at noe av ulikheten i utsatthet mellom kvinner og menn med psykisk utviklingshemming skyldes at en ikke har vært tilstrekkelig oppmerksom på menn som ofre. En antar også at menn gjennomgående er mer tilbakeholdne med å rapportere vold, enn kvinner. Hvor vidt dette også gjelder menn med psykisk utviklingshemming, vet vi ikke. Eggen og hennes kolleger anslår imidlertid at mangelen på dokumentasjon av overgrep mot menn med psykisk utviklingshemming kan skyldes fastlåste forestillinger om overgrep mot menn (2009:10). En manglende interesse for (alle) menns utsatthet for vold (og seksuelle overgrep) gjenspeiles for så vidt også i forskningen generelt (se for eksempel Sogn og Hjemdal 2009).

5.2.3 Ulike alvorlighetsgrader av vold i nære relasjoner

En del av overgrepene det ble fortalt om i studien til Ward og hennes kolleger, minner om det vi før har omtalt som episodisk partnervold (2010). Det dreier seg om vold som først og fremst utøves som en følge av konflikter mellom partene, og som ofte har mindre skadepotensial enn det vi ser når volden beskrives som intime terrorism (Johnson 2008).

⁵⁹ Kvinner ble rapportert å ha begått overgrepet i 4 saker og i en sak var både menn og kvinner involvert i overgrepet.

Akkurat denne siste formen for vold, der menn utøver vold og kvinner er ofre, har en altså ikke så mye kunnskap om når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming. Bonnie Carlson har foretatt en av få studier som er gjort av bruk av fysisk og psykisk vold mot kvinner med psykisk utviklingshemming i nære relasjoner (1998). Selv om studien var begrenset, blant annet på grunn av at et svært lite antall kvinner deltok og fordi store deler av materialet besto av oppfatninger om volden fra andre enn kvinnene selv, mener Carlson hun har dekning for å si at fysisk og psykisk vold mot kvinner med psykisk utviklingshemming er utbredt i deres romantiske forhold. Studien avdekket at volden mot kvinnene kan være langvarig og ofte er alvorlig nok til at den krever tilsyn av lege (s.st).

Det kan se ut til at kvinner med psykisk utviklingshemming er mer utsatt for alvorlig vold fra partner enn menn med psykisk utviklingshemming. Dette er i overensstemmelse med kunnskapen vi har når det gjelder kvinner i befolkningen for øvrig. I en landsdekkende undersøkelse av vold i parforhold fant Thomas Haaland, Stein Clausen og Berit Schei at litt i underkant av ti prosent av kvinnene, og litt i overkant av to prosent av mennene hadde vært utsatt for maktbruk med stort skadepotensial etter fylte 15 år (2005). Dette er en av få undersøkelser av vold i parforhold, der også menn har deltatt. Selv om vi vet en del om menns utsatthet for vold generelt, er altså kunnskapen om volden menn utsettes for i nære relasjoner fortsatt mangelfull.⁶⁰ Som nevnt over, er det dessuten grunn til å anta at menn kanskje i enda mindre grad enn kvinner, rapporterer om volden de utsettes for i samlivsforhold. Gitt at menn med psykisk utviklingshemming regnes som mer sårbare enn menn flest, er det tenkelig at mørketallene kan være høyere blant disse enn blant menn i befolkningen for øvrig. Alt i alt er det likevel grunn til å anta at kvinner med psykisk utviklingshemming totalt sett er mer utsatt for alvorlig vold i nære relasjoner og at de oftere utsettes for seksuelle overgrep enn mennene.

5.2.4 Kort oppsummering

Oppsummert kan vi si at forskningen om vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming i nære relasjoner viser at alvorlig vold rammer kjønnsmessig skjevt. Kvinner ser ut til å være mer utsatt for slik vold enn menn. Kvinner er etter alt å dømme også mer utsatt for seksuelle overgrep enn menn. Dette synes å være tilfellet helt fra kvinnene er barn. Volden rammer på arenaer der mennesker burde kunne føle seg trygge, og utøverne er i all hovedsak noen som den utsatte enten

⁶⁰ Kriminalstatistikken og levekårsundersøkelser fra Statistisk Sentralbyrå gir et visst grunnlag for å si noe om menns utsatthet for vold generelt. NKVTS er også i gang med en undersøkelse der menn på krisesenter blir intervjuet om sine erfaringer med vold i nære relasjoner.

kjenner svært godt og har et følelsesmessig forhold til, andre som en deler bosted med eller personer som yter tjenester og utøver omsorg. Dette gjelder både voksne og barn, og det ser ut til at resultatene her er temmelig like, uansett hvor i (den vestlige) verden undersøkelsene kommer fra.

6 Risikofaktorer – sårbarhet for vold og seksuelle overgrep

Det er i dag allmenn enighet om at risikoen for å utsettes for vold – her i nære relasjoner – varierer i befolkningen, og at en rekke faktorer spiller inn. Som vi har sett, antas kvinner generelt å være særlig utsatt for vold i nære relasjoner, selv om dette bildet er langt fra entydig. Som vi allerede har vært inne på, viser undersøkelser blant annet at eksempelvis unge menn kan være like utsatt for visse former for vold i nære relasjoner som kvinner. Det er da gjerne snakk om det som betegnes som episodisk partnervold (se for eksempel Pape 2003). Etter det vi vet, rammer den alvorlige volden med stort skadepotensial først og fremst kvinner (se for eksempel Johnson 2008). Noe av det samme har vi altså sett når det gjelder kvinner med psykisk utviklingshemming. Bonnie Burstow beskriver dessuten det å være kvinne med funksjonsnedsettelse som ensbetydende med å leve med en form for undertrykkelse som gjør en særlig utsatt for vold (1992 i Petersilia 2001:666. Se også Finkelstein 2001a:5, Thomas 2004). Som vi har vært inne på flere ganger, kan sårbarheten være ekstra stor om kvinnen har en psykisk utviklingshemming. I det følgende skal vi gå nærmere inn på noen av sårbarhetsfaktorene.

6.1 Grad av utviklingshemming

En kunne tenke seg at mennesker med de mest alvorlige former for psykisk utviklingshemming ville være de mest utsatte for vold, blant annet fordi de vil kunne ha større problemer med å beskytte seg, og i mindre grad vil kunne si fra om volden. Når vi ser på forskningen synes imidlertid mennesker med lett til moderat grad av psykisk utviklingshemming å være mer utsatte for vold og seksuelle overgrep enn dem som har en alvorligere grad av utviklingshemming (se for eksempel Furey 1993, Turk og Brown 1993). Vi vet relativt lite om dette når det gjelder barn, men når det gjelder voksne synes bildet nokså entydig. I Furey og Niesens studie fra 1994, der alle overgrepene var begått av noen (stort sett en mann) med psykisk utviklingshemming, og der 49 tilfeller av overgrep ble bekreftet, hadde ofrene lett til moderat psykisk utviklingshemming i 43 av sakene. Når det gjaldt den mentale tilstanden til den som begikk overgrepet fant forskerne for øvrig at den ikke avvek nevneverdig fra ofrenes. Som vi har vært inne på, må slike resultater selvsagt ses i lys av at mennesker med alvorlig og svært alvorlig grad av psykisk

utviklingshemming i liten grad vil være i stand til verbalt å kommunisere hva de utsettes for, og at overgrep mot disse dermed kan forbli skjult. Mennesker med alvorlig grad av psykisk utviklingshemming må dermed kunne betraktes som særlig sårbare når de utsettes for integritetskretnkende handlinger.

6.2 Atferd hos den utsatte

Som vi var inne på i kapitlet om vold mot barn med psykisk utviklingshemming, kan atferden til offeret også ha en viss betydning for det å bli utsatt for vold og overgrep. Vi så i nevnte kapittel litt på utfordringer i omsorgen for barn med psykisk utviklingshemming i familien, og på problemer som kan oppstå i relasjonen mellom voksne og barn dersom barnet oppviser utfordrende atferd (se for eksempel Oljens 2001). Strand og hennes kolleger undersøkte forholdet mellom voksne med psykisk utviklingshemming og ansatte i bofellesskap. Forskningen deres viser at vold utøves begge veier, og at atferden hos personer med psykisk utviklingshemming kan utfordre personalet og føre til at ansatte tyr til bruk av vold (Strand et al 2003). Som vi husker fant Sullivan og Knutson at barn (og kanskje særlig gutter) med atferdsproblemer var mer utsatt for vold enn barn med psykisk utviklingshemming som gruppe (2000).

Det er også kjent at mange mennesker med psykisk utviklingshemming har problemer med sin mentale helse. Følelsesmessig ustabilitet kan føre til at de begår overgrepshandlinger. Noen ganger kan de psykiske problemene også skyldes egne erfaringer med overgrep. Som vi har vært inne på, mener enkelte forskere at noen mennesker med psykisk utviklingshemming som begår seksuelle overgrep, utøver såkalt lært atferd. Balogh og kolleger fant at en stor andel av barn og unge som hadde begått seksuelle overgrep, selv hadde vært utsatt for slike overgrep. I den aktuelle studien gjaldt det 11 av 17 gutter og fem av fem jenter, som alle var til observasjon i en psykiatrisk klinikk på grunn av psykiske vanskeligheter (2001). Skillet mellom utøverrollen og offerrollen er ikke alltid tydelig.

Å peke på at trekk ved den som utsettes for vold, eller vedkommendes atferd kan være medvirkende til å utløse handlingen, har for øvrig vært regnet som viktologiens akilleshæl. I den tidlige viktologien ga mange forskere offeret en del av skylden for det vedkommende ble utsatt for. Dette er blitt beskrevet som «blaming the victim», et fenomen som har vært gjenstand for mye diskusjon blant forskere (se for eksempel Nielsen og Snare 1998). I løpet av de siste tiårene har blant andre Ezzat Fattah forsøkt å fremheve offerets ansvar, uten dermed å påføre vedkommende skyld for de faktiske handlingene. Fattah er også en av dem som har

påpekt at enkelte mennesker veksler mellom offerrollen og utøverrollen (se for eksempel Fattah 1991). Mange forskere har imidlertid funnet dette problematisk. Innenfor feministisk forskning har pendelen svingt i motsatt retning. For å sette det på spissen kan vi si at det hevdes at menn som mishandler sin kvinnelige partner gjør dette uten provokasjon, motivert av et ønske om makt og kontroll over henne (se for eksempel SOU 2004:121). Vi bør imidlertid kunne ha to tanker i hodet samtidig. Atferden hos mennesker med psykisk utviklingshemming kan utfordre omsorgspersoner på måter som kan føre til bruk av vold. Det kan eksempelvis dreie seg om at de utagerer og selv anvender vold (se for eksempel Strand et al 2003). I noen tilfeller kan det også være snakk om mennesker med manglende grenser når det gjelder seksuell atferd, noe som igjen kan føre til at de utsettes for handlinger som oppleves krenkende (se for eksempel Furey og Niesen 1994). Det er ikke dermed sagt at skylden for volden ligger hos den som blir utsatt for den.

6.3 Sosioøkonomisk utsatthet

I det foregående har vi i stor grad snakket om faktorer som knytter seg til det enkelte individ. Blant faktorene som fører til at mennesker med psykisk utviklingshemming utsettes for vold, finner vi imidlertid også strukturelle og samfunnsmessige forhold. Petersilia hevder at stadig flere mennesker med utviklingsnedsettelse i USA lever under fattigdomsgrensen, og dessuten ofte i områder der vold og annen kriminalitet er en del av hverdagen. Det å leve i slike områder utgjør en psykisk belastning for mange, ettersom det føles svært utrygt. Intervjuer med mennesker med psykisk utviklingshemming som bor i boliger eller boenheter i sosialt utsatte strøk viser dette tydelig. Ifølge Tøssebro er denne problemstillingen neppe like relevant for norske forhold. Det som derimot kan være relevant her, er den utstrakte samlokaliseringen av boliger for mennesker med ulike problemer. Dette synes for øvrig å være et problem over hele den vestlige verden. I en kvalitativ studie fra Australia forteller en mann at han ikke tør være hjemme i egen bolig dersom det ikke er personale til stede, av frykt for hva psykisk ustabile personer kan finne på (Robinson, 2013). Tilsvarende problemstillinger gjør seg etter all sannsynlighet også gjeldende her i landet.⁶¹

Nyere forskning viser også at vold i nære relasjoner rammer sosialt skjevt. Det gjelder trolig både barn, unge og voksne, og kvinner synes altså å være en særlig utsatt gruppe når det gjelder denne formen for vold (se for eksempel Haaland et al 2005, Pape og Stefansen 2004, Schou et al 2007). Ifølge Brown utgjør fattigdom en

⁶¹ Tøssebro, korrespondanse på mail, februar 2013.

økt risiko for vold blant mennesker med ulike former for funksjonsnedsettelse (2003:58).

6.4 Livsstil

Innenfor viktimologien tillegges også livsstil betydning når det gjelder risikoen for å utsettes for vold. Mange unge menn blir eksempelvis utsatt for vold i det offentlige rom. Deltakelse i utelivet, og inntak av alkohol, regnes blant risikofaktorene her. Vi vet imidlertid at mange med psykisk utviklingshemming ikke tar del i denne typen aktiviteter. Som vi har sett, viser da også forskningen om vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming at de fleste av disse utsettes for vold og overgrep der de bor, og i størsteparten av tilfellene fra noen de har en relasjon til. Hvis livsstil gjør seg gjeldende for mennesker med psykisk utviklingshemming her, handler det snarere om å leve isolert. For mange, særlig for unge mennesker, betyr uteliv ofte arrangerte sammenkomster der de unge blir passet på (se for eksempel Löfgren-Mårtensson 2005).

6.5 Kjønn og makt

Blant modeller for å forklare vold, ikke minst vold i nære relasjoner, finner vi også kjønnsmaktperspektivet, som ofte anvendes av feministiske forskere (se for eksempel Hanmer, Radford og Stanko 1989, Lundgren et al 2001, SOU 2004:121).⁶² I samfunn med manglende likestilling mellom menn og kvinner vil kvinner være spesielt utsatt for menns maktbruk, men mange feminister hevder at også menn i Norge, et land mange vil si er kommet langt når det gjelder likestilling, bruker sin (patriarkats)makt til å kontrollere kvinner i nære relasjoner. Dette vil også kunne ramme kvinner med psykisk utviklingshemming, og barn med psykisk utviklingshemming som lever i hjem der far kontrollerer mor gjennom bruk av makt. Ulike maktforhold regnes gjennomgående også som en risikofaktor når det er snakk om incest eller om voksne som begår seksuelle overgrep mot barn. Det samme kan gjelde for forhold der den ene parten er avhengig av den andre, noe som er tilfellet for en god del voksne mennesker med psykisk utviklingshemming. Mange, både forskere og praktikere, argumenterer derfor for tiltak som kan gi mer selvbestemmelse til, og det vi kan kalle empowerment eller myndiggjøring av, mennesker med psykisk utviklingshemming.

⁶² En del feminister kritiserer imidlertid måten dette perspektivet anvendes på (se for eksempel Smart 1995).

Denne korte gjennomgangen bringer oss inn på noen faktorer som kan gi en særlig sårbarhet eller risiko for å utsettes for vold når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming. Det dreier seg om avhengighet, usynlighet, «normaliseringsprinsippet»⁶³ og det Sobsey (1994) beskriver som en form for ubetinget «lydighet», av noen også kalt «lært hjelpeløshet». Risikoen for å utsettes for vold har ikke nødvendigvis noe med den psykiske utviklingshemmingen som sådan å gjøre. Livsforholdene som mennesker med psykisk utviklingshemming henvises til, kan utgjøre risiko i seg selv.

Vi har allerede vært inne på avhengigheten, og hva den kan medføre. Det å være avhengig av hjelp kan eksempelvis bety å måtte slippe andre mennesker svært tett innpå seg. Hvis en trenger hjelp til personlig hygiene kan det føles integritetskrenkende i seg selv, uten at integritetskrenkelsen er tilsiktet fra den andres side. Det kan dessuten føre til at man utsettes for fysiske og psykiske krenkelser og vold, som man, kanskje av frykt for å miste nødvendig omsorg, ikke våger si fra om. Avhengig av grad av psykisk utviklingshemming kan noen ha problemer med å sette ord på sine erfaringer og noen vet kanskje heller ikke at de ikke er nødt til å finne seg i situasjoner som de oppfatter som vonde og vanskelige. Frustrasjon og stress kan også oppstå hos den som skal yte omsorgen, noe som i sin tur hevdes å kunne føre til bruk av vold (se for eksempel Eggen et al 2009, Nilsson og Westlund 2007, Strand et al 2003).

Mennesker med psykisk utviklingshemming har i store deler av vår historie levd usynlige liv, både i familien og i institusjon. Da vi fikk HVPU-reformen i 1991 var dette et faktum man ønsket å endre gjennom en integrering av mennesker med psykisk utviklingshemming i samfunnet. Som vi har sett ble de store fylkeskommunale institusjonene lagt ned, og det ble opprettet boenheter i den enkeltes egen kommune eller eget nærmiljø. Ifølge Tøssebro (1996), er det uvisst om usynligheten er blitt mindre som en følge av reformen. Som vi allerede har vært inne på, kan det være grunn til å si at integreringen av mennesker med psykisk utviklingshemming i samfunnet i beste fall er mangelfull. Mange lever fortsatt i ensomhet og isolasjon. Trond Stalsberg Mykland benytter Erving Goffmans begrep «den totale institusjon» for å beskrive det han observerer i sitt feltarbeid i en enhet med samlokaliserte boliger et sted i Norge (2003). Beboerne med psykisk

⁶³ Ifølge Hagen er begrepet normalisering, som blant annet er blitt benyttet i flere stortingsmeldinger og offentlige utredninger (St.meld. nr 88 (1966-67), NOU 1985:34 Levekår for psykisk utviklingshemmede) i ferd med å forsvinne til fordel for begrepet integrering. Vi velger imidlertid å bruke det her, ettersom vi gjør et forsøk på å «se verden fra ståstedet til den som har en psykisk utviklingshemming». I den grad det dreier seg om et ønske om å gjøre som «alle andre» synes begreper som beskriver noe som er vanlig eller normalt, mer relevante enn begrepet integrering.

utviklingshemming deltok knapt i livet utenfor boligen, med unntak av noen små ærender sammen med de ansatte og noen spredte fritidsaktiviteter, atskilt fra befolkningen for øvrig. Det tilrettelagte arbeidet foregikk riktig nok på en annen kant av bygda, men arbeidet var segregert, og beboerne ble fraktet til og fra i bil. Den totale institusjon er ifølge Goffman (1986) et sted der man sover, spiser og arbeider, men et særlig viktig kjennetegn for beboerne på en slik institusjon, er at de i all hovedsak er avskåret fra omgang med andre utenfor. Denne tilnærmede isolasjonen fra storsamfunnet gir lite innsyn i dagliglivet til disse menneskene, og kan føre til at vold og seksuelle overgrep, både fra tjenesteytere og fra andre en deler bolig med, kan foregå i det skjulte, med mindre den utsatte selv kan si fra om det (se også Rosen 2006:172). Usynlighet er for øvrig gjerne et kjennetegn ved det vi kaller vold i nære relasjoner.

Det vi har kalt normaliseringsprinsippet handler blant annet om at mennesker med psykisk utviklingshemming skal leve liv som likner mest mulig på livet til kvinner og menn i den såkalte normalbefolkningen. Forskere peker også på at mange med psykisk utviklingshemming har et sterkt ønske om å bli ansett som mest mulig «normale» (se for eksempel Tharinger et al 1990). Dette innebærer blant annet å bli sett, bekreftet og elsket. Ønsket om å være som alle andre synes imidlertid dessverre å kunne utgjøre en risiko for vold og seksuelle overgrep for både kvinner og menn med psykisk utviklingshemming. Behovet for kjærlighet og romantikk kan eksempelvis gjøre at man setter seg i situasjoner man ikke greier å komme ut av. Lewin hevder også at ønsket om å være som alle andre kan føre til at voldsutsatte med funksjonsnedsettelse heller ikke ønsker å betrakte seg selv som et offer, men i stedet setter på seg det hun kaller en «duktighetskappa» (Lewin 2002). Dette kan føre til at de ikke ber om hjelp, og dermed risikerer å utsettes for vold og krenkelser over tid uten at noen vet om det (se for eksempel Eggen et al 2009).

Selv om bakgrunnen kan være ulik, skiller dette bildet seg ikke nevneverdig fra situasjonen for mange i befolkningen for øvrig. Mange kvinner (og menn) som utsettes for vold i nære relasjoner blir i relasjoner der det utøves vold – av ulike grunner, både av følelsesmessig og til dels av praktisk karakter (se for eksempel Grøvdal 2012). Problematikken med såkalte «motspänstiga offer», mennesker som ikke ønsker å se seg selv som ofre, eller som ikke ønsker å agere som andre mener de bør, gitt situasjonen de er i, er heller ikke særegen for kvinner (eller menn) med psykisk utviklingshemming. Vi finner den også igjen blant kvinner som utsettes for vold i befolkningen for øvrig (se for eksempel Åkerström 2001, Jacobsson 1997).

Nok en faktor som kan bidra til sårbarhet og risiko for å bli utsatt for vold, dreier seg om hvordan barn med psykisk utviklingshemming øves opp til å forholde seg til

menneskene rundt seg. Flere praktikere og forskere har vært inne på det Sobsey beskriver som en form for ubetinget lydighet. Barna blir ofte innpodet med at de må høre på de voksne. Det vil kunne føre at de blir vant til å akseptere alt det som voksne mennesker og autoritetspersoner sier og gjør, uten forbehold eller kritisk refleksjon (se for eksempel Rosen 2006). Enkelte forskere beskriver dette som lært hjelpeløshet. Utgangspunktet for denne tilnærmingen er bekymring for at barnas reduserte kognitive fungering gjør dem ute av stand til å ta gode beslutninger i situasjoner de kommer opp i. Ifølge Sobsey kan en med dette oppnå at barna overhodet ikke blir i stand til å beskytte seg (Sobsey 1994. Se også Brown 2003: 39ff, Löfgren-Mårtensson 2005).

Voksne med psykisk utviklingshemming og andre former for funksjonsnedsettelse kan oppleve å bli barnsliggjort, noe som kan føre til at de ikke får tilgang til et selvstendig liv, til sosiale muligheter utenfor hjemmet, til romantiske forhold de ønsker osv. Retten til et seksualliv kan være en særlig problemstilling. Ifølge Zachariassen og hans kolleger er det av betydning at mennesker med psykisk utviklingshemming får undervisning og kunnskaper om god seksualitet. Dette gjelder ikke minst unge, som nok i mindre grad enn andre unge lærer om seksualitet, eksempelvis via venner og i skolen (2013). Sobsey mener det generelt er viktig å tenke på hvor grensen går mellom viktig beskyttelse og overbeskyttelse, ikke minst når det er snakk om å lære barn og unge å sette grenser for egen integritet (1994).

7 Tilgang til ulike former for intervensjoner

I denne kunnskapsgjennomgangen har vi i all hovedsak begrenset oss til å beskrive fenomenet vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming, og har ikke gått nærmere inn på ulike deler av tjenesteapparatet. En grunn til dette, er arbeidet til den såkalte SUMO-gruppa. Gruppa har fullført et prosjekt der intervensjon og forebygging av vold, og særlig seksuelle overgrep, er tema.⁶⁴ Vi har imidlertid noen betraktninger når det gjelder tilgangen til hjelp for mennesker med psykisk utviklingshemming som utsettes for ulike former for vold og seksuelle overgrep.

I mange tilfeller synes slik hjelp nemlig vanskelig tilgjengelig. En foranledning til utarbeidelsen av denne kunnskapsoversikten, var et spørsmål fra Fremskrittspartiet i spørretimen i Stortinget, der situasjonen for mennesker med psykisk utviklingshemming var tema. Flere medieoppslag hadde satt søkelys på hvor vanskelig det kunne være for disse å utløse hjelp dersom de ble utsatt for vold eller seksuelle overgrep. Et av oppslagene dreide seg blant annet om en ung kvinne som ønsket å finne et bosted på grunn av overgrep fra en nabo. Ifølge avisen som satte søkelys på saken, tok det måneder før kvinnen fikk hjelp.

Denne kvinnen hadde imidlertid varslet om sin utrygghet. Andre får kanskje ikke hjelp fordi de vegrer seg for å si fra. Vi har allerede vært inne på noen grunner til dette: Den som begår overgrepene kan være en som personen med psykisk utviklingshemming er avhengig av hjelp fra. Han eller hun kan også være et menneske som den som utsettes for overgrepene har et kjæresteforhold til, et forhold det av ulike grunner kan føles betydningsfullt å opprettholde. Slike forhold har flere likhetstrekk med situasjonen til mennesker fra den såkalte normalbefolkningen som utsettes for vold. Forskning viser blant annet at kvinner som utsettes for vold fra en nærstående kan oppleve det som svært vanskelig å rapportere om dette. En rekke faktorer spiller sammen og forhindrer at man avslører hva man blir utsatt for.

⁶⁴ Gruppa består av ansatte ved Ullevål Universitetssykehus, Sykehuset Innlandet, habiliteringstjenesten i Hedmark, Helse Førde, Voksenhabiliteringa Sogn og Fjordane og Helse Finnmark, Voksenhabiliteringen Finnmark. Leder for gruppa er Peter Zachariassen, spesialist i klinisk psykologi og rådgiver i sexologi. Det foregår i øyeblikket også et arbeid på Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) der en skal se på tiltak for mennesker med funksjonsnedsettelse generelt. Rapport vil foreligge i desember 2013.

Eksempler kan være redsel for ikke å bli trodd, redsel for represalier, frykt for hva som kan komme til å skje med eventuelle barn, skam- og skyldfølelse, og dessuten blandede – og ikke bare dårlige – følelser for den som begår volden (se for eksempel Ferraro 2006, Grøvdal 2012, Hoyle 1998, Hoyle og Sanders 2000). Barns situasjon er om mulig enda vanskeligere enn situasjonen for voksne.

7.1 Rettslige intervensjoner og rettssikkerhet

Sammenlikninger av forekomsten av vold i nære relasjoner i omfangsundersøkelser med anmeldelsestall hos politiet, bekrefter antakelser om at svært mange som utsettes for slik vold, ikke kontakter strafferettsapparatet. Det er liten grunn til å tro at bildet ser annerledes ut når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming. Mens aktivister og mange politikere forutsetter at flest mulige tilfeller av vold i nære relasjoner bør anmeldes og straffeforfølges, viser forskningen altså at mange av dem som utsettes for volden, ikke deler denne vurderingen. Det er viktig for dem at volden opphører, men om vi skal ta kvinner som utsettes for vold fra partner som eksempel, ønsker mange først og fremst strafferettsapparatets (les: politiets) hjelp til å ordne opp i krisetilfeller, ikke til å få mennene dømt og straffet (se for eksempel Hoyle 1998, Lundberg 2001. Se også Grøvdal 2012). Dersom en ikke ønsker seg en strafferettslig behandling av saken, kan det å si fra om volden – eller anmelde – oppleves som lite ønskelig. Mange velger derfor å la være å si noe til noen (se for eksempel Engnes 2008, Grøvdal 2012). På den annen side hevder Furey og Niesen at mange mennesker med psykisk utviklingshemming ville rapportert dersom de oppfattet de ble utsatt for som vold eller seksuelle overgrep, noe som ikke alltid er tilfellet (1994:289).

Som vi allerede har vært inne på, mener flere forskere dessuten at rettssikkerheten for mennesker med psykisk utviklingshemming er dårligere enn for befolkningen for øvrig. Dette forstås blant annet som at rettsvesenet ikke tar opplysninger om vold eller seksuelle overgrep mot disse alvorlig (se for eksempel Handegård og Olsen 2009, Lewin 2002). Det er imidlertid usikkert om dette er en holdbar konklusjon. Strafferettens krav til bevis er strenge, og bevissituasjonen i saker om vold i nære relasjoner er generelt vanskelig. Det går ofte lang tid fra eventuelle skader blir påført til anmeldelsen kommer, skader blir sjelden dokumentert, volden skjer ofte uten vitner osv. Det samme er utvilsomt tilfellet når det gjelder vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming (se for eksempel Balogh et al 2001:198ff). Konsekvensen er at svært mange saker om vold i nære relasjoner blir

henlagt, til tross for at antallet anmeldelser av vold i nære relasjoner rapporteres å ha økt (se for eksempel Grøvdal 2012, Hoyle 1998).⁶⁵

Når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming kan kravene til bevis selvsagt komme til å utgjøre et enda større problem, enn for den såkalte normalbefolkningen. Dersom den som har vært utsatt for volden anses som dårlig skikket eller ute av stand til å kommunisere verbalt på en måte som fyller kravene rettsaktørene har til en straffesak, kan dette i seg selv utgjøre en risiko for at saken kan komme til å avvises. Det er imidlertid ting som tyder på at denne tenkemåten kan endres gjennom økt kunnskap. Det finnes eksempelvis forskning som tilbakeviser at mennesker med psykisk utviklingshemming er dårligere til å vitne om egne erfaringer enn befolkningen for øvrig (se for eksempel Kaufhold og VanderLaan 1988). I Norge er det dessuten tatt skritt for å bøte på eventuelle manglende kommunikasjonsferdigheter. Barnehusene, der en også sikter mot å foreta dommeravhør av mennesker med psykisk utviklingshemming i alle aldre i saker om vold og seksuelle overgrep, er et eksempel på tiltak som kan få betydning her (se for eksempel Justis- og beredskapsdepartementet 2012). Uten at vi kjenner omfanget av voldssaker mot mennesker med psykisk utviklingshemming som blir avvist av politiet og påtalemyndigheten, kan det altså tenkes at styrket kompetanse på området vil føre til økt strafferettslig behandling av slike saker. Da kan vi få en endring av situasjonen som Handegård og Olsen beskriver som manglende rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming (2009. se også Lewin 2002:129).

På den annen side er det ikke gitt at strafferettslig behandling av vold fører til mindre vold og færre problemer. Både aktører i straffesakskjeden og forskere stiller etter hvert spørsmålsteget ved nytten av straffesaker når det gjelder reduksjon av vold og seksuelle overgrep (se for eksempel Hoyle 1998, Hoyle og Sanders 2000). De fleste som utsettes for vold ønsker først og fremst fred, og det er ingen grunn til å tro at dette forholder seg annerledes dersom offeret har en psykisk utviklingshemming. Et sentralt spørsmål blir da hva det er som best bidrar til dette. Forskning har vist at oppfølging, blant annet fra politiets side, kan føre til redusert bruk av vold (se for eksempel Hanmer, Griffiths og Jerwood 1999). Vi vet også at både den utsatte og den som utøver volden i svært mange tilfeller trenger noe annet og mer enn en

⁶⁵ Den økningen det her refereres til, er endringene i antallet anmeldelser etter at politiet i Norge innførte den såkalte «familievoldsknappen» i sitt registreringssystem i 2006. Før den tid forsvant saker om vold i nære relasjoner ofte blant andre saker som omhandlet vold. Økningen er for øvrig et resultat av flere faktorer. Det dreier seg blant annet om økt fokus på slike saker fra politiets side, og dermed mer bruk av ubetinget offentlig påtale, bedre registreringsrutiner hos politiet og muligens en økt tendens til å anmelde fra de utsatte selv. Dette siste vet vi imidlertid ikke noe sikkert om.

rettslig prosess (se for eksempel Elvegård, Frigstad og Thorshaug 2011, Grøvdal 2012, Hoyle 1998). Gitt at en del av volden og de seksuelle overgrepene begås av andre med psykisk utviklingshemming er det også grunn til å tro at intervensjoner som sikter mot å forebygge gjentatt vold gjennom bevisstgjøring, kunnskapstilførsel og terapi, kan være mer hensiktsmessig hjelp enn straffetiltak.

8 Veien videre? Sammenfatning og diskusjon

Selv om fremgangsmåter og resultater spriker en hel del i forskningen omkring vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming, befestes bildet av en særlig sårbar «gruppe». Sårbarheten skyldes faktorer som direkte har å gjøre med diagnosen, som problemer med kognisjon, og/eller det faktum at noen har tilleggsdiagnoser. Sårbarheten er imidlertid også en følge av måten menneskene og deres situasjon blir håndtert på, på ulike nivåer i samfunnet.

Problemene i forskningen til tross, kan vi med nokså stor sikkerhet slå fast at mennesker med psykisk utviklingshemming er minst like utsatte for vold som befolkningen for øvrig. Når det gjelder seksuelle overgrep er det derimot grunn til å hevde at mennesker med psykisk utviklingshemming er mer utsatte enn «folk flest». Avhengighet av hjelp og støtte, lært hjelpeløshet og lydighet, lært atferd med negative konsekvenser, ønsker om konformitet med den såkalte normalbefolkningen og en til dels segregert og usynlig livsførsel, anføres som viktige risikofaktorer for både vold generelt og seksuelle overgrep spesielt. I tillegg hevder altså flere forskere, som vi har sett, at atferden som enkelte med psykisk utviklingshemming oppviser, kan utgjøre en risiko i seg selv (se for eksempel Eggen et al 2009, Strand et al 2003).

I denne rapporten har vi konsentrert oss om vold (og seksuelle overgrep) i nære relasjoner med en utvidet forståelse av dette begrepet. Det betyr at volden kan utøves av familiemedlemmer, venner, personer som en har samlokalisert bolig med eller deler bofellesskap med og omsorgsarbeidere og andre som personer med psykisk utviklingshemming trenger hjelp fra i sitt dagligliv. Vold kan også utøves av arbeidskamerater og arbeidsledere. Som vi har vært inne på, er det selvsagt grunn til å reservere seg noe mot å kalle alle disse relasjonene nære på et følelsesmessig plan, men det dreier seg i all hovedsak om mennesker man lever ganske tett innpå i sitt daglige liv. Det er imidlertid ikke gitt at volden som utøves i en nær relasjon blir det Kvinnevoldsutvalget har beskrevet som handlinger som karakteriserer forholdet, altså voldshandlinger som utgjør et mønster og gjentas over tid. Det kan også dreie seg om enkeltstående handlinger. Vi ser likevel at mennesker med psykisk utviklingshemming ofte utsettes for gjentatte voldshandlinger. Det kan dreie seg om gjentatt vold fra en og samme person, men det kan også dreie seg om det som Vigdis

Mathiesen Olsvik har kalt «flerfoldig viktisering», der en person utsettes for vold flere ganger, men ikke fra samme person (2010).

Når vi har fokusert på vold utøvd i (nære) relasjoner er det blant annet altså fordi forskning nokså entydig viser at mennesker med psykisk utviklingshemming i all hovedsak utsettes for vold og seksuelle overgrep fra noen de kjenner. Her skiller de seg som tidligere nevnt noe fra befolkningen for øvrig: Generelt kan vi si at kvinner er mest utsatt for vold og seksuelle overgrep fra noen de kjenner, mens menn, som generelt regnes som mer utsatt for vold enn kvinner, oftere utsettes i det vi kaller «det offentlige rom».⁶⁶

Når det gjelder handlingene som sådan er det derimot en del likhetstrekk mellom mennesker med psykisk utviklingshemming og befolkningen for øvrig. Blant annet anses jenter og kvinner med psykisk utviklingshemming for å være mer utsatt for seksuelle overgrep enn gutter og menn. Vi må imidlertid ta høyde for at vi her kan ha å gjøre med mørketall, og med holdninger som fører til at overgrep mot menn og gutter forblir uoppdaget. Når det gjelder vold som sådan er det vanskeligere å skille mellom kjønnene. I studiene av vold mot mennesker med psykisk utviklingshemming finnes likevel et visst grunnlag for å si at jenter og gutter utsettes for ulike former for vold. Blant annet hevder forskere at gutter er mer utsatt for fysisk vold enn jenter, som på sin side er mer utsatt for nedvurderende kommentarer og trakassering, også kalt psykisk vold. Dette gjelder ikke minst i familien. Når det gjelder jenter i befolkningen for øvrig, viser imidlertid studier at de er vel så utsatt for fysisk vold fra foreldre som gutter, og at jentene også er mer utsatt for alvorlig vold (Stefansen 2007). Når det gjelder voksne med psykisk utviklingshemming viser studier at menn med psykisk utviklingshemming er like utsatt for det vi har kalt episodisk partnervold i kjæresteforhold som kvinner, et bilde som er i relativ overensstemmelse med bildet av slik vold i den såkalte normalbefolkningen. Når det gjelder grov vold i parforhold ser det ut til at kvinner med psykisk utviklingshemming, i likhet med kvinner i befolkningen for øvrig, er mer utsatt enn menn, men her finnes det relativt lite forskning.

Mye har skjedd i tiden som er gått siden 1970-tallet, da feminister og aktivister for alvor satte søkelyset på det vi i dag kaller vold i nære relasjoner. Blant annet blir arbeidet for å redusere denne formen for vold nå betegnet som et nasjonalt satsningsområde (se for eksempel Bakketeig 2006). Skiftende regjeringer har laget

⁶⁶ En slik ordbruk er en forenklet beskrivelse av arenaer der menn utsettes for vold, men indikerer at menn befolkningen generelt i langt større grad enn kvinner utsettes for vold «på byen» og av personer de har liten eller ingen forutgående kjennskap til.

handlingsprogram og en rekke handlingsplaner. Poli og hjelpeapparat blir oppfordret til å ta volden alvorlig. Frivillige organisasjoner driver et utrettelig arbeid for å synliggjøre problemene for «sine» grupper. Forskning og erfaring viser likevel at vi har et stykke igjen til målet (se for eksempel Jonassen 2005 og 2013). En reell utfordring er samarbeid mellom ulike aktører som yter tjenester til mennesker som utsettes for vold (se for eksempel Grøvdal 2004, Grøvdal et al, foreløpig upublisert manus). Spørsmål som melder seg for oss som forsker, er hvor vidt en oppsplitting av kunnskapsproduksjonen når det gjelder ulike grupper er nyttig, eller om en del av disse spørsmålene kanskje bør ses samlet. Til tross for at mennesker med psykisk utviklingshemming lever med spesielle utfordringer, utfordringer som riktig nok varierer med graden av utviklingshemming, har vi sett at deres erfaringer på flere punkter samsvarer, og har mange likhetstrekk, med erfaringene i befolkningen for øvrig.

Murphy og Razza viser for eksempel hvordan skammen over å utsettes for vold av en person man har valgt å dele livet med, kan hindre kvinner med psykisk utviklingshemming i å avsløre volden for andre, det være seg hjelpere eller andre de har tillit til (2007). Som vi allerede har vært inne på, gjør mange av de samme følelsene seg også gjeldende for kvinner i allmennhet, som utsettes for vold fra partner. Ulike grader av avhengighet av en partner som utøver vold kan også være en problemstilling, både for kvinner med psykisk utviklingshemming og for kvinner i befolkningen for øvrig. Avhengigheten kan være følelsesmessig, men ettersom det forekommer mer vold blant sosioøkonomisk utsatte mennesker, vil avhengigheten i en del tilfeller også være av økonomisk karakter. Kvinnene kan dessuten kjenne seg avhengig av mennene når det gjelder ulike oppgaver i det daglige livet, ikke minst i omsorgen for barn. Denne formen for avhengighet vil kunne være enda større hos kvinner med psykisk utviklingshemming (se for eksempel Murphy og Razza 2007).

Barn i familier der det utøves vold mot mor (eller far) er, som vi har sett, også utsatte for vold, enten fordi de lever «i volden» eller fordi de selv utsettes for voldshandlinger. På bakgrunn av det vi vet om potensielle belastninger ved å ha en barn med funksjonsnedsettelse, er det tenkelig at barn med utviklingshemming kan ha større risiko for å utsettes for vold i familier med sosiale problemer, enn barn flest.

Arbeidet med å redusere forekomsten av vold og overgrep i samfunnet kan grovt sagt deles i to kategorier, generelt arbeid for likestilling, og tiltak som retter seg mot enkeltindivider som utsettes for vold. Dersom en skal ta en slik kategorisering til følge, vil det være av betydning å vurdere vold og overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming i lys av hvordan disse oppfattes i samfunnet. I offentlige dokumenter understrekes blant annet betydningen av at mennesker med psykisk

utviklingshemming ikke blir diskriminert (BLD 2010). Vår gjennomgang av forskningen på feltet synliggjør imidlertid at vi fortsatt har et stykke vei å gå før visjoner er omsatt i realiteter på dette området. I det følgende skal vi se litt på noe av det vi bør være oppmerksom på i arbeidet med å redusere forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming.

Likestillingsutfordringen er en viktig del av dette, og vi vil også se litt på hva mennesker med psykisk utviklingshemming selv sier om dette, i den grad slik kunnskap er tilgjengelig.

8.1 "Snubletråder" i arbeidet med å redusere forekomsten av vold og seksuelle overgrep

Ulike former for vold og seksuelle overgrep beskrives gjerne som potensielt traumatiserende handlinger. Studier viser at en er særlig utsatt for ulike skadevirkninger dersom slike handlinger gjentas over tid (se for eksempel Hjemdal og Engnes 2009, Haaland et al 2005). Ut fra det vi vet, er det dermed grunn til å tro at mange med psykisk utviklingshemming kan få helseproblemer som følge av vold og seksuelle overgrep. Dette er en av mange grunner til at vi som samfunn ønsker å «stoppe volden». I dette arbeidet står vi imidlertid også i fare for å trå feil, noe som påpekes av en rekke forskere på feltet.

Et spørsmål som bør stilles, er om det er slik at alle handlinger som utenforstående oppfatter som vold og overgrep, nødvendigvis oppfattes slik av den som erfarer dem. Det kan være situasjoner der (i vårt tilfelle) personen med psykisk utviklingshemming ikke reagerer negativt på en handling, men blir møtt med omverdenens negative reaksjoner på den samme handlingen. Som vi allerede har vært inne på, kan det også hende at reaksjonene som samfunnet anser som nødvendige svar på vold og seksuelle overgrep, ikke er i samsvar med ønsker og behov hos den som er blitt utsatt (se for eksempel Grøvdal 2013, Hoyle 1998, Madsen 2005).

En aktuell problemstilling som påpekes av en rekke forskere, er nettopp spørsmålet om hvordan handlinger (skal) forstås. Som vi har sett, er ikke forskere på det såkalte voldsfeltet enige om definisjonene av vold og overgrep. Forskernes ståsted, vitenskapelige bakgrunn og forståelse av handlingene varierer (se for eksempel Grøvdal 2012, Øverlien 2012). Når det gjelder vold i nære relasjoner, som er tema her, har vi likevel fått en slags autorisert forståelse av hva dette er, som sirkulerer i det offentlige rom. Forskning viser at en slik forståelse på ulike måter kan gi utilsiktede (negative) konsekvenser for mennesker som utsettes for volden (se for

eksempel Ferraro 2006, Grøvdal 2012:177 ff). Hvordan folk flest, også de som utsettes for vold og seksuelle overgrep, oppfatter handlingene, påvirkes ikke bare av handlingens alvorlighet og av egen sårbarhet. De samfunnsmessige diskursene⁶⁷ rundt ulike fenomener, beskrivelsen av handlingene og oppfatningen av dem i en kulturell og normativ sammenheng spiller også inn. Reaksjoner på vold og overgrep oppstår i en kontekst, der både individuelle og strukturelle eller samfunnsmessige forhold spiller en rolle. brødtekst fortsetter

Bestemte forståelser av hva en handling «er», kaller gjerne også på bestemte reaksjonsmåter. Dette er ikke minst tilfellet når det gjelder vold. Handlinger vi i dag kaller vold blir i økende grad straffbare. Både i Sverige, der en i 1998 fikk den såkalte «Kvinnofridsparagrafen», og i Norge, der vi i 2006 fikk en revisjon av paragraf 219 i straffeloven, er oppfatningen av hva som er kriminelt utvidet til også å omfatte det vi har kalt psykisk vold. Kriminaliseringen kan blant annet sies å være måten vi som samfunn viser vår avsky overfor handlingene på. Symboleffekten av straffen er betydningsfull. Som tidligere nevnt er det imidlertid mange som ikke ønsker straffereaksjoner. Noen orker heller ikke tanken på strafferettsprosessen (se for eksempel Grøvdal 2012, Grøvdal 2013, Madsen 2005). Mange av kvinnene Carolyn Hoyle intervjuet til sitt doktorgradsarbeid, hadde opplevd straffeprosessen som høyst uhensiktsmessig. En ikke ubegrunnet bekymring er at fokuset på straff kan gjøre vondt verre (Hoyle 1998. Se også Ferraro 2006, Grøvdal 2012).⁶⁸ Denne problemstillingen er viktig å være klar over, ikke minst når den som er blitt utsatt for krenkende atferd vurderes som ute av stand til å ivareta sine egne interesser. Dette kan være tilfellet for mennesker med psykisk utviklingshemming. En slik situasjon kan innebære et alvorlig dilemma. På den ene siden bør vi sørge for at mennesker ikke blir stående alene med vonde erfaringer de ønsker og trenger hjelp til å håndtere, på den andre siden kan en risikere å begå nye overtramp og krenkelser ved å intervenere på måter som ikke gagnar den det gjelder.

Til tross for normaliserings- og integreringsideologien (les: likestillingsprinsipper) som har gjort seg gjeldende i mesteparten av den vestlige verden de to siste tiårene, er nemlig synet på mennesker med psykisk utviklingshemming som ute av stand til,

⁶⁷ Diskurs er her å forstå som bestemte måter å omtale ulike fenomener på som får en særlig posisjon, eksempelvis i media eller i samfunnsdebatten som sådan. Vi kan si at det handler om hvilke bilder som tegnes av mennesker eller handlinger. Forståelsen av kvinner som utsettes for vold fra partner eller ektefelle kan tjene som et eksempel (se for eksempel Loseke 1992, Andersson og Lundberg 2001, Grøvdal 2012).

⁶⁸ Det samme gjelder i og for seg også for mange av aktørene innenfor straffesaksjeden (se for eksempel Hoyle 1998).

eller lite i stand til, å ta vare på seg selv, stadig ganske fremtredende. Ifølge Marit Sundet skyldes dette blant annet at søkelyset gjerne settes på de begrensningene som følger av å bli født med en psykisk utviklingshemming. At menneskene og deres liv på ulike måter påvirkes av samfunnsmessige faktorer, blir sjelden tematisert. Sundet hevder for eksempel at når mennesker med psykisk utviklingshemming oppjonerer og protesterer på måten de blir behandlet på, styrkes oppfatningen om at de ikke forstår sitt eget beste. Dette gjelder ifølge Sundet også folk som kan lese og skrive, som har gode språkferdigheter og som utfører samfunnsnyttig arbeid. Disse egenskapene blir imidlertid ikke tillagt like stor vekt som det at personen har en psykisk utviklingshemming (1997).

Også i dette henseendet kan mennesker med psykisk utviklingshemming ha noe til felles med kvinner som utsettes for vold og mishandling fra partner. Mange av kvinnene beskrives også som ute av stand til å ivareta seg selv og sine interesser. Problemet tilskrives riktig nok ikke en tilstand kvinnene er født med, men ses snarere som en konsekvens av et liv med vold (se for eksempel Lundberg 2001, Lundgren 2004, Walker 2000). Slike stereotype bilder kan oppleves som vanskelig å leve med, og kan også gi uheldige utslag for kvinnenes mulighet til å søke beskyttelse. Som vi allerede har vært inne på, ønsker mange kvinner som utsettes for vold å bli sett på som oppegående mennesker, ikke som hjelpeløse stakkarer. Dersom de ikke er klare til å forlate en partner som utøver vold, unnlater mange å si noe om det de utsettes for, av frykt for omverdenens reaksjoner (se for eksempel Grøvdal 2012, Engnes 2008, Ferraro 2006, Lundberg 2001, Aas 2009).

Et annet uttrykk for en liknende tenkemåte, er det faktum at det i de fleste av statene i USA (45) er forbudt å ha sex med et menneske med psykisk utviklingshemming. I disse statene er de regnet som uskikket til å si ja til seksuelle handlinger. Wacker og hennes kolleger sier det slik: «People with cognitive impairment are incapable of making choices. Because they are legally incapable of consenting, all sexual activity involving people with cognitive impairments is criminalized» (2008:91). Forskerne beskriver lovverket i disse statene som brudd på sivile rettigheter for mennesker med psykisk utviklingshemming (s.st.:86). Og selv om situasjonen i Europa, og i alle fall i Skandinavia, skiller seg fra den amerikanske på dette punktet, har vi sett at forskere og praktikere stadig finner mangler ved integreringsprosjektet som HVPU-reformen var en del av, også her i landet (se for eksempel Grasli 2006, Mydland 2003, Tøssebro 1996, Kittelsaa og Tøssebro 2011). I en rapport fra Europarådet, ført i pennen av Hilary Brown, lister hun opp en rekke områder der hun mener det foregår brudd på sivile rettigheter overfor mennesker med psykisk utviklingshemming:

Breaches of civil liberties such as incarceration without due process, «enforced cohabitation» in group homes or institutions, prohibition of sexual relationships or marriage, lack of privacy or intrusion into or interruption of mail or telephone, sources of support or advocacy (Brown 2003:8).

Brown skriver videre at mennesker med psykisk utviklingshemming også blir utsatt for behandling og intervensjoner som ikke er i samsvar med deres interesser og som hviler på en uøyaktig, eller i beste fall mangelfull, forståelse av deres tilstand og behov. Vi snakker blant annet om straffereaksjoner overfor utfordrende atferd, isolasjon, atferdsprogrammer der en benytter straffeliknende metoder osv. (s. st.).

Mennesker med psykisk utviklingshemming er, som vi tidligere har vært inne på, svært forskjellige. Det er også slik at antallet mennesker med alvorlig eller svært alvorlig grad av psykisk utviklingshemming er lite, sammenliknet med dem som har en mild eller moderat grad. De mest hjelpetrengende blant mennesker med psykisk utviklingshemming lever etter alt å dømme med døgnkontinuerlig tilsyn, mens det kan være større variasjoner i situasjonen for mennesker med mild eller moderat grad av psykisk utviklingshemming. En liten andel bor for seg selv i vanlige leiligheter. Det er altså et spenn her, der døgnkontinuerlig tilsyn og et liv med minimalt med hjelp utgjør ytterpunktene. Forskjelligheten vil også bety at behov og ønsker er ulike. Å se den enkeltes behov kan også være av betydning for å unngå vold og integritetskrenkninger.

Nyere forskning viser for øvrig at svært mange mennesker med psykisk utviklingshemming føler sterkt behov for å bli sett som enkeltmennesker. Blant annet etterlyser både unge og voksne større grad av medbestemmelsesrett og påvirkningsmuligheter i egne liv (se for eksempel Löfgren-Mårtensson 2005, Robinson, 2013). Sally Robinson beskriver hvordan mennesker med psykisk utviklingshemming som hun har intervjuet, strevde med følgene av manglende innflytelse over hvem som skulle ivareta deres ulike, til tider nokså intime, behov. Synet på mennesker med psykisk utviklingshemming bidrar også til at mange ikke kan sies å ha et privatliv. Kvinner og menn som Robinson intervjuet fortalte blant annet at de opplevde at hjelpere tok seg til rette i deres boliger, eksempelvis ved å motta venner på besøk mens de var på vakt, uten at den som bodde i leiligheten eller bofellesskapet ble spurt om dette var i orden. Det fikk mange til å føle seg umyndiggjort, og som «ikkepersoner». (Robinson 2013). Ungdommene Lotta Löfgren-Mårtensson intervjuet fortalte om sterk kontroll fra foreldre og andre foresatte (Löfgren-Mårtensson 2005). Som vi har sett, kan sterk kontroll blant annet føre til at mennesker med psykisk utviklingshemming fratras muligheten til normal seksuell aktivitet. Wacker og hennes kolleger hevder at mange tiltak som er ment å

beskytte mennesker med psykisk utviklingshemming snarere forlenger det de kaller en «shameful history of segregation and social control of people with intellectual impairments» (2008:93). Det ligger altså et betydelig krenkelsespotensial i måten livet til mennesker med psykisk utviklingshemming organiseres på.

Mye av den sosiale kontrollen springer åpenbart ut av et ønske om å beskytte. Den kan imidlertid komme til å bety betydelig mindre frihet enn det mange med psykisk utviklingshemming ønsker seg. Den kan også bli en erstatning for eksempelvis undervisning og veiledning som kan bidra til at mange mennesker med psykisk utviklingshemming blir mindre avhengige av andre og bedre i stand til å ivareta sin integritet, og dermed til å beskytte seg mot overgrep. Det synes derfor å være grunnlag for å si at likestilling og integrering av mennesker med psykisk utviklingshemming i samfunnet, ikke bare dreier seg om rettigheter vi andre tar for gitt, men også om måten vi betrakter mennesker med psykisk utviklingshemming på.

9 Anbefalinger til videre forskning

Vår litteraturgjennomgang viser at kunnskapen om vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming er begrenset. Studier av vold i ekteskap og ekteskapsliknende forhold, eller mellom kjærester, er enda mer begrenset. Dette gjelder ikke minst i Norge, der forskning om forekomst av vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming praktisk talt ikke forefinnes.

Svaret på vår spørsmålsstilling innledningsvis, om hvorvidt vi kan si noe om forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot denne gruppen i Norge, blir dermed at dette vet vi ikke noe om. Det er imidlertid rimelig å anta at situasjonen her til lands har likhetstrekk med det generelle bildet som denne kunnskapsoversikten gir. På den annen side er det trolig også noen forskjeller. Hvis vi benytter barn generelt som eksempel, og ser på bruken av fysisk vold mot disse, finner vi blant annet en rekke indikasjoner på at det er store variasjoner mellom landene i Europa. En årsak til dette kan være at fysisk avstraffelse av barn i oppdragelsesøyemed fortsatt er tillatt i en del europeiske land. I England ble det i 2004 forbudt å slå barn på en måte som forårsaker skade, men både der og i andre europeiske land, er bruk av vold som straffemetode overfor barn sosialt akseptert. I en meningsmåling utført i England i 2012 mente 63 prosent av de spurte at det er uakseptabelt å frata foreldre retten til fysisk avstraffelse av barn.⁶⁹ I Norden er imidlertid all form for fysisk avstraffelse av barn forbudt.⁷⁰ Når det gjelder seksuelle overgrep mot barn generelt, er nok forholdene noe mer sammenliknbare.

Det kan i alle tilfeller være av betydning å få mer kunnskap om forholdene i Norge. Vi anbefaler derfor at en vurderer å iverksette en god og pålitelig forekomststudie i Norge. Det er mulig å få til studier av bedre kvalitet enn mange av dem vi har gjennomgått her, men som vi har vært inne på, vil det kreve betydelige ressurser, både når det gjelder forarbeidet og under datainnsamlingen. Ettersom det er lite

⁶⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Corporal_punishment_in_the_home#Differing_views_about_parental_spanking.

⁷⁰ Allerede i 1936 ble fysisk avstraffelse i skolen forbudt i Norge. Foreldres rett til å benytte fysisk avstraffelse i oppdragerøyemed ble opphevet i 1972, og i 1987 kom en tilføyelse i bameloven som tydeliggjorde at all bruk av vold mot barn er forbudt.

tenkelig at en vil få til studier med tilfeldige utvalg av mennesker med psykisk utviklingshemming, må også resultatene behandles med en viss varsomhet.

Vi anbefaler også at en iverksetter studier av mer fenomenologisk karakter, der en går kvalitativt til verks for å innhente kunnskap. Internasjonalt ser vi at stadig flere forskere benytter kvalitative intervjustudier med mennesker med psykisk utviklingshemming. Denne forskningen viser at vi kan få viktig kunnskap gjennom å snakke direkte med mennesker med psykisk utviklingshemming. Også dette vil selvsagt kreve en viss grad av tilrettelegging, og et sentralt kriterium for rekrutteringen er at intervjupersonene har brukbare verbale kommunikasjonsferdigheter (se blant annet Löfgren-Mårtensson 2005). Spørsmål det kan være av interesse å få svar på, er hvordan menneskene selv har erfart sin situasjon, hva de oppfatter som overgrep, hvordan de har håndtert eventuelle slike hendelser, om nødvendig hjelp har vært tilgjengelig, om de er fornøyde med hjelpen og løsningene som er valgt, osv.

Et mål med HVPU-reformen var å bygge ned institusjonene, men også særomsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming som sådan. Som vi har vært inne på flere ganger, skulle også mennesker med psykisk utviklingshemming få et mest mulig «normalt» og «integrert» liv. Dette innebar blant annet tjenester fra det offentlige tjenesteapparatet på lik linje med andre borgere, deltakelse i vanlige fritidsaktiviteter og sosial omgang med «folk flest» (se for eksempel Tøssebro 1996, Mydland 2003). Her er det imidlertid fortsatt langt fra intensjon til realitet. Flere forskere beskriver livet til mennesker med psykisk utviklingshemming som et «liv på siden av annet liv». Dette synliggjøres ikke minst ved det faktum at samlokaliserte boliger og boenheter som regel ligger for seg selv, og at beboerne ofte har liten kontakt med mennesker i nærmiljøet. Det kan derfor også være av interesse å studere mer generelle sider ved situasjonen for mennesker med psykisk utviklingshemming, ikke minst fordi det mange beskriver som vedvarende segregasjon også utgjør en risikofaktor når det gjelder utsatthet for vold og seksuelle overgrep.

Som vi tidligere har vært inne på, blant annet innledningsvis, hevdes rettssituasjonen for mennesker med psykisk utviklingshemming å være særdeles dårlig (se for eksempel Handegård og Olsen 2009, Lewin 2007, Wacker et al 2008). NKVTS anbefaler derfor også at en studerer saker som havner i rettsapparatet for å se hvordan disse håndteres og hva som blir resultatet. Når det gjelder den såkalte normalbefolkningen vet vi at bare en liten andel av alle saker om vold og seksuelle overgrep blir rapportert til politiet. Det er vanskelig å fastslå forholdet mellom saker politiet kjenner til og de såkalte mørketallene, men det hersker relativt stor enighet om at bare et sted mellom 25 og 35 prosent av alle slike saker anmeldes (se for

eksempel Wacker et al 2008, Hjemdal 2002). Svært mange slike saker henlegges av politiet, ofte på bevisets stilling, og følgelig havner bare et fåtall av dem i domstolene (se for eksempel Grøvdal 2012, Aas 2009). Når det gjelder mennesker med psykisk utviklingshemming er andelen saker som forblir urapportert trolig enda større og jo dårligere språklige og kognitive ferdigheter den utsatte har, jo større er sannsynligheten for dette. Det er også rimelig å anta de fleste av disse sakene blir henlagt.

Litteratur

- Ahlgrim-Delzell, Lynn & James R. Dudley (2001). «Confirmed, unconfirmed and false allegations of abuse by adults with mental retardation who are members of a class action law suit». I: *Child Abuse & Neglect*, årgang 25 (8), 1121-1132
- Bakketeig, Ellisiv (2006). *Mobil voldsalarm – en friere hverdag?* Oslo: Politihøgskolen
- Balogh, R., Bretherton, K., Whibley S., Berney, T., Graham, S., Richold, P., Worsley, C. & H. Firth (2001). «Sexual abuse in children and adolescents with intellectual disability». I: *Journal of Intellectual Disability Research*, årgang 45 (3), 194-201
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2010). *Mennesker med utviklingshemming skal heller ikke diskrimineres! Informasjons- og utviklingsprogram 2010-2013*. Oslo: BLD
- Barnes, Colin (1996). «Theories of disability and the origins of the oppression of disabled people in western society». I: Len Barton (red): *Disability and Society: Emerging Issues and Insights*. Essex: Allison Wesley Longman
- Barrett, Kirsten A., O’Day, Bonnie, Roche, Allison & Barbara L Carlson (2009). «Intimate Partner Violence, Health Status and Health Care Access Among Women with Disabilities». In: *Women’s Health Issues*, årgang 19 (2), 94-100
- Beadle-Brown, Julie, Mansell, Jim, Cambridge, Paul, Milne, Alisoun & Beckie Whelton (2010). «Adult Protection of People with Intellectual Disabilities: Incidence, Nature and Responses». I: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, årgang 23, 573-584
- Bitsch, Anne & Anja Emilie Kruse (2012). *Bak lukkede dører. En bok om voldtekt*. Oslo: Cappelen Dam
- Broden, Margareta Berg (1997). *Mor och barn i ingenmansland: Intervention under spädbarnsperioden*. Stockholm: Liber
- Brown, Hilary & Vicky Turk (1992). «Defining Sexual Abuse as it Affects Adults with Learning Disabilities». I: *Mental Handicap*, årgang 20 (2), 44-55
- Brown, Hilary (2003). *Safeguarding adults and children with disabilities against abuse*. Strasbourg: Council of Europe Publishing
- Buchele-Ash, Amy, Turnbull, H. Rutherford & Lisa Mitchell (1995). «Forensic and Law Enforcement Issues in the Abuse and Neglect of Children with

- Disabilities». I: *Mental and Physical Disability Law Report*, volume 19 (1), 115-126
- Burstow, Bonnie (1992). *Radical feminist therapy. Working in the context of violence*. Newbury Park: Sage
- Carlson, Bonnie E. (1998). «Domestic violence in adults with mental retardation. Reports from victims and key informants». I: *Mental Health Aspects of Developmental Disabilities*, (1), 102-112.
- Cambridge, Paul, Beadle-Brown, Julie, Milne, Alisoun & Beckie Whelton (2010). «Patterns of Risk in Adult Protection Referrals for Sexual Abuse and People with Intellectual Disability». I: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, årgang 24, 118-132
- Christie, Nils (1986). «The ideal victim». I Ezzat Fattah (red.): *From crime Policy to victim policy. Reorienting the criminal justice system*. London: Macmillan
- Cooke, Leila B. & Valerie Sinason (1998). «Abuse of People with Learning Disability and Other Vulnerable Adults». I: *Advances in Psychiatric Treatment*, årgang 4, 119-125
- Day, Kenneth (1994). «Male mentally handicapped sex offenders». I: *British Journal of Psychiatry* (165), 630-639.
- Dyb, Evelyn & Trine Monica Myrvold (2009). *Omsorgsboliger for psykisk syke. Evaluering av husbankens arbeid*. NIBR-rapport nr 25. Oslo: NIBR
- Eggen, Kirsten, Wenche Fjeld, Siro Malmo, Sivert Welle & Peter Zachariassen (2009). *Utviklingshemming og seksuelle overgrep – forebygging og oppfølging*. Oslo: Helse Sør-Øst
- Elvegård, Kurt, Frigstad, Sigrun S. & Thorshaug, Kristin (2011). *Tilrettelagte samtaler ved familievold. Evaluering av familievoldsprosjektet til Konfliktrådet i Trondheim*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning
- Elvik, Sandra L., Berkowitz, Carol D., Nicholas, Elisa, Lipman, Jennifer L. & Stanley H. Inkelis (1990). Sexual Abuse in the Developmentally Disabled: Dilemmas of Diagnosis”. I: *Child Abuse & Neglect*, årgang 14, 497-502
- Engnes, Kristin (2008). «Å bygge reir i et minefelt»: *hvordan opplever og erfarer den gravide seg selv og sitt sosiale nettverk når hun utsettes for vold fra partner?* Drammen: Høgskolen i Buskerud
- Fattah, Ezzat (1991). *Understanding Criminal Victimization*. Scarborough (Ontario): Prentice Hall Canada
- Ferraro, Kathleen (2006). *Neither angels nor demons. Women, crime and victimization*. Boston: Northeastern University Press
- Fjermeros, Halvor (2009): *Åndssvak! Et bidrag til sentralinstitusjonenes og åndssvakeomsorgens historie*. Oslo: Universitetsforlaget

- Finkelhor, David, Gerald Hotaling, I. A. Lewis & Christine Smith (1990). «Sexual Abuse in a national survey of adult men and women: prevalence, characteristics and risk factors». I: *Child Abuse and Neglect*, årgang 14 (1), 19-28
- Finkelstein, Vic (2001a). *A personal journey into disability politics*. Leeds: The Disability Studies Archive UK, Centre for Disability Studies, University of Leeds. Nettadresse: <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/finkelstein-presentn.pdf> (lest februar 2013)
- Fuggeli, Per (2006). «Midlertidig frihetsberøvet». I: Toril Heglum og Ann Kristin Kroken (red): *Med vitende og vilje. Om funksjonshemming, diskriminering og krenkelse*. Oslo: Kommuneforlaget
- Furey, Eileen M. (1994). «Sexual Abuse of Adults with Mental Retardation: Who and Where»? I: *Mental Retardation*, årgang 32 (3), 173-180
- Furey, Eileen M. & Jill J. Niesen (1994). «Sexual Abuse of Adults with Mental Retardation by Other Consumers». I: *Sexuality and Disability*, årgang 12 (4), 285-295
- Goodley, Dan (2011). *Disability Studies: an interdisciplinary introduction*. London: Sage
- Goffman, Erving (1986). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Penguin
- Grasli, Sissel Maxwell (2006). «Aller nederst på rangsstigen». I: Toril Heglum og Ann Kristin Krokan (red): *Med vitende og vilje. Om funksjonshemming, diskriminering og krenkelse*. Oslo: Kommuneforlaget
- Grøvdal, Yngvil (2012). *En vellykket sak? Kvinner utsatt for mishandling møter strafferettsapparatet*. Oslo: UniPub
- Grøvdal, Yngvil (2013). «En bedre fremtid? Ulike sider ved bruk av Restorative Justice i saker om menns vold mot kvinner i nære relasjoner». I: *Materialisten Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, årgang 40 (1/2), 57-83
- Grøvdal, Yngvil, Randi Saur & Are Rynning Skaalerud (upublisert manus). *En velvillig og oppmerksom tilhører. Mennesker som har vært utsatt for vold og deres møter med hjelpeapparatet og politiet*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress
- Gust, Deborah A., Wang, Susan A., Grot, James, Ransom, Ray & William C. Levine (2006). «National Survey of Sexual Behavior and Sexual Behavior Policies in Facilities for Individual With Mental Retardation/Developmental Disabilities». I: *Mental Retardation*, årgang 41 (5), 365-373
- Haavik, Sarah F. & Karl A. Menninger (1981). *Sexuality, law and the Developmentally disable person*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co

- Hagen, Kari-Janna (2003). *En kort orientering om mennesker med psykisk utviklingshemming*. Notat nr 8, Elverum: Høgskolen i Hedmark
- Handegård, Tina L. & Terje Olsen (2009). *Vanskelig å snakke om? Arbeidsmiljø og rettsikkerhet for utviklingshemmede i skjermede virksomheter*. NF-rapport nr 1/2009. Bodø: Nordlandsforskning
- Hanmer, Jalna, Jill Radford & Elisabeth A. Stanko (1989). *Women, policing and male violence. International perspectives*. London: Routledge
- Hanmer, Jalna, Sue Griffiths & David Jerwood (1999). *Arresting evidence. Domestic violence and repeat victimisation*. London: Home Office
- Hansen, Inger Lise Skog & Anne Skevik Grødem (2012). *Samlokaliserte boliger og store bofellesskap. Perspektiver og erfaringer i kommunene*. Fafo-rapport nr 8, Oslo: FAFO
- Heglum, Toril & Ann Kristin Krokan (2006). *Med vitende og vilje. Om funksjonshemming, diskriminering og krenkelse*. Oslo: Kommuneforlaget
- Helsedirektoratet (2011). *ICD-10. Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer. 10. revisjon, Norsk utgave*. Bergen: Fagbokforlaget
- Heltne, Unni & Per Øystein Steinsvåg (2011). *Barn som lever med vold i familien. Grunnlag for beskyttelse og hjelp*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hennum, Ragnhild H. (2004). «Den rettslige behandlingen av voldtekt – hvorfor har Norge fått kritikk fra FN»? I: *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*. (1), 31-40
- Higgins, Martina & John Swain (2010). *Disability and Child Sexual Abuse. Lessons from Survivors' Narratives for Effective Protection, Prevention and Treatment*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Hjemdal, Ole Kristian (2002). «Hva er vold og hvilket omfang snakker vi om»? I: Wenche Jonassen (red): *Privatlivets ufred*. Oslo: Høgskolen i Oslo
- Hollomotz, Andrea (2012). «A lad tried to get hold of my boobs, so I kicked him: an examination of attempts by adults with learning difficulties to initiate their own safeguarding». I: *Disability & Society*, årgang 27 (1), 117-129
- Horner-Johnson, Willi & Charles E. Drum (2006). «Prevalence of Maltreatment of People with Intellectual Disabilities: A Review of Recently Published Research». I: *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 12 (1), 57-69
- Hoyle, Carolyn & Andrew Sanders (2000). «Police Response to Domestic Violence: From Victim Choice to Victim Empowerment». I: *British Journal of Criminology*, årgang 40 (1): 14-36
- Hoyle, Carolyn (1998). *Negotiating domestic violence: Police, criminal justice and victims*. Oxford: Clarendon Press

- Hughes, Karen, Bellis, Mark A., Jones, Lisa, Wood, Sara, Bates, Geoff, Eckley, Lindsay, McCoy, Ellie, Mikton, Christopher, Shakespeare, Tom & Alana Officer (2012). *Prevalence and risk of violence against adults with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies*. Geneva: World Health Organisation.
- Isdal, Per (2000). *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget
- Jacobsson, Katarina (1997): «Den mishandlede kvinnen i den rettslige processen». I: Monika Olsson & Gunilla Wiklund (red): *Våld mot kvinner. Brå-rapport, nr 2*, Stockholm: Brottsförebyggande Rådet
- Johansen, Solveig H. (2006). «Seksuelle overgrep mot kvinner med funksjonshemming». I: Toril Heglum og Ann Kristin Kroken (red): *Med vitende og vilje. Om funksjonshemming, diskriminering og krenkelse*. Oslo: Kommuneforlaget
- Johnson, Michael P (1995). «Patriarchal terrorism and common couple violence: Two forms of violence against women». I: *Journal of Marriage and the Family*, årgang 57, 283-294
- Johnson, Michael P (2008). *A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance and situational couple violence*. Boston: Northeastern University Press
- Johnson, Michael P & Kathleen Ferraro (2000). «Research on Domestic Violence in the 1990's: Making Distinctions». I: *Journal of Marriage and the Family*, årgang 62 (4), 948-963
- Jonassen, Wenche (2005). «Marching on the spot? Dealing with violence against women in Norway». I: Maria Eriksson, Marianne Hester, Suvi Keskinen & Keith Pringle (red): *Tackling men's violence in families. Nordic issues and dilemmas*. Bristol: Policy Press
- Jonassen, Wenche (2013). «Fra kvinnemishandling til vold i nære relasjoner. Regjeringens handlingsplaner mot vold». I: *Tidsskrift for kjønnsforskning* (1), 46-60
- Justis- og Beredskapsdepartementet (2012). *Avhør av særlig sårbare personer i straffesaker. Rapport fra arbeidsgruppen for gjennomgang av regelverket om dommeravhør og observasjon av barn og psykisk utviklingshemmede*. Oslo: Justis- og Beredskapsdepartementet
- Kaufhold, Marilyn & VanderLaan, Robin (1988). *Evaluating developmentally disabled victims of sexual abuse*. Paper presentert på National Symposium of Child Abuse, San Diego, CA
- Kemka, Ishita, Hickson, Linda & Gillian Reynolds (2005). «Evaluation of A Decision-Making Curriculum Designed to Empower Women With Mental Retardation to Resist Abuse». I: *American Journal of Mental Retardation*, årgang 110 (3), 193-204

- Kittelsaa, Anna M. & Jan Tøssebro (2011). *Store bofellesskap for personer med utviklingshemming: noen konsekvenser*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Kvam, Marit Hoem (1995). *Seksuelle overgrep mot barn med funksjonshemming*. Redd Barna rapport 1/95, Oslo: Redd Barna
- Kvam, Marit Hoem (1998a). *Dobbel risiko? Blir seksuelle overgrep mot barn med funksjonshemming avdekket?* Redd Barna rapport 1/98, Oslo: Redd Barna
- Lewin, Barbro (2002). *Vem bryr sig? Om osynlighet och rättssäkerhet för brottsoffer med funskjonshinder*. Umeå: Brottsoffermyndigheten
- Lillestø, Britt (2006). «Krenket på hjemmebane». I: Torill Heglum og Ann Kristin Kroken (red): *Med vitende og vilje. Om funksjonshemming, diskriminering og krenkelse*. Oslo: Kommuneforlaget
- Lundberg, Magnus (2001). *Vilja med förhinder. Polisens samtal om kvinnomisshandel*. Stockholm: Bruno Östlings Bokförlag Symposion
- Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand & Anne-Marie Kalliokoski (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Umeå: Fritzes Offentlige Publikasjoner
- Lundgren, Eva (2004). *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksorganisationen for kvinnojourer och tjejjourer i Sverige
- Løfgren-Mårtensson, Lotta (2005): «Får jag lov?» *Om sexualitet och kärlek i den nya generationen unga med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur
- Madsen, Karin Sten (2005). *Hvor ku' du gøre det? Konfliktmægling ved seksuelle overgrep*. København: Rigshospitalet i København
- Martin, Sandra L., Neepa Ray, Daniela Sotrez-Alvarez, Lawrence L. Kupper, Katryn E. Moracco, Pamela A. Dickens, Donna Scandlin, Donna & Ziya Gizlice (2006). «Physical and Sexual Assaults of Women with Disabilities». I: *Violence Against Women*, årgang 12 (9), 823-837
- McCabe, Marita P. & Robert A. Cummins (1996). «The sexual knowledge, experience, feelings and needs of people with mild intellectual disability». I: *Education and training in mental retardation and developmental disabilities*, årgang 36 (1), 13-21
- McCarthy, Michelle & David Thompson (1997). «A Prevalence Study of Sexual Abuse of Adults with Intellectual Disabilities Referred for Sex Education». I: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, årgang 10 (2), 105-124.
- McCormack, Bob, Kavanagh, Denise, Caffrey, Shay & Anne Power (2005). «Investigating Sexual Abuse: Findings of a 15-Year Longitudinal Study». I: *Journal of Applied Research on Intellectual Disabilities*, 18, 217-227

- McCabe, Marita P. & Robert A. Cummins (1996). «The Sexual ‘Knowledge, Experience, Feelings and Needs of People with Mild Intellectual Disability». I: *Education and training in mental retardation and developmental disabilities*, 13-21
- Monsen, Sissel (2012). «Menneskerettigheter for utviklingshemmede». I: *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, årgang 47 (3), 254-256.
- Muff, Elsebeth Kirk (2001). *Seksuelle overgrep på mennesker med handicap. Et litteraturstudie*. København: Sosialt Udviklingscenter
- Murphy, Laura & Nancy J. Razza (2007). «Domestic Violence Against Women With Mental Retardation». I: Albert R. Roberts (red): *Battered Women and Their Families*. New York: Springer Publishing Company
- Myhre, Mia, Jens B. Grøgaard, Grete Dyb, Leiv Sandvik & Marianne Nordhov (2007). «Traumatic head injury in infants and toddlers». I: *Acta Paediatrica*, årgang 96 (8), 1159-1163
- Nettelbeck, Ted & Carlene Wilson (2002). «Personal Vulnerability to Victimization of People with Mental Retardation». I: *Trauma, Violence & Abuse*, årgang 3 (4), 289-306.
- Nielsen, Beth G. & Annika Snare (1998). *Viktimologi. Om forbrydelsens ofre: Teori og praksis*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Nilsson, Lotta & Olle Westlund (2007). *Våld mot personer med funksjonshinder. Rapport 2007:26*. Stockholm: Bråttförebyggande Rådet
- NOU 1985:34: *Levekår for psykisk utviklingshemmede*. Oslo: Sosialdepartementet
- NOU 1991:20: *Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming*. Oslo: Sosialdepartementet
- NOU 2008:4: *Fra ord til handling. Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Oslo: Justis- og Politidepartementet
- Oljons, Helene (2001). «Barn med funksjonshinder mer mobbade och slagna». I: *Allt om hjälpmedel*, 2:17.
- Pape, Hilde (2003). «Ofre for vold og krenkelser i unge menneskers parforhold». I: *Tidsskrift for den norske legeforening*, årgang 23 (15), 2016-2020
- Pape, Hilde & Kari Stefansen (2004). «Vold og krenkelser i parforhold». I: Pape, Hilde & Kari Stefansen (red): *Den skjulte volden. En undersøkelse av Oslobefolkningens utsatthet for vold, trusler og seksuelle overgrep*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress
- Petersilia, John R. (2001). «Crime Victims with Developmental Disabilities: A Review Essay». I: *Criminal Justice and Behavior*, årgang 28 (6), 655-694
- Powers, Laurie E., Mary Ann Curry, Mary Oswald & Susan Maley (2002). «Barriers and strategies in addressing abuse: A survey of disabled women’s experiences». I: *Journal of rehabilitation*, årgang 68 (1), 4-13

- Reiter, Shunit & Noam Lapidot-Lefler (2007). «Bullying Among Special Education Students With Intellectual Disabilities: Differences in Social Adjustment and Social Skills». I: *Intellectual and Developmental Disabilities*, årgang 45 (3), 174-181
- Reiter, Shunit, Diane N. Bryen & Ifat Shachar (2007). «Adolescents with intellectual disabilities as victims of abuse». I: *Journal of Intellectual Disabilities*, årgang 11 (4), 371-387
- Robinson, Sally (2013). «Safe at home? Factors influencing the safety strategies used by people with intellectual disability». I: *Scandinavian Journal of Disability Research*. Publisert på nett før trykking: DOI 10.1080/15017419.2013.781958
- Rohleder, Paul & Leslie Swartz (2009). «Providing Sex Education to Persons with Learning Disabilities in the Era of HIV/AIDS: Tensions between Discourses of Human Rights and Restriction». I: *Journal of Health Psychology*, årgang 14 (4), 601-610
- Rosen, Daniel B. (2006). «Violence and Exploitation against Women and Girls with Disabilities». I: *Annals of New York Academy of Science*, 1087: 170-177.
- Sandmo, Erling (1999). *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sandvin, Johans T. (1992). «Fra normalisering til sosial integrasjon». I: Johans T. Sandvin (red): *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring*. Oslo: Kommuneforlaget
- Sinason, Valerie (1993). «The vulnerability of the handicapped child and adult: With special reference to mental handicap (learning disability)». I: Christopher J. Hobbes & Jane M. Wynne (red): *Child Abuse*. London: Ballière Tindall.
- Schechter, Marshall D. & Leo Roberge (1976). «Child Sexual Abuse». I: Ray E. Helfer og C. Henry Kempe (red): *Child Abuse and Neglect: The family and the Community*. Cambridge: Ballinger.
- Smart, Carol (1995): *Law, crime and sexuality. Essays in feminism*. London: Routledge
- Sobsey, Richard & Tanis Doe (1991). «Patterns of Sexual Abuse and Assault». I: *Sexuality and Disability*, årgang 9 (3), 243-259a
- Sobsey, Richard & Sheila Mansell (1994). «Sexual abuse patterns of children with Disabilities». I: *The International Journal of Children's Rights*, årgang 2, 96-100
- Sobsey, Richard (1995). *Violence and Abuse in the Lives of People with Disabilities. The End of Silent Acceptance?* Toronto: Paul Brookes Publishing Co

- Sobsey, Richard, Wade Randall & Rauno K. Parrila (1997). «Gender differences in abused children with or without disabilities». I: *Child Abuse & Neglect*, årgang 21 (8), 707-720
- Sorenson, Daniel D. (1997). «The invisible victims». I: *IMPACT*, årgang 10 (2), 4-7
- Stancliffe, Roger J., K. Charlie Lakin, Sara Taub, Giuseppina Chiri & Soo-yong Byun (2009). «Satisfaction and The sense of Well Being Among Medicaid ICF/MR and HCBS Recipients In Six States». I: *Intellectual and Development Disabilities*, årgang 47, (2), 63-83
- Schou, Line, Grete Dyb & Sissel Graff-Iversen (2007). *Voldsutsatt ungdom i Norge – Resultater fra helseundersøkelser i seks fylker*. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt og Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress
- Stefansen, Kari (2007). «Fysisk vold fra foreldre». I: Kari Stefansen & Svein Mossige (red): *Vold og overgrep mot barn og unge. En selvrapporderingsstudie blant avgangselever i videregående skole*. Oslo: NOVA
- Stefansen, Kari, Svein Mossige, Elisabeth Backe-Hansen & Ellisiv Bakketeig (2007). «Konklusjoner og implikasjoner». I: Kari Stefansen & Svein Mossige (red): *Vold og overgrep mot barn og unge. En selvrapporderingsstudie blant avgangselever i videregående skole*. Oslo: NOVA
- Straffeloven av 1902*. <http://www.lovdatab.no/all/hl-19020522-010.html>
- Strand, Marie Louise, Eva Benzein & Britt-Inger Saveman (2003). «Violence in the care of adult persons with intellectual disabilities». I: *Journal of Clinical Nursing*, 13, 506-514
- Strickler, Heidi (2001). «Interaction Between Family Violence and Mental Retardation». I: *Mental retardation*, årgang 39 (6), 461-471.
- Swain, John & Sally French (2000). «Towards an affirmation model of disability». I: *Disability and Society*, årgang 15 (4), 569-582
- Swain, John & Sally French (2008). «There but for fortune». I: John Swain og Sally French (red): *Disability on Equal Terms: Understanding and Valuing Difference in Health and Social Care*. London: Sage Publications
- Sullivan, Patricia M. & John F. Knutson (2000). «Maltreatment and disabilities: A Population-based epidemiological study». I: *Child Abuse & Neglect*, årgang 24 (10), 1257-1273
- Syversen, Maran T. og Stine Sævik (2009). *De utsatte barna. En kvalitativ studie basert på litteratur og intervju om seksuelle overgrep mot barn og unge med utviklingshemming*. Masteroppgave Institutt for spesialpedagogikk. Oslo: Universitetet i Oslo
- Sætre, Marianne & Veslemøy Grytdal (2011). *Voldtekt i den globale byen. Endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo*. Oslo: Oslo Politidistrikt

- Söderström, Sylvia & Jan Tøssebro (2011). *Infridde mål eller brutte visjoner?: noen hovedlinjer i utviklingen av levkår og tjenester for utviklingshemmede*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning
- Tharinger, Deborah, Connie B. Horton & Susan Millea (1990). «Sexual Abuse and Exploitation of Children and Adults with Mental Retardation and Other Handicaps». I: *Child Abuse & Neglect*, volume 14, 301-312.
- Thomas, Carol (2004). «How is disability understood? An examination of sociological approaches». I: *Disability & Society*, årgang 19 (6), 569-583
- Thoresen, Siri & Carolina Øverlien (2009). «Trauma victim: Yes or no? Why it may be difficult to answer questions regarding violence, sexual abuse and other traumatic events». I: *Violence Against Women*, årgang 15 (6), 699-719
- Turk, Valerie & Hilary Brown (1993). «The Sexual Abuse of Adults with Learning Disabilities: Results of a Two Year Incidence Survey». I: *Mental Handicap Research*, årgang 6 (3), 193-216
- Tøssebro, Jan (1992): *Institusjonsliv i velferdsstaten. Utviklingshemmedes levkår etter HVPU-reformen*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Tøssebro, Jan (1996). *En bedre hverdag?: utviklingshemmedes levkår etter HVPU-reformen*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Valentine, Deborah P. (1990). «Double jeopardy: Child maltreatment and mental Retardation». I: *Child and Adolescent Social Work*, (7), 487-499
- Verdugo, Miguel A., Belen G. Bermejo & Jesus Fuentes (1995). «The Maltreatment of intellectually handicapped children and adolescents». I: *Child Abuse & Neglect*, årgang 19 (2), 205-215
- Wacker, Julia, Parish, Susan L. & Rebecca J. Macy (2008): «Sexual Assault and Women with Cognitive Disabilities. Codifying Discrimination in the United States». I: *Journal of Disability Policy Studies*, årgang 19 (2), 86-94
- Walker, Lenore E. A. (2000). *The battered women syndrome*. New York: Springer Publishing Company
- Ward, Karen M., Bosek, Rebecca L. & Erin L. Trimble (2010). «Romantic Relationships and Interpersonal Violence Among Adults With Developmental Disabilities». I: *Intellectual and Developmental Disabilities*, årgang 48 (2), 89-98
- WHO (1992): *International Classification of Mental and Behavioural Disorders (ICD-10)*
- Zachariassen, Peter, Wenche Fjeld, Hilde Kristiansen & Anne Mathiesen (2013). *Etablering av rutiner for forebygging, varsling og oppfølging ved overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming*. Oslo: Oslo Universitetssykehus

- Øia, Tormod (2007). *Ung i Oslo. Levekår og sosiale forskjeller*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)
- Øverlien, Carolina (2012). *Vold i hjemmet: Barns strategier*. Oslo: Universitetsforlaget
- Åkerström, Malin (2001). «Annie – en motberättelse». I: Malin Åkerström & Ingrid Sahlin (red): *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur
- Aas, Geir (2009). *Politiets arbeid med familievold*. Phd-avhandling. Oslo: Politihøgskolen

